

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ГОРЛІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

ГРАНІ ІСТОРІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Выпуск 4 (12)

Бахмут
2021

УДК 94 (477)

ББК Т 63.3(4 Укр) Т63.3 (О)

Г 77

Редакційна колегія:

Головний редактор: **В. М. Докашенко**, доктор історичних наук, професор
Відповідальний секретар: **В. В. Концур**, кандидат історичних наук, доцент

Члени редколегії:

І. М. Грідіна, доктор історичних наук, професор (Україна)
Г. П. Докашенко, доктор історичних наук, професор (Україна)
А.С. Макаричев, доктор політичних наук, професор (Естонія)
А. В. Портнов, доктор історичних наук, професор (Німеччина)
В. В. Сокирська, доктор історичних наук, доцент (Україна)
О. В. Стяжкіна, доктор історичних наук, професор (Україна)
Н. Р. Темірова, доктор історичних наук, професор (Україна)
І. Я. Тодоров, доктор історичних наук, професор (Україна)
М. В. Тортіка, доктор історичних наук, доцент (Україна)
С. М. Швидкий, доктор історичних наук, доцент (Україна)

Рецензенти

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
№ 23066-12906Р від 11.12.2017 р.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Горлівського інституту іноземних мов
Протокол № 5 від 22.12.2021 р.*

Грані історії : зб. наук. праць. Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2021. – Вип. 4 (12). –

с.

ISSN 2708-0692 (Print); ISSN 2708-1249 (Online)

У збірнику наукових праць розглядаються різноманітні аспекти актуальних проблем сучасної регіоналістики, питання ідентичності, ментальності, самосвідомості в регіональній історії, джерелознавчі та історіографічні проблеми, локальні аспекти економічної історії, історії повсякденності, історична біографістика та усна історія в регіональному вимірі.

Для науковців, викладачів, студентів, всіх, хто цікавиться регіоналістикою, зокрема історією, географією, культурою Донецького краю.

ISSN 2708-0692 (Print); ISSN 2708-1249 (Online)

УДК 94 (477)

З М І С Т

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ЗАСАДИ ІСТОРИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ

Макаручев Андрей

RUSSIAN SOCIETY DURING THE WAR AGAINST UKRAINE:
LETHARGY, FRUSTRATION AND CONFUSION

Воронова Н. С., Шалашина Н. М.

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ:
ОСОБИСТІСНИЙ ТА ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХОДИ

Мелекєсцев К. І.

МІСЦЕ РЕГІОНАЛІСТИКИ В МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ
СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН

Сиротенко В. П.

КРАЄЗНАВЧІ ПОШУКИ НА ТЕРЕНАХ КРАМАТОРСЬКА:
ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД (10-20-ТІ РОКИ ХХІ СТОРІЧЧЯ).

Темірова Н. Р.

ВИТОКИ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО ВИВЧЕННЯ ПОДІЛЛЯ

ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА: СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ

Бондаренко П. С.

ЖІНОЧИЙ ДОСВІД СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ 1930-Х РР:
РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ДОНЕЦЬКОЇ ТА
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ)

Бровендер Ю. М.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ
ЖИТТЄЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОНЕЦЬКОГО ГІРНИЧОРУДНОГО
ЦЕНТРУ ДОБИ БРОНЗИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КАРТАМИСЬКОГО
КОМПЛЕКСУ)

Докашенко В. М., Докашенко Г. П., Концур В. В.

ДОНБАСЬКИЙ КОРДОН ТА ПОДВІЙНИЙ ХАРАКТЕР
НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ

Задунайський В. В.

ПОДОРОЖІ-ПОХОДИ ДОНЕЦЬКОГО ІСТОРИКО-
ЕТНОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА «КУРІНЬ» ТА «ДОНЕЦЬКОГО
КУРЕННЯ» НА ЗЕМЛІ КУБАНСЬКОГО КОЗАЦТВА ОЧИМА
УЧАСНИКІВ (КІНЕЦЬ 1980-Х - ПОЧАТОК 2000-Х РР.)

Новосельський А. М.

УЧАСТЬ БЕЛЬГІЙЦІВ У БУДІВНИЦТВІ І ЕКСПЛУАТАЦІЇ
СКЛЯНОГО ЗАВОДУ У КОСТЯНТИНІВЦІ (1895-1917)

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАРУБІЖНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ

Аханов А. К., Тухтамурадов Ж. К.

РАЗВИТИЕ ЭКОТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Кашкараева Ч. К.

КИТАЙСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ «МЯГКОЙ СИЛЫ»: ИСТОРИЧЕСКИЙ
ЭКСКУРС

ОСВІТА, КУЛЬТУРА, ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Верченко В. О.

ДОНБАСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ ПОЕТА ЮРІЯ
РЯСТА

Євсєєнко С. А.

РОЗВИТОК ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ В «НОВІЙ» ГОРЛІВЦІ В ПЕРІОД
ВЕЛИКОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ (КІНЕЦЬ 20-Х – 30-ТІ РОКИ ХХ СТ.)

Ковальська Н. В.

ЛІТЕРАТУРНИЙ РУХ НА ДОНЕЧЧИНІ У 1920-Х – 1930-Х РР.

Островська С. Д.

ОНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО
ПОКРОВСЬКА

Тетеря С. А., Костюк Н. В.

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ФОТОГРАФІЇ. МИХАЙЛО КИСІЛЬ –
ТАЛАНОВИТИЙ МУЗИКАНТ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ

Касьяненко Є. О.

БАХМУТ У ДОЛЯХ МАЙСТРІВ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА

Шулепова С. О.

БАХМУТ В ОСОБИСТОСТЯХ: ЯСКРАВА ЗІРКА ОЛЕКСАНДРИ
КОЛПАКОВОЇ

РЕЦЕНЗІЇ

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Шановні читачі! Шановні колеги!

Перед Вами черговий, дванадцятий, випуск нашого збірника наукових праць, видання якого розпочалося ще в 2008 році. У цьому та наступних випусках вектор наукового пошуку зміщується в бік регіоналістики, що зумовлено змінами акцентів і напрямків роботи нашої науково-практичної конференції. У цьому році організація і проведення п'ятої Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції, ініційованої кафедрою вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ ДДПУ, відбулося під назвою **«Регіоналістика в цивілізаційному вимірі: напрями та перспективи поступу»**. На думку організаторів, вона стала логічним продовженням чотирьох попередніх конференцій, робота яких відбулася під назвою **«Бахмутська старовина: краєзнавчі дослідження»**.

Коригування напрямку дослідження зумовлене прагненням реалізувати пропозиції учасників попередніх форумів щодо розширення кола питань для обговорення через розширення проблематики інших галузей гуманітарних знань. У роботі пленарного засідання та семи секційних засідань (секції: Теоретичні та історіографічно-джерелознавчі засади історичної регіоналістики, Історична регіоналістика: стратегічні пріоритети, Основні напрями зарубіжної регіоналістики, Освіта, культура, література та мистецтво: регіональний вимір, Медіаграмотність: сучасний регіональний вимір, Музеї та музейна справа в ХХІ ст.: стан та перспективи, Історія як засіб гібридних загроз) взяли участь понад 80 науковців, викладачів, вчителів, здобувачів вищої освіти різних рівнів та інших осіб, зацікавлених краєзнавчою тематикою.

Учасники конференції представляли наукові та освітні спільноти багатьох регіонів України, а також Естонії, Казахстану, Киргизії. Важливим аспектом конференції, проведеної цього року, стало виокремлення двох секцій, матеріали яких відображають результати участі організаторів конференції у міжнародних проектах – «Академічна протидія гібридним загрозам» і «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність – національне розгортання».

Редакційна колегія збірника ознайомила з поданими матеріалами та рекомендувала до друку близько двадцяти статей, які пройшли процедуру «сліпого» рецензування. Уперше читачам запропоновано рубрику з матеріалами для практичного застосування в закладах освіти, адже конференція має й практичне спрямування. Висловлені під час роботи конференції думки й ідеї, що були підтримані більшістю учасників, дозволяють нам зробити певні узагальнення й висновки: рівень розвитку регіонів перетворився на важливий чинник цивілізаційного поступу суспільства; світовий прогрес складається з суми успішних регіональних осередків; найбільші світові проблеми, зокрема й подолання наслідків коронавірусу, можна вирішити спільними зусиллями.

З повагою і побажаннями здоров'я, миру та добра –
редакційна колегія наукового збірника «Грані історії»

P.S.

Певні технічні проблеми спричинили відтермінування публікації матеріалів збірника, видання якого було заплановано на січень 2022 р. А потім настав день 24 лютого, який поділив життя громадян України та й усього світу на «до» та «під час». Для внесення коректив ми змушені були навіть на певний час відкликати його з типографії. Гібридні загрози та засоби протидії їм, що активно досліджувались учасниками проєкту «Академічна протидія гібридним загрозам», перейшли в конвенційну війну. Як наслідок, у XXI столітті ми маємо вже другу Небесну сотню. На цей раз Дитячу. Палають міста і села нашої України, гинуть наші військові та мирне населення. Війна стала випробовуванням для всіх і всього: теорій і практик, урядів і громадських організацій, для кожного громадянина світу. Так, саме світу, бо начебто регіональний конфлікт двох сусідніх держав, який легко можна було вирішити на основі давно відомих засад, перетворився на зіткненням демократії і тоталітаризму, свободи і поневолення, світла і тьми.

Шановні колеги, ми стали свідками однієї з найжахливіших трагедій нового століття. Наші свідчення можуть стати важливим джерелом їх вивчення не для одного прийдешнього покоління. Ми пропонуємо зафіксувати ці свідчення й плануємо здійснити спеціальний тематичний випуск збірника. Першою ластівкою в цьому відношенні стала стаття професора Андрія Макаричева, опублікована вже в даному випуску.

Бережіть себе та своїх рідних!

Усе буде Україна!

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ЗАСАДИ ІСТОРИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ

УДК 316.4

Makarychev Andrey

RUSSIAN SOCIETY DURING THE WAR AGAINST UKRAINE: LETHARGY, FRUSTRATION AND CONFUSION

The essay discusses how different segments of Russian society react to the aggression against Ukraine.

Keywords: *Ukraine, Russia, war, domestic politics.*

The war against Ukraine that Russia started on February 24, 2022 has all chances to be referred in future history textbooks as one of the most irrational military adventures in Europe. Three points are the most remarkable. First, the officially declared goals of Moscow – “de-Nazification” and “de-militarization” of Ukraine – were formulated so broadly and vaguely that their interpretations might be endless. This uncertainty, coupled with the implicit references to the language of the Second World War, attest to a lack of a clear strategy in the Kremlin, both politically and militarily. Second, the invasion in Ukraine has destroyed many myths that Russian propaganda machine was producing for years and even decades – about “Russian world” as a “soft power” instrument, about Ukrainian “brothers” as allegedly being part of the Russian civilization, as well as about a “common history” of Russia and Ukraine. This self-destruction of the discursive base for Russian hegemony is an amazing confirmation of Russia’s political failure in the whole post-Soviet space. Third, Putin has demonstrated an unusual ability to achieve effects that are diametrically opposed to his initial aims: instead of a fragmented Ukraine he is facing a remarkable consolidation of Ukrainian society, and instead of his expectations of NATO’s withdrawal from the Baltics the reality is the opposite, namely a strengthened military infrastructure all across Russia’s western borders, including Finland.

Yet how much the war against Ukraine changed Russian society? One of its immediate effects is a significant polarization of Russian public opinion. Domestically, one should distinguish between ordinary people who largely still prefer to live in disinformation bubbles created by the Kremlin propaganda, war opponents and the educated minority who might be considered as opinion makers. In other words, between passive consumers of state-produced narratives, critically thinking Russians, and those who generate and shape public discourses about Ukraine through state-owned or associated media, including speakers coming from intellectual circles who are presented as knowledgeable people, which is meant to boost their speaking positions and “epistemic power”.

When it comes to the “*ordinary people*”, two types of reaction are observable. One is the denial of the war as such: in their minds, it does not exist because it is not covered by Russian TV. The rejection of the very fact of the war waged by Russia in

Ukraine might be accompanied by such argument as, for instance, “Russia does not have an interest whatsoever to invade Ukraine”. Another reaction is the acknowledgement of the war, accompanied by the simultaneous rejection of any responsibility for it: “They in the Kremlin know better what they are doing, what can simple people do about this?”. For illustrative purposes I’ve quoted some remarks from numerous videos featuring Russian soldiers imprisoned by the Ukrainian Army and allowed to give calls to their families in Russia.

The Russian military had to admit substantial casualties among Russian troops, and in many regions of the country funerals were covered by the local media. Soldiers and officers killed in Ukraine are portrayed as heroes perished for the patriotic cause of military defence of Donbas against “Ukrainian nationalists and fascists”. Obviously, with the growing number of human losses the war is to become less and less popular, and the cultural protests against the war seem to contribute to that: a good example is a musical band ‘Elysium’ from Nizhny Novgorod with a series of new pacifist and anti-Putin songs [1]. However, so far it is hard to discern any contours of an organized anti-war movement that could seriously change the domestic situation.

Partly this is due to the fact that *anti-Putin opposition* – including Alexei Navalny – has always been focussing on uncovering domestic sources of corruption and usurpation of power by the Kremlin, and paid much less attention to foreign and security policies which, as it turned out, are nowadays the most crucial in all possible respects. Obviously, Russia does not have opposition in a democratic sense of this word. The open demonstration of the unity of the Security Council and the State Duma in taking the decision to invade Ukraine clearly showed this [2]. However, the state of minds within the Russian society is more diverse and complex.

A few days before Putin started the war, the retired general Leonid Ivashov on behalf of a veteran organization issued a public statement making a strong case against any preparatory moves for a military scenario [3]. With the eruption of the Russian invasion a bunch of Russian left-wing groupings have launched a campaign for stopping the hostilities. A number of open demands to withdraw Russian troops from Ukraine were signed by thousands of Russian scientists and artists. In many large cities all across the country spontaneous anti-war protests took place, followed by detention and arrestation of thousands of participants.

Indeed, a certain part of the population – obviously a small minority – does have an anti-war stand, which is only natural. Those protesters have different backgrounds – some of them have a long record of anti-Putin oppositional activities, others simply are critics of the regime and position themselves as independent citizens with a pacifist mindset. However, this community of resistance so far was unable to produce a strong domestic narrative beyond simply requesting “No to War”. Three approaches articulated among critically minded Russians are illustrative of this state of affairs.

One group of Putin’s opponents – in particular, those participating in or sympathetic with Alexei Navalny’s anti-corruption network – deem that for the anti-Putin opposition it does not make much sense to develop a full-fledged foreign policy program, because the core roots of Russia’s problems are domestic - the usurpation of

power by a corrupt clique in the Kremlin. In this light, policies towards Ukraine were never among the top priorities of this group of civil society activists. They, by and large, ignored the annexation of Crimea and the war-by-proxies in Donbas, focusing their limited resources on a rather narrow agenda of exposing the financial wrongdoings of the ruling elite and shaming the Putin inner circle for that.

Another group of “critical Russians” were trying – perhaps sincerely – to diminish the threat of war, arguing that Putin is bluffing and is capable for only threatening the West through media performances. They ridiculed alarmist voices in the West warning about the high probability of a full-scale military attack, and averred that the Kremlin has neither resources nor intentions to declare a war on Ukraine. This logic of rationalization of Russian military policy has as we now know ultimately failed, and ruined the reputation of its promoters.

The third group of non-mainstream voices would fully agree with all the futility and irrationality of the war, as well as its deadly and scary effects. However, they stop half way and, instead of empathically caring about and openly expressing solidarity with the Ukrainian victims of the aggression, start thinking about their own interests that might be severely damaged by the new packages of mass-scale Western economic, financial and political sanctions. Many of these Russians are cosmopolitan and, in a sense, trans-national intellectuals, but their distancing from the Putin regime is less normative and more pragmatic. They don’t feel responsible for the war, and don’t want to bear any material losses. In other words, in their mental and cognitive maps the safety of their foreign banking accounts and the perspective of travelling abroad trump self-identification with the Ukrainian people that goes through unprecedented ordeals.

These three groups are illustrative of three major problems with anti-war sentiments in Russia. First, the anti-Putin opposition does not have a coherent and consistent vision of Russia’s international role, including those issues that nowadays are at the very center of attention – the Russian world doctrine and Moscow’s relations with neighbors. Second, many of independent opinion makers in Russia drastically underestimated the aggressive potential of the Putin regime, which demobilized anti-war attitudes before the commencement of the invasion. Third, many progressive Russians simply reproduce standard pacifist slogans and tend to blame the West for introducing retaliation measures that might affect their well being and careers. What unites all three groups is what in the academic literature is known as depoliticization, or different forms of distancing from the cruel reality of politics – a luxury that none of Ukrainians can afford.

When it comes to *discourse makers* - experts who gravitate to the Kremlin, share its core assumptions and form the mainstream / dominant / hegemonic discourse - some of them are overtly frustrated. For example, Moscow Carnegie Center, a formally independent and often quite critical think tank that however wants to avoid conflicts with the Kremlin - is completely silent for about a month: there was no single publication about the war in Ukraine on its web site since February 24, 2022.

Another example is Russian International Affairs Council (RIAC), a think tank that was never in opposition to the officialdom, but its members expressed their

opinions in a more critical, objective or allegedly neutral way, trying to produce a subtle and intelligent alternative to the Kremlin. They also were always eager to be in demand in the West, for which a certain degree of independent thinking is a prerequisite. After the invasion in Ukraine Andrei Kortunov, the director of RIAC, has publicly acknowledged that the decision to invade Ukraine was a professional shock to him. He didn't accept the aggression, but formulated it quite mildly: "My calculations of risks turned out to be different from Putin's, but hopefully he knows what he is doing" [4].

It is very much telling that those public speakers who can't hide their critical attitudes to the war basically formulate their arguments in the categories of huge and inevitable financial and economic losses, almost completely omitting normative and legal dimensions of the aggression. In other words, the war is bad because it can inflict damage on Russia, and not because invading a foreign country and killing its people is unacceptable and immoral. This type of discourse poos up since Russian society, including its educated elite, lacks due empathy for Ukraine and remains insensitive to its sufferings.

In the meantime, a much larger army of pro-Kremlin spin doctors produce different versions of the "military operation" that ultimately are aimed at its justification. The most popular rhetorical tool at this juncture is "whataboutism", or constant references to the allegedly similar military actions undertaken by the United States and other Western countries in the past. False and incorrect historical analogies with wars in Iraq or Afghanistan are invoked to divert attention from the war against Ukraine and somehow "normalize" it [5].

Another key element in Russian mainstream discourse after February 24 is the reinvigorated version of Russian self-inflicted victimization. This was quite visible in the operation of the Valdai Discussion Club which is very close to the Kremlin and invites experts only among those who might say something compatible with – and supportive of – Moscow's foreign policy. Two good examples came from the Valdai Club that in March 2022 convened a panel session on new Western sanctions. In a typical for the Kremlin propaganda manner, the war in Ukraine was not even mentioned during the discussion, which facilitated Russia's self-portrayal as a victim of "unilateral" restrictive measures of the "sanction coalition" [6]. A similar script could be discerned during another Valdai Club's session on global nuclear agenda: Ukraine was referred to as a trouble-making country that allegedly threatens non-proliferation regime, which apparently might be used as an argument in favour of its enforced "de-militarization" [7].

All in all, different segments of Russian society are more adjusting and adopting to the war rather than openly challenging it. Many Russians say and think that they should not be blamed for the war and don't want to publicly engage in discussions about it. This type of attitude has a lot to do with Russian vernacular conservatism which is not about religiosity or family values, but rather about fear of change. Most Russians are still in a state of lethargy and passively consume the official interpretation of the events, others try to distance from the war which leads them to what in the Soviet times was known as "internal outmigration". By the same token, many are physically leaving the country escaping from the increasingly

repressive and prohibitive regime, as well as from the forthcoming economic hardship. No drastic alteration in this picture can be predicted in a short run. A serious change can be triggered only by a simultaneous constellation of three factors – a military failure, an economic breakdown and mass-scale public mobilization. These three factors at certain point should overlap and give a synergetic effect (a new perestroika or something along these lines). In the sense that economic crisis without military fiasco and without mass-scale readiness to protest in the streets won't work.

РОСІЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ПІД ЧАС ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ: ЛЕТАРГІЯ, РОЗЧАРУВАННЯ ТА СПАНТЕЛИЧЕНІСТЬ РЕЗЮМЕ

Есе розглядає реакцію різних верств російського суспільства на агресію проти України.

Ключові слова: Україна, Росія, війна, внутрішня політика.

References

1. Elysium: Tanki. No War in Ukraine! Stop Putin! Elysium Band, https://www.youtube.com/watch?v=iymFIg_4zYE
2. Заседание Совета Безопасности. February 22, 2022. https://www.youtube.com/watch?v=_YRUlb_7T9o&t=30s
3. Открытое письмо генерала Ивашова. 07.02.2022. <https://proza.ru/2022/02/07/189>
4. Ukraine Invasion: Russian foreign policy adviser depressed by Putin's action. Sky News, March 2, 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=Z8hC-b4tCT0&t=76s>
5. Борлачев, Т. Детоксикация страны. Российский Совет по Международным Дела, 9 марта 2022. <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/comments/detoksikatsiya-strany/>
6. The Vicious Circle of Sanctions: Can Russia and the West Surprise Each Other? An Expert Discussion. Valdai Club, March 3, 2022. <https://valdaiclub.com/multimedia/video/the-vicious-circle-of-sanctions-can-russia-and-the-west-surprise-each-other/>
7. NPT in the 21st Century: Is the World on the Eve of a Nuclear War? Valdai Club, March 10, 2022. <https://valdaiclub.com/multimedia/video/live-npt-in-the-21st-century-is-the-world-on-the-eve-of-a-nuclear-war/>

Одержано редколегією 24.03.2022 р.

Прийнято до друку 24.03.2022 р.

УДК 378.147:373.3.011.3-051

Воронова Н. С., Шалашина Н. М.

**МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ:
ОСОБИСТІСНИЙ ТА ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХОДИ**

У статті досліджено особливості використання особистісного та діяльнісного підходів у процесі фахової підготовки майбутніх учителів історії, художньої культури та мистецтва. Висвітлено аналіз використання цих підходів у теорії та практиці освітнього процесу Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет». Методологічні підходи, як особистісний, так і діяльнісний, було впроваджено на філологічному, економіко-гуманітарному факультетах та факультеті початкової, технологічної та професійної освіти. Найбільшу увагу приділено викладанню освітніх компонент: «Історія України», «Історія української культури», «Професійна етика та естетика», «Електронний контент навчання мистецьких дисциплін у ЗВО» із застосуванням особистісного та діяльнісного підходів.

Ключові слова: *особистісний підхід, діяльнісний підхід, історія, культура, мистецтво, майбутній фахівець.*

Формування професійних компетентностей майбутніх учителів історії, художньої культури, мистецтва початкової, базової та профільної середньої школи вимагає переосмислення методики викладання фахових освітніх компонентів та перегляду тих методологічних підходів, які виявляються основоположними. Метою цієї розвідки є аналіз особистісного та діяльнісного підходів, втілених при підготовці вчителів-істориків, вчителів-філологів, вчителів початкових класів у Державному вищому навчальному закладі «Донбаський державний педагогічний університет». Майбутні фахівці повинні втілювати концепцію «Нової української школи», працювати в закладах загальної середньої освіти, реалізовувати власні здібності, забезпечувати своє майбутнє та майбутнє наступних поколінь.

Узагальнені особливості освітніх програм зазначених спеціальностей: спеціальна освіта для забезпечення освітньо-виховного процесу в закладах середньої освіти (за предметною спеціалізацією «Історія», «Художня культура», «Мистецтво»), з урахуванням теоретичних основ історичних, культурологічних, мистецтвознавчих наук; сучасних теорій наук про освіту, загальної і вікової психології, методики навчання історії, культури, мистецтвознавства. Пильна увага приділялась викладанню освітніх компонент, як-от: «Історія України», «Історія української культури», «Історія та культура України», «Мультимедійні технології в естетичній культурі», «Професійна етика та естетика», «Електронний контент навчання мистецьких дисциплін у ЗВО» із застосуванням особистісного та діяльнісного підходів.

Особистісний підхід, як один із ключових методологічних принципів організації педагогічного процесу, орієнтованих на розвиток особистості учня як мету, суб'єкт та ефективний результат, набуває особливої актуальності у підготовці майбутніх фахівців історії та культурології як представників історико-мистецької освітньої галузі. Цей підхід затверджує унікальність творчої особистості, основну мету навчання вбачає у її вільному розвитку, акцентуючи передусім соціальний бік (світогляд, потреби, інтереси, ідеали,

етичні якості тощо), та дозволяє створити умови для розвитку, саморозвитку й самореалізації особистості (С. Гончаренко [1, с. 243]). В умовах особистісного підходу важливо усвідомити сутність ключового поняття «особистості». У філософії його визначають як один із аспектів внутрішнього світу людини, що характеризується унікальністю й відкритістю, реалізується в самопізнанні та самотворенні людини та об'єктивується в артефактах культури [2, с. 457]; у психології та педагогічній науці – як певне поєднання психічних властивостей, рис темпераменту й характеру, здібностей, особливостей психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява, увага, емоційно-вольова сфера) [3, с. 71].

Особистісний підхід, як зазначають О. Попова та А. Губа, це сукупність концептуальних уявлень, принципів, цільових установок, орієнтацій, методико-психодіагностичних та психолого-педагогічних засобів, які сприяють більш глибокому й повному баченню, розумінню особистості учня (вихованця), і на цій основі – її гармонійному розвитку [4]. Особистісний підхід є парадигмальною основою особистісно-орієнтованого освітнього простору, зокрема розроблення технологій особистісно орієнтованого навчання (О. Пехота [5], І. Якиманська [6] та ін.), що виходять із розуміння індивідуальності, самотності, самоцінності кожної людини, вимагають забезпечення розвитку і саморозвитку особистості, виявлення її індивідуального неповторного суб'єктного досвіду, здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, можливостей реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності, поведінці (В. Лозова [7, с. 293]).

Використання принципових положень особистісного підходу в побудові й реалізації системи професійної підготовки майбутніх істориків та культурологів, викладачів «Мистецтва» в початковій школі, дозволило врахувати специфіку їхньої майбутньої мистецько-творчої професії (емоційність, артистизм, комунікативність, сугестивність, вольові та організаційні якості як суб'єктивно-типологічні особливості майбутніх істориків, культурологів та ін.); забезпечило застосування об'єктивних методів психолого-педагогічного дослідження для ефективного розуміння специфічних рис особистості досліджуваних і педагогічного керування подальшим професійним розвитком.

Особистісний потенціал учнів (студентів) можливо реалізувати лише в умовах їхньої діяльності, саме через діяльність відбувається вибір та запровадження технологій, форм, методів та засобів експериментальної роботи, а отже, відбувається і необхідна цілісність у формуванні будь-якої якості особистості, на що справедливо вказують науковці О. Леонтьєв [8], В. Лозова [7], А. Хуторський [9] та ін. Це доводить методологічну значущість діяльнісного підходу та доцільність його використання в комплексі з особистісним.

О. Леонтьєв, якому належить особливий внесок у розроблення діяльнісного підходу, стверджував, що саме діяльність є вирішальним фактором розвитку й реалізації особистості, одним із головних параметрів її структури; дійсна основа особистості людини лежить не в її природних

здатках, не в набутих навичках, знаннях та вміннях, зокрема й професійних, а в тій системі діяльностей, що реалізуються цими знаннями та вміннями [8, с. 142].

Ключовим поняттям зазначеного підходу є дефініція «діяльності». В українському педагогічному словнику визначено суть поняття, що полягає у ставленні суб'єкта як суспільної істоти до зовнішньої дійсності, що опосередковується процесом її перетворення і змінення. Діяльність людини має складну структуру, до якої входять такі складники, як: потреби, мотиви, цілі, завдання, дії та операції, що знаходяться в постійних взаємозв'язках і трансформаціях [1, с. 98]. На сьогодні в межах діяльнісного підходу актуалізується поняття «активності» як риси особистості, котра знаходить вияв у позитивному ставленні до діяльності та її результатів, готовності, прагненні до самостійної діяльності, якості її здійснення, виборі оптимальних шляхів для досягнення поставленої мети [7, с. 15]. Активність виявляється саме в діяльності, вимагає ініціативності, самостійності, відповідальності особистості тощо. Крім того, для нашого дослідження важливим є виділення потенційної активності як прагнення, психологічної готовності до діяльності та реальної активності як реалізованої готовності, внаслідок якої досягнуто мету [7].

Реформування сучасної системи освіти України пов'язане з вимогою результативності освітньої діяльності, з переорієнтацією зі знаннєвої парадигми на компетентнісну, тобто переходом від набуття знань до справжнього розвитку вмінь, отже, з актуалізацією діяльнісного підходу. Наразі діяльнісний підхід можна розглядати як спрямованість освітнього процесу на розвиток універсальних ключових компетентностей та наскрізних умінь особистості; практичне застосування теоретичних знань; здатність до самоосвіти впродовж життя й командної роботи; успішна інтеграція в соціумі та професійна самореалізація.

Реалізація принципів особистісного та діяльнісного підходів в освітньому процесі на факультетах філологічному, економіко-гуманітарному та початкової, професійної та технологічної освіти ДВНЗ «ДДПУ» визначаються цілісним уявленням про особистість майбутнього фахівця та структуру його діяльності, що надає можливість сформулювати загальну мету фахової підготовки, визначити шляхи її досягнення, виокремити методи та форми організації різних видів діяльності в ході викладання таких освітніх компонент, як: «Історія України», «Історія української культури», «Професійна етика та естетика», «Електронний контент навчання мистецьких дисциплін в ЗВО» тощо.

METHODOLOGY OF HISTORICAL AND CULTURAL EDUCATION: PERSONAL AND ACTIVE APPROACHES SUMMARY

The article examines the features of the use of personal and activity approaches in the process of professional training of future teachers of history, art culture and art. The authors analyse the use of these approaches in the theory and practice of the educational process of the State Higher Educational Institution "Donbass State Pedagogical University". Methodological approaches, both personal and activity,

have been implemented at the Faculty of Philology, Economics and Humanities and the Faculty of Primary, Technological and Vocational Education. The greatest attention is paid to the teaching of the such educational components as "History of Ukraine", "History of Ukrainian culture", "Professional Ethics and Aesthetics", "Electronic Content of Teaching Art Disciplines" with the use of personal and activity approaches.

Keywords: personal approach, activity approach, history, culture, art, future specialist.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 376 с.
2. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
3. Отич О. М. Розвиток творчої індивідуальності студентів професійнопедагогічних навчальних закладів засобами мистецтва: монографія / за наук. ред. І. А. Зязюна. Чернівці : Зелена Буковина, 2011. 246 с.
4. Наукові підходи до педагогічних досліджень : колективна монографія / [за заг. ред. д. пед. наук, проф., чл.-кор. НАПН України В. І. Лозової]. Харків : Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2012. 348 с.
5. Пехота О. М., Старева А. М. Особистісно орієнтоване навчання : підготовка вчителя. Миколаїв : Вид-во «Іліон», 2006. 272 с.
6. Якиманская И. С. Технология личностно-ориентованного обучения в современной школе. Москва : Сентябрь, 2000. 176 с.
7. Лозова В. І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання : навчальний посібник для педагогічних навчальних закладів. Харків : Харківський державний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди; «ОВС», 2002. 400 с.
8. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М. : Смысл: Академия, 2004. 346 с.
9. Хуторской А. В. Методика личностно-ориентированного обучения Как обучать всех по-разному? : пособие для учителей. М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. 383 с.

Одержано редколегією 29.09.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

УДК 93:353+94:327(438)(477)

Мелекєсцев К. І.

**МІСЦЕ РЕГІОНАЛІСТИКИ В МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ
СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН**

У статті подано огляд літератури, що базується на використанні нової методології, пов'язаної з регіональними дослідженнями: використання матеріалів із регіональних архівів, разом із регіональною пресою та іншими засобами масової інформації, а також різноманітних документів, що стосуються міжрегіональних комунікацій та договорів. Укупі це сприяє кращому розумінню сучасних міжнародних відносин, які стосуються не лише держав, а й неурядових суб'єктів, і також можуть сильно змінюватися залежно від діяльності тих чи інших акторів у різних регіонах. Зокрема, тема українсько-польських відносин була використана з метою продемонструвати, як регіональні дослідження дозволили українським науковцям перших десятиліть XXI ст. виявити зв'язок між загальнонаціональними подіями та рішеннями органів місцевої влади польських та українських регіонів, і таким чином – взаємозв'язок міжрегіональних та міждержавних відносин.

Ключові слова: *регіонознавство, міжнародні відносини, регіоналістика, Республіка Польща, Україна.*

Дослідження зв'язків між регіонами двох країн завжди якісно доповнює розгляд істориками білатеральних відносин, який зазвичай відбувається на основі дослідження міжпрезидентських, міжурядових, міжвідомчих взаємин. Проте відхід від етатистського підходу до історичних досліджень, особливо актуальний із посиленням недержавних акторів у сучасних міжнародних відносинах, призводить до розширення джерельної бази та використання регіональної історії для пошуку відповідей на запитання на кшталт «чому ті чи інші процеси відбулися у відносинах цих держав?». До того ж, підходити до питання можна як дедуктивно («як міжурядові угоди втілювалися владою в тих чи інших регіонах»), так і індуктивно («до яких загальнонаціональних процесів призвело встановлення міжрегіональних контактів»). З отриманням ширшого доступу до матеріалів державних обласних архівів, українські дослідники змогли значно розширити джерельну базу та методологію з сучасної українсько-польської ситуації. Сутності та проявам цього видатного наукового розвитку перших десятиліть XXI ст. і присвячена ця стаття.

Вивчення документів угод між регіональною владою адміністративно-територіальних одиниць України та Польщі значно розширює наше розуміння того, які саме з положень міждержавних угод були не лише задекларовані, але й втілені владою регіонів. Через це неабияку цінність для дослідження українсько-польських відносин мають матеріали обласних державних архівів, що розкривають особливості українсько-польської співпраці на рівні регіонів: Сілезії та Донеччини, Малопольщі та Галичини, Мазовії та Поділля тощо. Найважливішою для таких досліджень буде діловодна документація: матеріали відомчого підпорядкування, регіональних органів влади. Серед матеріалів діловодства важливими для дослідження були інформаційно-статистичні звіти, розпорядження обласної влади, матеріали міжрегіональних комісій, листування з вищими органами влади, керівництвом інших областей та воєводств, посольствами та консульствами Республіки Польща, громадськими організаціями та бізнесом. Порівнюючи угоди на вищому рівні з діловодною документацією регіональних

органів влади та матеріалами місцевих ЗМІ, можна дослідити динаміку розвитку відносин України і Польщі та реальне втілення процесів євроатлантичної інтеграції. Проте, стосовно роботи зі ЗМІ є певні нюанси: головною темою як українських, так і польських ЗМІ (регіональних та загальнодержавних) залишається міждержавне співробітництво та дипломатія. Значно менше розглядаються релігійно-культурні контакти, діяльність громадських організацій, економічні новини відносин.

Так само важливі матеріали дипломатичних перемовин. Успіхи переговорів регіональної влади були б неможливими без зусиль дипломатичного корпусу в обох країнах. Саме завдяки працівникам польського та українського МЗС і особисто Є. Козакевичу, А. Зленкові, Г. Удовенкові, вдалося швидко створити функціонуючий дипломатичний зв'язок незалежної України з Польщею. Контакти між дипломатами забезпечили встановлення зв'язків між відомствами урядів двох країн.

Методологія досліджень так само має враховувати особливості «субрегіональної системи» у регіоні Центральної та Східної Європи, частина якого вже стала частиною Європейського Союзу, а інша фігурує у форматі розширення Східного Партнерства. У цьому контексті головне місце для досліджень займають історико-порівняльний і проблемно-хронологічний підходи до висвітлення процесу відносин між областями та воєводствами. Це дозволяє проаналізувати оформлення та розвиток відносин, еволюцію регіонального партнерства до статусу частини широкої мультилатеральної мережі співпраці з країнами НАТО та ЄС. Отже, стає можливим вивчення інтеграційних процесів як у питаннях двостороннього переговорного процесу, так і в питаннях конкретних змін у регіонах, оскільки здійснюється вивчення документів урядів країн, міжнародних організацій, регіональних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, недержавних об'єднань. Такі методи роблять можливим зіставлення у відносинах України та Польщі інтеграційних процесів на загальнодержавному, регіональному, місцевому рівнях. Ба більше, є сенс заявляти про те, що через залишки пострадянських методів командно-адміністративного принципу управління в державах колишнього «соцтабору» дослідити реальне втілення міжнародних угод на практиці можна лише на основі регіональних та місцевих джерел. У процесі глобалізації, комп'ютеризації та інформатизації ділових справ велика кількість джерел, документів вищих органів влади, знаходиться у вільному доступі, на інтернет-ресурсах парламенту, уряду, міністерств та відомств України та Республіки Польща. Водночас діловодство регіональних і місцевих органів влади для дослідників залишається відкритим здебільшого в державних регіональних архівних установах. Там зберігається документація обласних органів влади і місцевого самоврядування.

Інституційний метод історичного дослідження так само стає в нагоді для визначення інституцій, що реалізували процес співробітництва між країнами у міждержавних відносинах, інтеграційних процесах. Конкретно, – роль міжурядових експертних рад, консультаційних комісій, їх вплив на міжрегіональну співпрацю; міжнародні організації (Європейська Комісія,

ОБСЄ, EUBAM та інші), які спонукали до поглиблення міжурядових контактів. Виокремлені й представники інституцій (дипломати, держслужбовці, місцеве самоврядування), які вплинули на розвиток відносин. Завдяки аналізу статистики, загальнодержавної та регіональної, є можливість зробити узагальнювальні висновки про події та тенденції, прогнозувати подальший розвиток ситуації. Так само актуально вивчати вплив чинника євроінтеграції, втілення «Плану дій Україна – ЄС», політики «Східного партнерства» та особливостей Шенгенської зони на українсько-польське міждержавне та транскордонне співробітництво.

Регіональні аспекти українсько-польських відносин ставали предметом досліджень українських і зарубіжних авторів. Історик-євроатлантист І. Я. Тодоров розкривав аспекти реалізації політики східного сусідства ЄС у регіонах України, зокрема, на прикладах Донеччини, Херсонщини, Криму, а також розглядав державний та громадський рівні втілення політики, особливостей підтримки Європейським Союзом України на шляху реформ та демократичних змін [1]. Також фундаментальність підходів до оцінки проблем євроінтеграції та економічної ефективності транскордонної співпраці вирізняє монографію дослідниці Є. Кіш «Центральна Європа в сучасній системі євро регіональної інтеграції» [2]. Наукове опрацювання проблеми транскордонної співпраці здійснювали фахівці науково-дослідних установ НАН України та закладів вищої освіти.

Н. Буглай також визначила важливим аспектом українсько-польських відносин економічні зв'язки, особливо історію транскордонної співпраці. Зростання конкурентоспроможності регіонів Польщі та України було визначено пріоритетним, а саме: через модернізацію інфраструктури, розвиток людського потенціалу, організаційні форми співпраці та зміцнення безпеки на кордоні ЄС. За даними Н. Буглай, Європейський Союз виділив близько €9 млн на забезпечення участі Польщі у розбудові співробітництва з прикордонниками Львівської, Закарпатської, Волинської областей України [3, с. 114].

Актуальність та значення теми транскордонного співробітництва підтверджують численні міжнародні наукові конференції, семінари, круглі столи. Предметом безпосередньої уваги серед них є науково-практичні конференції «Стан та перспективи українсько-польського міждержавного співробітництва у контексті європейських інтеграційних процесів» (м. Ужгород, 2007 р.) та «Транскордонне співробітництво у контексті європейської інтеграції України» (м. Острог, 2010 р.). Наукове опрацювання проблеми здійснювали фахівці низки науково-дослідних установ НАН України та закладів вищої освіти.

Аналітичний підхід до регіональних взаємозв'язків вирізняють ґрунтовні монографічні дослідження економістів Ю. Макогона «Форми і напрями міжрегіонального транскордонного співробітництва» [5], Р. Федана «Регіональні фактори активізації транскордонної співпраці Польщі та України» [6]. Транскордонна співпраця України та Республіки Польща у контексті розширення Європейського Союзу розкрита у публікаціях Інституту регіональних та євроінтегральних досліджень «Євро-Регіо Україна» [7].

Протягом останніх десятиріч проводилися заходи академічних наукових установ та вищої школи, а також міжнародні конференції експертів. Інтерес викликають матеріали Шостої зустрічі президентів центральноєвропейських країн «Європа. Україна. Львів: Саміт, 1999 р.» (Київ – Вроцлав, 2010 р.), міжнародної конференції експертів «Між Сходом та Заходом. У пошуках нових площин та інструментів регіонального співробітництва» (Вроцлав, 2012 р.).

Виняткове значення мають аналітичні матеріали державних і громадських діячів, науковців. Серед них М. Сірук та П. Куспись, які розглядали 20 років партнерства України і Польщі [7; 8]. Важливі факти й аналіз проблем транскордонного співробітництва та діяльності євро регіонів подано в роботах харківської дослідниці Г. Кулешової [10].

Питанням регіоналістики в розрізі українсько-польських відносин (зокрема в аспектах культури та т.зв. «спільної історії») приділяв увагу й автор статті, посилаючись на досліджені в обласних державних архівах документи, порівнюючи їх матеріали з даними ЗМІ та документацією вищих органів влади, що розміщена у вільному доступі в мережі Інтернет [11; 12; 13].

Виходячи з такого літературного ревію, для досліджень регіоналістичного аспекту новітніх українсько-польських відносин мають важливість не лише огляд політичного аспекту співробітництва, а й соціокультурний фон, зображення взаємин у засобах масової інформації, та, звичайно, міждержавні економічні відносини. Актуальними залишаються теми транскордонної співпраці, міжрегіональних контактів адміністративно-територіальних одиниць, особливо в європейському та атлантичному інтеграційному контексті.

THE PLACE OF REGIONAL STUDIES IN THE METHODOLOGY OF RESEARCH OF MODERN UKRAINIAN-POLISH RELATIONS

SUMMARY

The article presents a literature review based on the use of new methodology connected to regional studies: materials from regional archives, regional press and other media, various documents concerning interregional communications and treaties. All these sources contribute to portraying contemporary international relations, which concern not only states, but also non-governmental actors and may change according to the activities of the actors in different regions. In particular, the Ukrainian-Polish relations have been used to show how regional studies allowed Ukrainian researchers of the first decades of the 21st century to reveal connections between major national events and the decisions of local government authorities of Polish and Ukrainian regions. Thus it has been shown the interconnection of interregional and international relations.

Keywords: international relations, regional studies, the Republic of Poland, Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тодоров І. Я. Регіональний вимір ініціативи ЄС «Східне партнерство» в Україні. *Чорноморський літопис*. 2013. Вип. 8. С. 38–42.

2. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції : монографія. Ужгород : Ліра, 2008. 440 с.
3. Буглай Н. М. Польща та Україна в Європейській політиці сусідства ЄС *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : зб. наук. пр.* К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. Вип. 42. С. 110–118.
4. Буглай Н. Співробітництво Польщі та України в рамках транскордонних проектів в період 1995–2005 рр. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія : Історичні науки.* 2019. № 2. С. 7–11.
5. Макогон Ю. В., Ляшенко В. И. Формы и направления межрегионального трансграничного сотрудничества : монографія. Донецк : Юго-Восток, Лтд, 2003. 512 с.
6. Федан Р. Регіональні фактори активізації транскордонної співпраці Польщі та України. Львів : ІРД НАН України, 2003. 336 с.
7. Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами / Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень «ЄвроРегіо Україна». К. : «К.І.С.», 2004. 360 с.
8. Сірук М. 20 років взаємодії, або На чому ґрунтується історія великого успіху співпраці України та Польщі. *День.* 2010. 26 жовтня (№194).
9. Куспись П. Україна – Польща: 20 років партнерства. *ВВС.* URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/08/110822_independence_poland_it (дата звернення 10.10.2018).
10. Кулешова Г. Аналіз досліджень проблем транскордонного співробітництва та діяльності єврорегіонів у працях українських науковців. *Часопис соціально-економічної географії : міжрегіон. зб. наук. пр.* Харків : ХНУ ім. В. Каразіна, 2009. Вип. 6 (1). С. 205–210.
11. Mieliekiestsev K. Polish-Ukrainian relations and the issue of historical grievances in the societies of two countries. *Історичні і політологічні дослідження.* Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. № 1. С. 270–283.
12. Мелекєсцев К. І. In the context of declassified theses of 2008: another look on contemporary polish-ukrainian relations. *Науково-теоретичний альманах «Грані».* 2017. Т. 20. № 1 (141). С. 103–108.
13. Мелекєсцев К. І. Польсько-українське партнерство та аспірації України стосовно НАТО: регіональне та міжнародне співробітництво після Помаранчевої революції. *Історичні і політологічні дослідження.* 2019. № 1 (64). С. 201–210.

Одержано редколегією 25.09.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

КРАЄЗНАВЧІ ПОШУКИ НА ТЕРЕНАХ КРАМАТОРСЬКА: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД (10–20-ТІ РОКИ ХХІ СТОРІЧЧЯ)

У статті, з огляду на ідейно-виховне значення поняття батьківщина, здійснено огляд ряду праць краматорських краєзнавців, опублікованих у 10-х – 20-х роках ХХІ ст. Зважаючи на об'єкти досліджень, виділені такі основні напрями, як: невідомі або забуті факти з історії Краматорська; видатні земляки; історико-археологічні відкриття; екологічна ситуація в місті; літературне життя Краматорська. Цінність цих робіт полягає в тому, що вони привідкривають завісу чогось невідомого, примушують по-новому поглянути на вже звичні реалії. Також серед публікацій є роботи узагальнюючого та аналітично-оцінного характеру. Не залишилися поза увагою і найостанніші дослідження, результати яких представлено лише у вигляді рукописних текстів (виступи В. Коцаренка та Н. Овсянникової).

Ключові слова: Батьківщина, батьківщина, краєзнавство у Краматорську, забуті факти з історії Краматорська, видатні земляки, історико-археологічні відкриття, екологічна ситуація в місті, літературне життя Краматорська, роботи узагальнюючого та аналітично-оцінного характеру, краєзнавство як людинознавство.

В українській мові є два надзвичайно вагомих слова – Батьківщина і батьківщина. Незважаючи на їх кореневу спорідненість, вони мають доволі різні семантичні поля. Перше можна передати синонімами Вітчизна, країна, тобто все те, що стосується громадянсько-національної позиції кожного, хто проживає на цій території. А друге, хоча воно може видатися меншим за значенням, містить у собі дуже багато відтінків. Це й те, що кожен із нас отримує у спадщину від своїх батьків, це й ті незабутні стежки, якими ходилося в дитинстві, це й відчуття причетності до свого міста/села/вулиці/будинка, з якими назавжди пов'язана пам'ять кожного з нас. На жаль, за часи панування радянського-комуністичної доктрини тільки першому надавалося пріоритетне значення, згадаймо доволі популярний у 70-х роках минулого сторіччя приспів «Мой адрес – не дом и не улица, Мой адрес Советский Союз». А це оберталось манкурством, невіглаством у ставленні до вітчизняної історії, що яскраво виявилось на початку 2014 року, коли містами Донеччини марширували колони прихильників «русского мира». Але, на щастя, є маса ентузіастів-краєзнавців, які по крихтах вишукують невідомі, забуті, свідомо замовчувані факти, щоб донести до сучасників самотність рідного краю. Тож їхня, не побоїмося сказати, подвижницька праця неодмінно слугує загальній справі патріотичного виховання кожного громадянина України.

Активний краєзнавчий рух починається на Донеччині з другої половини 80-х років минулого сторіччя (праці В. Замкового «Артемівський літературний цех», В. Оліфіренка «Дума і пісня», літературно-історичні пошуки В. Романька, історичні розвідки В. Коцаренка та археологічні знахідки В. Циміданова й

А. Шамрая – і це лише краплі на фоні краєзнавчих досліджень!). Ми свідомі того, що не в змозі охопити весь краєзнавчий ареал Донеччини, тому зосереджуємося лише на здобутках краматорських дослідників, обмежуючи свої спостереження останніми десятиліттями.

Зважаючи на останні публікації (див. список названих робіт), можна констатувати, що зацікавлення краматорських краєзнавців переважно зосереджуються на таких аспектах:

– невідомі або забуті факти з історії Краматорська: В. Коцаренко «Краматорский полустанок», Л. Зеленська «Великая беда народная (из истории Голодомора 1932 – 1933 гг.)», Н. Волошина «Краматорские соколы (из истории Краматорского аэроклуба)», О. Олейник «Визитная карточка Краматорска» [1; 2; 3; 4];

– видатні земляки: Н. Волошина «Академик Алексей Ситенко» Н. Волошина «Леонид Быков – Актер. Режиссер. Человек», О. Пальона «Майя Булгакова: актриса, у которой были крылья», А. Ноткіна «Их объединил Николай Рыбалко» [5; 6; 7; 8];

– історико-археологічні відкриття: «Кургани Донеччини. Таємниці культур доби бронзи», Н. Овсянникова «Історія втраченої Свято-Покровської церкви селища Біленьке» [9; 10];

– екологічна ситуація в місті: В. Остапко та ін. «По страницам Красной книги. Растительный мир (город Краматорск)», Курячий К. та ін. «Охоронювані види рослин заповідних ділянок РЛП “Краматорський”» [11; 12];

– літературне життя Краматорська: Н. Лапушкіна «Українське письменство Краматорська», О. Максименко «Українські письменники Краматорська», В. Сиротенко «Рядки, народжені війною (мотиви «воєнної» лірики Галини Онацької)» [13; 14; 15].

Уже побіжний огляд наведених публікацій дозволяє стверджувати, що переважна більшість із них зосереджена на достовірно-ілюстративному відтворенні фактів, пов'язаних з тією чи іншою подією чи постаттю. Цінність цих робіт у тому, що вони привідкривають завісу чогось невідомого, примушують по-новому поглянути на вже звичні реалії. Так, наприклад, усім відома зірка радянського кіно Майя Булгакова (розквіт кінотворчості припадає на 60–80-ті роки), однак авторка нарису О. Пальона знаходить практично невідомі факти часів школярства майбутньої актриси, що дозволяє зрозуміти, хто і як її виховував, де ті генетичні зародки акторського таланту: «Неперевершений викладач української мови та літератури, вона (Ганна Тимофіївна Кисіль – В. С.) протягом кількох десятиліть (40–60-ті роки ХХ ст.) використовувала театральне мистецтво у своїй професійній діяльності. Незважаючи на надмірну завантаженість, у Ганни Тимофіївни вистачало терпіння й часу на тривалі репетиції і на виготовлення театральних костюмів. Пристрасна й захоплена людина, вона передавала любов до театру багатьом своїм вихованця, а двоє учасників гуртка стали відомими акторами кіно. Це Леонід Пархоменко і, безумовно, Майя Булгакова» [7, с. 415].

Може здатися, що в цих публікаціях недостатньо аналітики, немає виходу на вирішення значних наукових проблем, але це дещо не так. Для прикладу

візьмемо одне твердження, висловлене у вступній статті до збірки «Кургани Донецчини». До речі, вони здебільшого досліджуються зусиллями співробітників Донецького обласного краєзнавчого музею (знаходиться зараз у Краматорську), а тому варто прислухатися до думки автора. Усі ми б'ємо на сполох, що кургани нещадно руйнуються як «чорними археологами», так і невігласами-господарниками, тож можна тільки дивуватися вайлуватості фахівців-археологів, які, зафіксувавши на території Краматорська не один курган, не поспішають із його розкопками: «Якщо ж на ділянці, де розташований курган, не планується проведення якихось гірничодобувних чи будівельних робіт, археологи його не тривожать. Вони виходять з того, що у майбутньому наші нащадки дослідять курган більш якісно й отримають таку інформацію, яка зараз є недосяжною» [9, с. 17]. Здається, слід обуритися з такої неспішності, та завдяки розмові автора цієї розвідки зі старшим науковим співробітником ДОКМу О. Цибою відкрилася зовсім інша, глибоко гуманна й етична причина цих «проволочок»: кургани – це могили померлих, і тривожити їхній вічний спокій не зовсім порядно. Тож необхідно дочекатися широкого застосування новітніх сканерних технологій, щоб отримати можливість, не вдаючись до дещо «варварських» способів, зазирнути в потаємний світ.

Деякі матеріали привертають увагу своїм бажанням поділитися досвідом, узагальнити власні здобутки, зробити їх загальним надбанням. До таких можемо зарахувати повідомлення С. Гутник [16]. У ньому йдеться про доволі цікавий експеримент, коли дітей заохочували відвідувати музей не рекламними закликами, а пропозиціями власне долучитися до творення нового книжкового видання – ілюструвати вже існуючий книжковий текст, стати його дизайнерами. Тут варто лише підтримати ініціативу музейних робітників, бо завдяки такій творчій співпраці малюки отримали прекрасний урок шанобливого ставлення до *ба*тьківщини: «У дитячих картинах настільки жваво та талановито відобразились історичні події, описані у книжці, що автори проекту змушені були використати всі без винятку малюнки, які гармонійно вписались у структуру макету краєзнавчої казки» [16, с. 89].

Отже, можемо констатувати, що краматорські краєзнавці досягли певних успіхів у підготовці робіт фактично-пошукового спрямування, зосереджуючись переважно на публікаціях пізнавального характеру. І це доволі правильно. Та, як нам видається, необхідно розширювати жанрово-проблемні завдання за рахунок посилення аналітико-критичних ресурсів публікацій. Серед таких робіт, власне, можемо назвати лише статтю автора цієї розвідки, присвячену аналізу краєзнавчих принципів та підходів одного з лідерів краматорського краєзнавства В. Коцаренка [17]. Проаналізувавши кілька досліджень з історії Краматорська, якими переймається краєзнавець, аналітик доходить висновку, що ним керує не просто прагнення повернути своїм співгромадянам історичну пам'ять, якою варто пишатися, а кожного разу знайти оригінальне змістово-оцінне їхнє трактування, доторкнутися до душевного стану читача, у чому і вбачає основне своє призначення, оскільки в такий спосіб пробуджується найголовніше – людське в людині. Тобто, автор розвідки переконливо доводить, що краєзнавство – це важливий аспект людинознавства. Але,

скажемо відверто, робіт такого аналітико-дослідницького спрямування на сьогодні практично не існує. Тож в обраних для подальшого огляду публікаціях ми і спробуємо продовжити обрану нами лінію поцінування наявних видань.

Власне під цим кутом і спробували поглянути на дві статті (існують лише в рукописному варіанті): Коцаренко В. «Дата народження школи № 6 – 1 вересня 1936 року» (доповідь зроблена на засідання клубу «Краєзнавець» у серпні 2021 року), Овсянникова Н. «Населений пункт нового типу селище Октябрський – «Місто-сад». Містобудівний експеримент 20-х – 30-х років ХХ ст.» (доповідь на III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Збереження історико-культурної спадщини України та її вплив на розвиток регіонів», 15–16 вересня 2021 р.). Вони привернули нашу увагу тим, що, практично, присвячені одному й тому ж територіальному об'єкту: будівля школи № 6 фактично розташована за кілька сотень метрів на південь від міста-саду, про яке пише Н. Овсянникова, а будувалися вона теж майже синхронно. Тому цікаво з'ясувати, на чому зосереджується увага кожного з дослідників.

Вони переважно єдині в обранні напрямків краєзнавчих пошуків: ретельно визначається що, де і як споруджувалося. Але нас цікавить не стільки це, скільки авторам вдається торкнутися соціально-гуманітарних аспектів досліджуваного історичного факту. Зазначимо, що в обох статтях підмічено соціальну вагомість розпочатого будівництва: будівництво школи – соціально значиме завдання, оскільки в 30-х роках минулого століття значно зростає чисельність дітей шкільного віку (В. Коцаренко), а Н. Овсянникова відзначає, що розбудова «міста-саду» на території селища Октябрський відбувалася під впливом урбаністично-ідеалістичних ідей Ебенейзера-Говарда, які реалізовували перевагу життя та відносного комфорту на лоні природи. Це доволі важливі спостереження. Але, як нам видається, автори статей не йдуть далі, а хотілося б почути, чим ці проєкти обернулися для користувачів, наскільки вони позитивно вплинули на реальну дійсність, які емоції викликали у них. Безумовно, це реалізувати не просто, але, ми переконані в цьому, вирішення цих завдань виведене самі краєзнавчі дослідження на новий, якісно відмінний рівень.

Завершуючи наш огляд, підкреслимо: краєзнавцями Краматорська зроблено доволі багато у справі дослідження різноманітних сторін життя міста та регіону, їхні пошуки відзначаються ґрунтовністю, виваженістю зроблених висновків, об'єктивною достовірністю. Але, ще раз наголосимо, що практично відсутні праці аналітично-оцінного характеру отриманих результатів, а це вкрай важливо, оскільки допоможе самим пошуковцям правильно оцінити свої здобутки, виявити власні прогалини й зосередитися на усуненні прорахунків. Тому й подальші історіографічні огляди повинні сприяти вирішенню окресленої проблеми.

**LOCAL HISTORY SEARCHES IN KRAMATORSK:
HISTORIOGRAPHICAL OVERVIEW (the 2010s-2020s)
SUMMARY**

In regard of the educational importance of the notion *Motherland*, this article surveys a number of the research works of the Kramatorsk regional ethnographers. The works surveyed were published in the first and second decades of the 21st century. In respect of the research objects, the following major vectors have been singled out: unknown or forgotten facts from the history of Kramatorsk, outstanding fellow countryman, historical and archaeological discoveries, environmental condition in the town, and the literary life in Kramatorsk. The value of these works is that they help to reveal something unknown and make one regard the familiar realia in a new way. In the scope of the publications surveyed, there are also works of the summarizing and analytical-and-evaluative character. The latest research in the form of hand-written texts has also been treated (reports by V. Kotsarenko and N. Ovsyannikova).

Keywords: Motherland, homeland, country-related studies, Kramatorsk, forgotten facts, outstanding countrymen, historical and archaeological discoveries, environmental condition.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Коцаренко В. Краматорский полустанок. *Краматорск. Страницы истории* : сб. краевед. очерков. Харьков, 2018. С. 75–86.
2. Зеленская Л. Великая беда народная (из истории Голодомора 1932–1933 гг.). *Краматорск. Страницы истории* : сб. краевед. очерков. Харьков, 2018. С. 162–173.
3. Волошина Н. Краматорские соколы (из истории Краматорского аэроклуба). *Краматорск. Страницы истории* : сб. краевед. очерков. Харьков, 2018. С. 195–202.
4. Олейник А. Визитная карточка Краматорска. *Краматорск. Страницы истории* : сб. краевед. очерков. Харьков, 2018. С. 299–307.
5. Волошина Н. Академик Алексей Ситенко. *Краматорск. Страницы истории* : сб. краевед. очерков. Харьков, 2018. С. 396–399.
6. Волошина Н. Леонид Быков – Актер. Режиссер. Человек. *Краматорск. Страницы истории* : сб. краевед. очерков. Харьков, 2018. С. 400–413.
7. Паленая О. Майя Булгакова: актриса у которой были крылья. *Краматорск. Страницы истории* : сб. краевед. очерков. Харьков, 2018. С. 414–420.
8. Ноткина А. Их объединил Николай Рыбалко. *Краматорск. Страницы истории* : сб. краевед. очерков. Харьков, 2018. С. 447–449.
9. Кургани Донеччини. Таємниці культур доби бронзи / за заг. ред. В. Циміданова. Краматорськ : ДОКМ, 2019. С. 5–66.
10. Овсянникова Н. Історія втраченої Свято-Покровської Церкви селища Біленьке. *Проблеми регіоналістики та музеології* : збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої пам'яті А. В. Шамрая, м. Краматорськ, 7–8 листопада 2019 р. Краматорськ, 2020. С. 68–71.

11. Остапко В.М., Приходько С.А., Зеленская В.А. По страницам Красной книги. Растительный мир (город Краматорск) : монография. Краматорск : ДГМА, 2012. 116 с.
12. Курячий К., Погребняк О., Сидоренко О. Охоронювані види рослин заповідних ділянок РЛП «Краматорський». *Донеччина: Природа люди, культура – 2019*. Краматорськ. 2019. С. 185–190.
13. Лапушкіна Н. Українське письменство Краматорськ: До 135-річчя Краматорська. Краматорськ, 2003. 84 с.
14. Максименко О. Українські письменники Краматорська : *Довідник-антологія 1868–2013 рр.* Слов'янськ, 2014. 200 с.
15. Сиротенко В. Рядки, народжені війною (мотиви «воєнної» лірики Галини Онацької). *Перші Янківські читання* : Матеріали 1-ї краєзнавчої конференції «Північна Донеччина: з минулого до сьогодення», м. Краматорськ, 28 жовтня 2017 р. Житомир, 2017. С. 363–372.
16. Гутник С. Досвід роботи Музею історії міста Краматорської міської ради з наймолодшою аудиторією відвідувачів (на прикладі роботи над книгою «Чарівна історія про місто»). *Проблеми регіоналістики та музеології* : збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої пам'яті А. В. Шамрая, м. Краматорськ, 7-8 листопада 2019 р. Краматорськ, 2020. С. 88–98.
17. Сиротенко В. Фанатик? Фанатик!!! Дещо про краєзнавчі принципи краматорського дослідника Володимира Коцаренка. *Куплевацька О.В., Сидоренко Н.Ф., Сиротенко В.П. Краматорськ. Клуб дослідників минулого* : збірка документально-аналітичних матеріалів. Житомир, 202. С. 89–99.

Одержано редколегією 16.10.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

УДК 908(477.43/.44)-047.23

Темірова Н.Р.

ВИТОКИ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО ВИВЧЕННЯ ПОДІЛЛЯ

У статті наголошено, що з середини ХІХ ст. спостерігається зародження ініціативи «знизу», поява інтересу до регіону з боку представників подільської інтелігенції. Знаковою була діяльність Товариства подільських лікарів, яке з перервами працювало від середини ХІХ ст. до 1917 р. Його учасники опікувалися не лише соціально-медичними проблемами, але й приділяли увагу історії краю. Їхніми зусиллями було організовано бібліотеку та музей. Для дослідження Поділля чимало зроблено членами Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, який перетворився на авторитетний центр поділлязнавства. Приділено увагу постатям організаторів краєзнавчої діяльності на Поділлі – Ю. Ролле та Ю. Сіцінському.

Ключові слова: історія Поділля, товариство, комітет, пам'ятки, громадська ініціатива.

Краєзнавство, зокрема історичне, як суспільне явище зароджується на певному етапі поступу соціуму та пов'язане з процесом національної самоідентифікації. Сучасне історичне краєзнавство є повноцінною науковою дисципліною та, перебуваючи на стику наукового знання й громадянської активності, реалізує цілий ряд суспільно значущих функцій. Для розуміння потенціалу історико-краєзнавчої діяльності доречно привертати увагу до її витоків як цілеспрямованої пошукової та аналітичної роботи. Історичне краєзнавство Поділля становить особливий інтерес з огляду на специфіку регіону у «довгому» ХІХ ст. – включений до складу Російської імперії наприкінці ХУІІІ ст., прикордонне розташування, поліетнічний склад населення, розгортання українського та польського націотворення, співпадіння національного та соціального конфліктів тощо.

Історія краєзнавства Поділля стала об'єктом уваги ряду сучасних дослідників, переважно науковців, життя та професійна активність яких пов'язана з регіоном, що є цілком закономірним. Так, В. Прокопчук у монографічному дослідженні подав простору картину зародження, поширення та розвитку краєзнавчих досліджень на теренах краю. Заслуговує на увагу його висновок про підготовку ґрунту для масового краєзнавчого дослідження у ході роботи окремих дослідників і громадських діячів на зламі ХІХ–ХХ ст. [1, с. 56]. Цей же автор надав розлогу характеристику видання «Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета» як здобутку краєзнавців ХІХ – початку ХХ ст. та потужного джерела для вивчення історії регіону [2, с. 6–15]. З низкою статейних публікацій виступив В. Савчук, який, відзначивши внесок окремих дослідників Поділля, відзначив загальний низький рівень освіченості населення регіону, що спричинило ту обставину, що історію краю на межі ХІХ–ХХ ст. здебільшого досліджували історики з інших регіонів і міст України [3, с. 90]. С. Гальчак показав політику Російської імперії щодо науково-краєзнавчого вивчення краю та внесок у цю сферу української інтелігенції [4]. Низка досліджень присвячена постатям визначних дослідників минулого Поділля [4; 5; 6]. Кожен із науковців до історико-краєзнавчого вивчення Поділля звертався у контексті певної ширшої проблеми, водночас витоки історичного краєзнавства у Подільському регіоні становлять особливий інтерес. Тож, у цьому тексті спробуємо визначити початковий момент в актуалізації минулого Поділля на місцевому рівні.

Із включенням Поділля до складу Російської імперії було розпочато топографічне дослідження нових територій, результатом чого стала підготовка кількох описів Подільської губернії, серед яких «Топографічний і камеральний опис Подільської губернії» 1800 р., «Географічний гідрографічний топографічний і економічний опис Подільської губернії і до нього атлас» 1806 р., «Опис Поділля з 1819 р.», «Подолія. Историческое описание» кінця ХІХ ст. Прискіплива увага до регіону зумовлювалася його прикордонним розташуванням, тому ініціатором обстеження губернії та підготовки перших

історико-статистичних видань виступала офіційна імперська влада. З середини ХІХ ст. спостерігається зародження ініціативи «знизу», поява інтересу до регіону з боку представників місцевої інтелігенції. Це спричинялося, з одного боку, наміром російських правлячих кіл викоринити спогад про польське повстання 1830–1831 рр. та обґрунтувати претензії царської адміністрації на Поділля, з іншого, – розгортанням націотворчих процесів і прагненням самоусвідомлення своїх витоків.

У таких умовах 1859 р. розпочало діяльність Товариство подільських лікарів, здобувши дозвіл Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. До його організації чимало зусиль доклали О. Кремер, О. Наркевич, К. Пшиборовський, Ю. Ролле та інші. Вже за п'ять років Товариство нараховувало 123 учасники, мало бібліотеку на понад 3 тис. одиниць, опікувалося музеєм обсягом у понад 5 тис. експонатів. Проте на хвилі репресивних заходів після придушення польського повстання 1863–1864 рр. відбулися обшуки та арешти членів Товариства, а на початку 1865 р. воно було розпущено за «зраду науковому характеру». Але 1878 р. діяльність Товариства вдалося відновити, воно проіснувало до 1917 р., зосередивши увагу не лише на соціально-медичних питаннях, але й приділяючи увагу краєзнавчій діяльності [7, с. 124–125].

Серед організаторів Товариства виокремлюється постать лікаря, історика та письменника Юзефа Ролле. Він народився в 1830 р. у родовому маєтку у селі Генріхівка Могилівського повіту в родині вихідця з Франції. Навчався у Немирівській гімназії, з 1850 р. – в Університеті Св. Володимира в Києві, який, після річної перерви у навчанні, закінчив 1855 р., отримавши диплом із відзнакою. Як зауважив В. Антонович, Ю. Ролле ще у студентські роки виявляв інтерес до минулого Поділля й мав репутацію найкращого його знавця [8, с. 306]. По завершенні здобуття університетської освіти продовжив навчання за кордоном, у Німеччині та Франції, де вдосконалював знання з психіатрії. 1861 чи 1860 р. поселився в Кам'янці-Подільському і присвятив своє життя практичній медицині та зайнявся збиранням матеріалів з історії Поділля. У 1860-х рр. він розпочав друкувати свої праці у польських виданнях, згодом їх переклади з'явилися на шпальтах «Киевской старины». Його праці переважно присвячені історії Поділля. Протягом тривалого часу Ю. Ролле був активним членом Подільського губернського статистичного комітету та Подільського єпархіального історико-статистичного комітету. Він брав участь у виданні «Подольской старины» та «Материалов для истории Подольской губернии», в яких, зокрема, публікувалися урядові розпорядження щодо перших п'яти років перебування Поділля під владою Росії [8, с. 309; 9, с. 40]. На основі опрацювання джерел із монастирських, церковних, приватних архівів у 1872 р. Ю. Ролле показав історію епідемій на Поділлі від ХУ ст. [10, с. 7]. Також опублікував близько двадцяти праць із проблем медицини, санітарії, статистики та історії медицини Поділля. Внесок Ю. Ролле влучно оцінив В. Антонович: своєю діяльністю на історичній ниві він виконав «чесну службу на користь рідного краю» [8, с. 310].

Для дослідження Поділля чимало зроблено членами Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (Комітет для історико-статистичного опису Подільської єпархії, Подільське церковне історико-археологічне товариство), заснованого 1865 р. Його співробітниками було взято на облік понад 21 тис. поселень та урочищ Поділля. Члени комітету брали участь в етнографічній експедиції для вивчення Подільської губернії у 1869–1870 рр., якою керував П. Чубинський. У 1890 р. при Комітеті у м. Кам'янці-Подільському було створено Давньосховище старожитностей, в якому було облаштовано бібліотеку, архів, відділ збереження речових церковних пам'яток. По суті, це був перший краєзнавчий музей у регіоні. Поступово Комітет перетворився на авторитетне наукове товариство, визнаний центр наукового поділлязнавства. У 1903 р. комітет було реорганізовано у Подільське єпархіальне історико-археологічне товариство. Його головою аж до закриття в 1921 р. був відомий історик, археолог, етнограф, музеєзнавець Юхим Сіцинський.

Ю. Сіцинський народився 1859 р. в селі Мазники Подільської губернії у родині священника. Здобув освіту у Кам'янецькому духовному училищі, Подільській духовній семінарії в Кам'янці-Подільському та Київській духовній академії, отримавши ступінь кандидата богослов'я. Після завершення навчання та одруження в 1885 р. Ю. Сіцинський переїхав до міста Бахмут, де обіймав посаду вчителя російської, церковної, латинської мов у місцевому духовному училищі. У 1888–1889 рр. він був членом Правління та діловодом закладу. За свою службу він отримував зарплатню у 900 руб. та утримання квартири в обсязі 180 руб. на рік. Про нього повідомлялося: «Сицинский был весьма трудолюбивый и преданный науке деятель. В бытность учителем училища он занимался археологическими исследованиями и посылал статьи в «Подольские Епархиальные Ведомости». В последнее время известия о его трудах по славянским древностям появились на страницах «Исторического вестника» за 1890 г. Знатоки возлагают на него надежды как на будущего ученого археолога» [11, с. 134].

1889 р. родина Сіцинських повернулася на Поділля. Тут Юхим Йосипович ініціював створення музею старожитностей, який започаткував Державний історико-культурний заповідник у Кам'янці-Подільському, став членом Подільського історико-статистичного комітету, членом Історичного товариства Нестора-літописця, дійсним членом НТШ, Українського наукового товариства в Києві, Київського товариства охорони пам'ятників старовини та мистецтва, протоієреєм Кафедрального собору, викладав у Кам'янець-Подільському державному університеті, а у 1920–1926 рр. – в інституті народної освіти. Він є автором понад 180 опублікованих праць, серед яких узагальнюючі роботи з історії подільського краю, зокрема «Нариси з історії Поділля», «Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст.» тощо. Чималу увагу приділив дослідженню Трипільської культури на Поділлі. У 1920-х – 1930-х рр. Ю. Сіцинський зазнав переслідувань з боку радянської влади, зокрема у 1929 р. 70-літнього науковця арештували у сфабрикованій справі «Спілки визволення України». Йому, як і багатьом іншим, було висунуто

традиційні звинувачення: «контрреволюційна петлюрівська діяльність і агітація» [12, с. 12]. У в'язниці він провів вісім місяців, після чого протягом трьох років працював у Києво-Печерському музеї. За цей час його будинок у Кам'янці-Подільському було конфісковано, бібліотеку, яку він збирав протягом усього життя, пограбовано, що для нього стало серйозним ударом і завдало шкоди здоров'ю. Помер учений 7 грудня 1937 р. [12, с. 13]. По смерті його творчу спадщину було вилучено з обігу, її повернення до читачів розпочалося лише у Незалежній Україні.

Отже, у другій половині XIX ст. у середовищі правобережної інтелігенції викристалізувався інтерес до минулого Поділля, що проявився у збиранні речових і писемних пам'яток, провадженні на їх основі дослідницької роботи, публікації історичних праць, заснуванні перших музейних установ і періодичних видань. У той час це була справа відносно нечисельних груп інтелектуалів, які маючи освіту, усвідомлювали необхідність збереження пам'яті про минуле. Незважаючи на відсутність колегіального характеру, історико-краєзнавча діяльність у Подільській губернії створила підґрунтя для розгортання широкомасштабного масового краєзнавчого руху на хвилі скорого революційного піднесення.

THE ORIGINS OF HISTORICAL AND LOCAL STUDIES OF PODIL SUMMARY

It is emphasized that from the middle of the 19th century there is the emergence of the initiative «from below», the emergence of interest to the region by the representatives of the local intelligentsia. The activity of the Society of Podillya Doctors was significant. It worked intermittently from the middle of the 19th century until 1917. Its participants took care not only of socio-medical problems, but also paid attention to the history of the region. Through their efforts, a library and a museum were organized. Much has been done to study Podillya by the members of the Podillya Diocesan Historical and Statistical Committee, which has become an authoritative centre of Podillya studies. Attention is paid to the organizers of local lore activities in Podillya – Y. Rolle and Y. Sitsinsky.

Keywords: history of Podillya, society, committee, monuments, public initiative.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. Кам'янець-Подільський, 2014. 352 с.
2. Прокопчук В.С., Крючкова Н.Д. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета (церковного историко-археологического общества) (1876–1916): зведений каталог і покажчик змісту. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 184 с.
3. Савчук В. Краєзнавство Поділля XIX–XX століть. *Краєзнавство*. 1999. № 1. С. 89–94.

4. Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст. Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013. 876 с.
5. Баженова С. Е. Юзеф Антоній Ролле: життя, діяльність, творчість. Кам'янець-Подільський: Центр Поділлязнавства, 2001. 224 с.
6. Трембіцький А. М. Євфимій Сіцінський (1859–1937): наукова та громадська діяльність. Хмельницький: Мельник А. А., 2009. 300 с.
7. Ткач Б. В. Товариство подільських лікарів – одне із перших наукових лікарських товариств на території України. *Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини*. 2019. № 2. С.124–125.
8. Антонович В. Иосиф Иосифович Роле. Некролог. *Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал*. Т. XLIV.1894. С. 305–310.
9. Ролле. *Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон*. Т. XXVII. Санкт-Петербург, 1899. С.40.
10. Лікар Йосип Ролле – краєзнавець, історик, письменник: рек. бібліогр. список / уклад. О.А. Юрчишина. Вінниця, 2015. 16 с.
11. Бутовский А. И. Историческая записка о Бахмутском духовном училище за 60 лет. Бахмут, 1893.
12. Сіцінський Ю. Поділля під владою Литви / Упор. Вашук Д., Мошак М. Кам'янець-Подільський, 2009. 160 с.

Одержано редколегією 18.10.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА: СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ

УДК 94(47):323.28-055.2"19"

Бондаренко П.С.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ: НА ПРИКЛАДІ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

У статті, на основі біографічних довідок жінок із Донецької та Полтавської областей, репресованих у 1930-х рр., зроблено спробу аналізу регіонального виміру сталінських репресій. Для цього реконструйовано соціальний портрет жінок, які потрапили в горнило сталінських репресій. За допомогою аналізу наявних різноманітних видів джерел і наукової літератури нами зроблено спробу здійснити комплексне дослідження.

Ключові слова: *Українська РСР, сталінські репресії, жіноча історія, Великий терор.*

Сталінські репресії є однією з найстрашніших сторінок радянської історії. Для сучасної демократичної країни, якою є Україна, важливим є розширення поля вивчення української історії за допомогою актуалізації раніше замовчуваної інформації щодо репресивної політики в СРСР. Також, поза сумнівом, це є важливим у процесі виховання у теперішніх і майбутніх громадян нашої країни почуття поваги до попередніх поколінь, які стали жертвами історичної трагедії.

В останні десятиліття сталою популярністю серед науковців користується гендерний підхід. Дослідження гендерного виміру сталінських репресій є важливим не лише для розвитку жіночих студій в Україні, але й для формування історичної пам'яті українського суспільства.

Проблематику сталінського терору українські дослідники розпочали досліджувати з початку 1990-х рр. Загалом, увагу репресивній радянській системі та різним аспектам терору приділяють Іван Білас, Сергій Білокін, Юрій Шаповал, Геннадій Васильчук. Цю проблематику розглядають і західні науковці: Роберт Девіс, Олег Наумов, Арч Гетті, Пол Грегорі, Джеймс Р. Харріс, Гіроакі Куромія, Норман Наймарк та ін.

Гендерний аспект сталінського терору розглянуто в роботах вітчизняних істориків: Тамари Вронської, Оксани Кісь, Володимира Нікольського, Ольги Гранкіної тощо. Зарубіжні науковці також приділяють суттєву увагу цьому питанню. Саме жіночий вимір репресій аналізують Келлі Хігнетт, Мелані Ілч, Даля Лейнарте, Корина Снітар, Анфіса Кукушкіна, Альбіна Жанбосінова, Айнур Казбекова, Гулжанат Ніясханкізі, Ігор Новінський, В'ячеслав Бітюцький, Олександр Даніель, Арсеній Рогінській.

Визначення особливостей перебігу радянського терору в тих чи інших українських регіонах є важливим для конструювання загальної картини сталінських репресій на території УРСР.

У статті зроблено спробу простежити перебіг сталінських репресій 1930-х рр. на території Донецької і Полтавської областей та визначити наявність чи відсутність регіональних особливостей радянського терору. На прикладі заарештованих жінок із цих регіонів сконструйовано соціальний портрет репресованих.

Цінною для збереження пам'яті незаконно репресованих та реконструкції соціального портрету таких осіб є науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією», яка на основі оригінального фактичного матеріалу надає широкі можливості для наукових досліджень. Вона містить матеріали про масові репресії громадян різних областей України, а саме: документи, спогади, наукові статті, нариси, списки реабілітованих осіб. Саме на основі біографічних довідок репресованих, зібраних у цій серії книг, базується наше дослідження.

Вибір Донецької та Полтавської областей зумовлений економічною специфікою цих регіонів. Індустріальна Донеччина, в якій особливе місце займала вугільна промисловість, обрана нами як стратегічно важлива територія. На Полтавщині в роки індустріалізації було збудовано низку великих підприємств, сформувалися нові галузі господарства та промислові центри, з'явилися найбільші в СРСР заводи [1]. Однак, Полтавська область нас цікавить саме як регіон, розвинутий аграрно. В 1930 р. на території області вже було усупільнено 70% землі [2]. На кінець 1930-х рр. на теренах Полтавщини була найбільша кількість колективних господарств (2505) в УРСР [3], і станом на 1940-й р. вона займала перше місце за врожайністю серед областей УРСР [4].

У 1930-х рр. Донеччину, за влучною оцінкою Станіслава Кульчицького і Лариси Якубової, влада прагнула перетворити на «парадну вітрину соціалізму» [5]. Саме тут зароджувався й розвивався найбільш показовий варіант соціалістичного змагання – ізотівський, а потім і стаханівський рух, саме тут у «всесоюзній кочегарці» закладалися основи радянської індустріалізації.

Через маскулінний характер праці індустріального Донбасу, амбітні жінки не мали вибору в обранні професії [6]. У цьому регіоні прославитись у «жіночій професії» означало мати славу другого сорту, для справжньої слави потрібна була перемога в «чоловічій професії» [7]. Наприклад, відома донеччанка, грекinya за походженням, Паша Ангеліна, не просто сіла за кермо трактора, а ще й організувала та очолила першу тракторну жіночу бригаду в СРСР [8].

Донецька область не стала винятком у тому, що стосувалось здійснення репресивної політики сталінського керівництва. На думку Гіроакі Куромії, той факт, що в регіоні домінувала надзвичайно важлива для економіки (а отже, і для потреб військової промисловості) вугільна промисловість, а тому була доволі значна кількість робітників, зайнятих у ній, вочевидь, трохи пом'якшував сталінський терор на Донбасі [9]. Водночас, дослідник зауважує, що є докази того, що Донбас був серед регіонів країни, які найбільше постраждали від сталінського терору [10]. Володимир Нікольський вважає, що репресії 1937–1938 рр. на Донеччині були наймасштабнішими в УРСР [11]. За

підрахунками Зої Лихолобової, в Донбасі в період Великого терору репресували понад 40 тис. осіб [12].

Сталінські репресії 1930-х рр. не оминули й аграрну Полтавщину. Динаміка політичних репресій на Полтавщині різко зросла в період Колективізації та Голодомору 1932–1933 рр. [13]. Напередодні Великого терору Полтавська область мала таку «політичну характеристику»: «Місто Полтава до 1937 р. було місцем вислання білогвардійських, контрабандистських та інших радянських елементів...» [14]. Тому не дивно, що в жовтні 1937 р. для новоутвореної області було встановлено ліміти на арешти: перша категорія – 300 осіб, друга категорія – 500 осіб, а впродовж наступних трьох місяців ці цифри були суттєво збільшені [15].

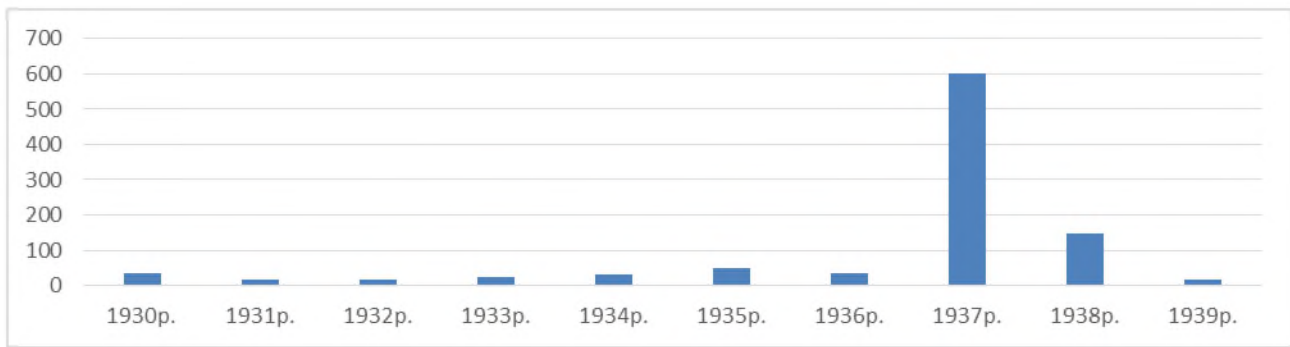
За підрахунками Олега Бажана, на території Полтавщини в період Великого терору (від червня 1937 р. до серпня 1938 р.) було заарештовано майже 14 000 осіб [16]. За підрахунками Людмили Бабенко, в період із 1 листопада 1937 р. до 1 листопада 1938 р. в Полтавській області 8543 особи проходили за кримінальними справами, із них понад 5 тисяч було засуджено до розстрілу [17].

Ми зробили спробу узагальнити інформацію щодо кількості заарештованих жінок Донецької та Полтавської областей упродовж 1930-х рр., детально розписавши вироки, за якими було засуджено репресованих, зазначити інформацію про національність заарештованих, їхню вікову характеристику, партійну належність, освітню кваліфікацію та соціальний статус. Цю інформацію, опрацьовано нами на основі матеріалів серії книг «Реабілітовані історією. Донецька область» [18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26], «Реабілітовані історією. Полтавська область» [27; 28; 29]. Усі підрахунки виконано нами особисто.

У 1930-х рр. на території Донецької області було заарештовано майже тисячу жінок (971) різного віку, національності, соціального статусу. Для порівняння, кількість заарештованих після 1939 р. і до смерті Сталіна – 1963 жінки. Тобто, за період сталінської диктатури лише в Донецькій області (за матеріалами серії) заарештовано майже три тисячі жінок (2934 осіб). Не викликає здивування значний стрибок кількості заарештованих у 1937 р. (див. Діаграму 1). За нашими підрахунками, у період 1937–1938 рр. на території регіону було заарештовано 750 жінок. Володимир Нікольський зауважує, що в названий період було заарештовано 1013 жінок, з яких 25,3% було визнано невинними [30]. Гіроакі Куромія зазначає, що, виконуючи роль притулку як для шукачів свободи, так і для людей позбавлених громадянських прав, злочинців, втікачів (куркулів, священників, євреїв) тощо, Донбас завжди був під політичною підозрою та зазнав тяжкого удару під час Великого терору [31].

Діаграма 1.

**Кількість жінок, заарештованих у 1930-х рр.
на території Донецької області**

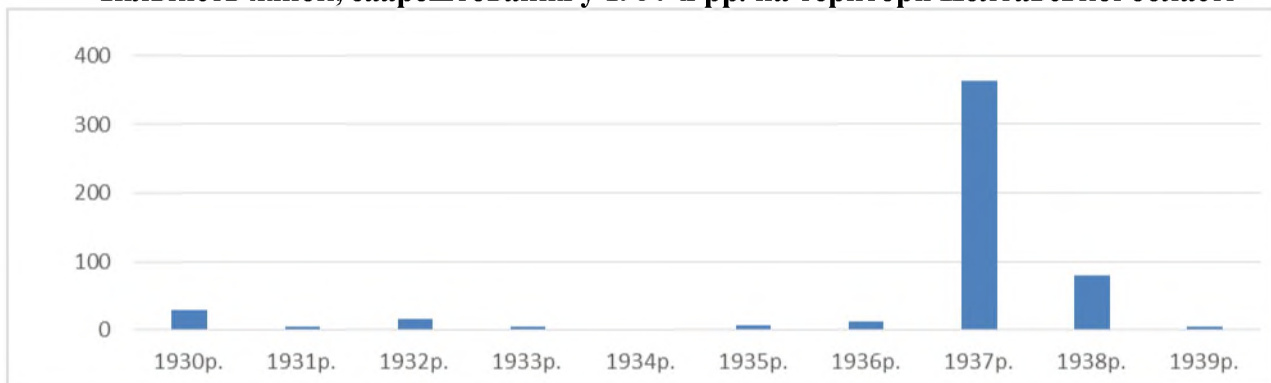

У 1930-х рр. на території Полтавської області було заарештовано 526 жінок. Кількість засуджених упродовж 1940 – початку 1950-х рр. – 634 жінки. Тобто, загалом від початку 1930-х рр. і до смерті Сталіна на Полтавщині (за матеріалами серії) було репресовано 1160 осіб. Меншу кількість заарештованих у цій області можна пояснити тим, що Полтавська область була утворена лише у вересні 1937 р. й до її складу також увійшла частина міст і районів Харківської та Київської областей [32]. У період 1930–1932 рр. на території сучасної Полтавщини існували 43 райони, які підпорядковувались центру [33]. У 1932–1937 рр. територія Полтавщини була розподілена між Харківською, Київською та Дніпропетровською областями, пізніше – Чернігівською [34]. Таким чином, можна зробити припущення, що біографічні довідки стосовно репресованих жінок до 1937 р. знаходяться у матеріалах серії книг інших областей.

У Діаграмі 2. подано характеристику кількості заарештованих жінок у 1930-х рр. За межами цієї діаграми залишилися три жінки, дата арешту яких невідома, та одна, яку було засуджено без арешту. Найбільше арештів відбулось у період 1937–1938 рр. (443 жінки).

Діаграма 2.

Кількість жінок, заарештованих у 1930-х рр. на території Полтавської області

Спроби зробити порівняння із загальною кількістю жінок в областях ускладнилися практичною відсутністю результатів перепису населення. Відомо, що результат перепису 1937 р. уже за десять днів було оголошено «шкідництвом», а його організаторів невдовзі було репресовано [35]. Матеріали того перепису видано вже в нашому столітті, й, згідно з ними, все населення Донецької області складало 4578,7 тис. осіб, з них жінок – 2374,4 тис. осіб, тобто, із загальної кількості 0,13% пройшли через арешти [36]. Матеріали

Полтавської області відсутні взагалі, оскільки область було утворено в 1937 р., як вже було зазначено вище.

Короткі жіночі біографічні дані заарештованих жінок дали нам змогу схарактеризувати різноманітність вироків, за якими їх було засуджено в Донецькій та Полтавській областях.

Найбільше жінок Донеччини (Таблиця 1). було засуджено на 5–8 років перебування у виправно-трудовах таборах. Тут згадаємо, що саме на такі строки засуджували дружин «ворогів народу». Володимир Нікольський зазначає, що в період Великого терору найбільше жінок було засуджено до 8 (32,9%) та 5 (22,3%) років таборів [37]. Припускаємо, що більшість із жінок було засуджено саме за наказом № 00486 «Про репресування дружин та дітей зрадників батьківщини». Адже у роки Великого терору на території УРСР велику кількість жінок було репресовано саме як «членів сімей зрадників Батьківщини».

Разючим є той факт, що, згідно з матеріалами справ, деяких жінок було засуджено без попереднього арешту. Невелику кількість жінок, засуджених до розстрілу, одночасно було засуджено й на покарання у вигляді конфіскації майна. До речі, у документах більшості жінок даних про виконання розстрілу немає.

Таблиця 1.

Характеристика вироків та кількість засуджених жінок Донецької області

Характеристика вироку	3 роки таборів	5 років таборів	8 років таборів	10 років таборів	Розстріл	Інше	Заслан-ня	Дані відсут-ні
Кількість жінок	19	124	183	87	92	151	43	209

Зауважимо, що від загальної кількості заарештованих до Таблиці 1 не було внесено таких осіб: виправдані жінки, незасуджені, жінки, справу яких було припинено, жінки, яких було звільнено з-під варти (загалом – 63 жінки). Від загальної кількості засуджених (908 осіб) більше 10% (92 особи) засуджено до розстрілу.

На території Полтавської області більшість жінок було засуджено до 10 років позбавлення волі (Таблиця 2). Другою, найбільшою групою, були жінки, засуджені до розстрілу. Також 25 із 109 жінок, засуджених до розстрілу, було засуджено до покарання у вигляді конфіскації майна. У біографічних довідках жінок Полтавської області наявні дані про виконання вироку. Третім, найбільш поширеним, покаранням було заслання на 5 років. Засудження до 5 та 8 років таборів на теренах області не були поширеною практикою.

Як і в Донецькій, так і у Полтавській області маємо випадок засудження без попереднього арешту.

Таблиця 2.

Характеристика вироків та кількість засуджених жінок Полтавської області

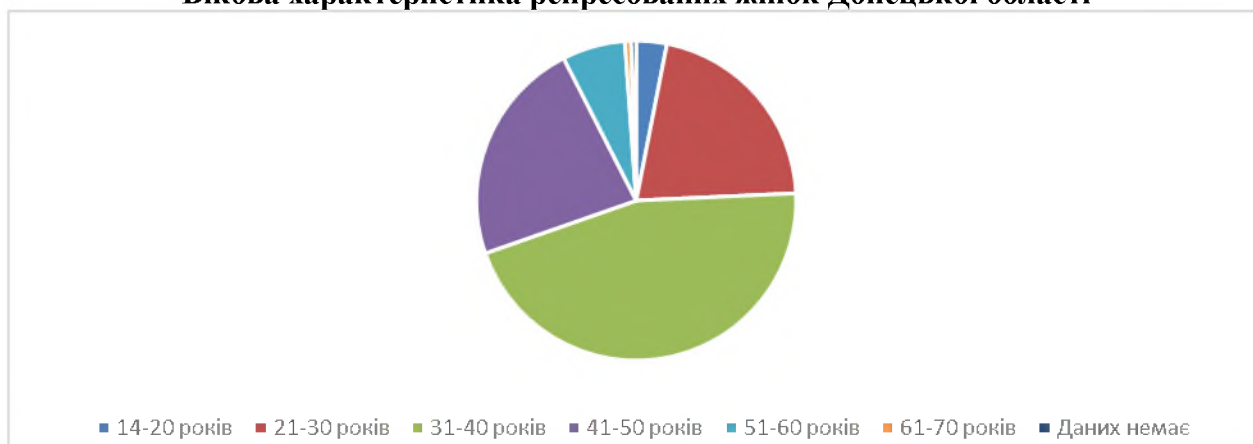
Характеристика вироку	3 роки таборів	5 років таборів	8 років таборів	10 років таборів	Розстріл	Заслання 5 років	Заслання 3 роки	Інше	Невідомо
Кількість жінок	36	62	35	119	109	95	18	45	4

Зауважимо, що в Таблицю 2 не було внесено двох виправданих жінок та три особи, кримінальні справи яких було припинено. Під «іншими» розуміємо такі види покарань: 6, 4, 2 роки позбавлення волі, гласний нагляд за місцем проживання, поразка в правах на відповідну кількість років тощо. Окрім того, варто зауважити, що основне покарання в багатьох випадках було доповнене. Наприклад, жінок, засуджених на 5 років позбавлення волі, додатково засуджували на 2–3 роки обмеження в правах.

Деяких жінок було засуджено два рази впродовж 1930-х рр. Так, наприклад, Марту Либидинську (Лебидинську) було вперше заарештовано в 1926 р., але виправдано. Вдруге жінку було заарештовано в 1934 р. й засуджено до 3 років позбавлення волі. Втретє її заарештували в листопаді 1937 р. й у 1938 р. засудили до 10 років таборів [38]. У випадку Марини Логвиненко вирок із більш м'якого було змінено на жорсткіший. У 1936 р. її було засуджено до 2 років позбавлення волі, але через пів року вирок було скасовано, а справу направлено для нового розгляду. В 1938 р. жінку було засуджено до 6 років позбавлення волі з поразкою в правах на 5 років [39].

Діаграма 2.

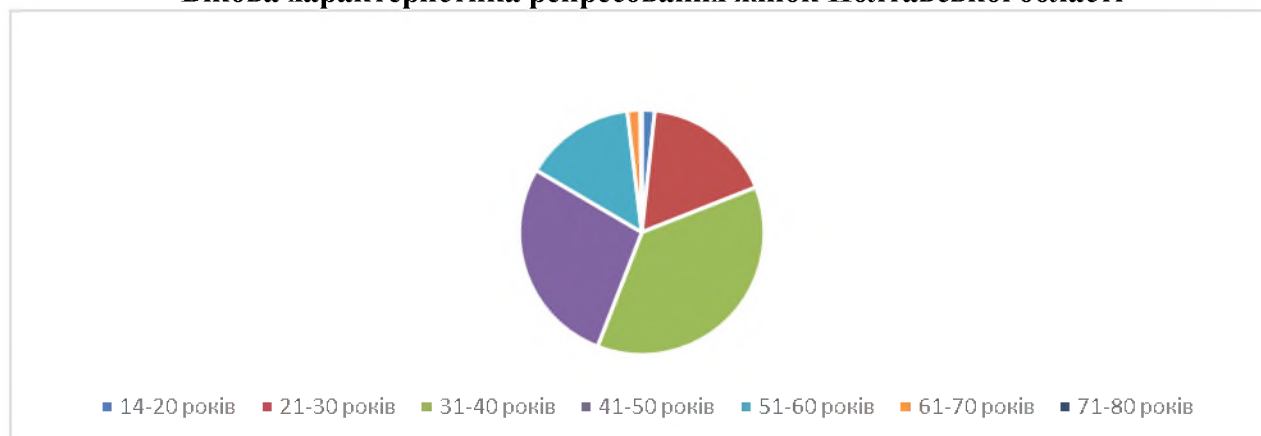
Вікова характеристика репресованих жінок Донецької області

Діаграми 2–3. надають уявлення про вікову характеристику заарештованих жінок. Абсолютну більшість жінок із обох областей було репресовано у віці від 21 до 50 років. Найбільшою групою репресованих були жінки у віці від 31 до 40 років, другою за чисельністю є група 41–50 років, третьою – 21–30 років. Пояснити, на нашу думку, це можна тим, що жінок цих вікових категорій можна було експлуатувати як трудовий ресурс у ГУЛАзі. Вони були краще придатні до праці в таборах, аніж, наприклад, жінки літнього віку. Окрім того, привертає увагу факт відсутності такої вікової категорії, яка була б «застрахована» від можливості переслідувань і арештів. У категорії «ворогів народу» могли опинитися як підлітки, так і сиві бабусі.

Діаграма 3.

Вікова характеристика репресованих жінок Полтавської області

Безумовно, важливим для реконструкції соціального портрету є партійний статус репресованих жінок, який детально наведено в Таблиці 3. Абсолютна перевага в цьому показнику належить безпартійним – 91% (усього 971 особа репресовано).

Таблиця 3.

Партійна приналежність жінок із Донецької області

Партійний статус	Безпартійні	Члени ВКП(б)	Колишні члени ВКП(б)	Кандидати на вступ до партії	Член ВЛКСМ	Даних немає
Кількість жінок	890	51	7	7	12	4

На відміну від Донецької області, у коротких біографічних довідках жінок Полтавщини немає даних щодо партійного статусу репресованих. Натомість, у довідках серії книг цієї області, є дані щодо соціального походження осіб (Таблиця 4). За підрахованими нами даними, більше половини жінок (57%) походили з селянських родин.

Таблиця 4.

Соціальне походження жінок Полтавської області

Соціальне походження	Селяни	Службовці	Робітниця	Невідомо	Дворяни	Кустарі	Міщани	Інше
Кількість жінок	302	79	74	22	17	12	10	10

Для Донецького регіону важливим є також етнічний показник. Гіроакі Куромія наголошує, що Донбас був місцем, де історично проживало багато різних етнічних груп, що загалом визначало його специфіку в загальносоюзній системі [40]. У Таблиці 5 наведено дані про національність арештованих жінок, яка, так само, відіграла неабияку роль у подальшій долі жінки-арештантки. За даними таблиці можна зробити кілька важливих висновків. По-перше, поліетнічний склад населення Донбасу відбився й на етнічній характеристиці арештанток, серед яких були представниці 9 етнічних груп. У 10-ій групі представлено групу арештанток, національність яких невідома. По-друге, серед заарештованих чисельно домінували українки, що свідчить про «українськість» тогочасного Донбасу. Це не викликає здивування. Колективізація й

індустріалізація стимулювали рух багатьох українців на Донбас, і таким чином етнічний склад регіону змінився на користь українців [41]. У роки Великого терору на території цього регіону більшість заарештованих, були українки (34%) [42]. По-третє, простежуємо велику кількість німкенів серед арештанток. По-четверте, найбільшою за кількістю (четвертою) групою є представниці єврейської національності. Під «іншими» у таблиці ми подали невелику кількість литовок, угорок, вірменок, грузинок та ін. Не дивно, що крім українок і росіянок було репресовано багато німкенів, полячок та єврейок, адже ці національності підпали під різноманітні «національні каральні операції» радянської влади.

Таблиця 5.

Національність заарештованих жінок Донецької області

Національність	Українки	Росіянки	Німкені	Єврейки	Польки	Білоруски	Гречанки	Латишки	Інші	Невідомо
Кількість жінок (особи / %)	347 35,6	210 21,4	175 18,1	83 8,6	70 7,2	23 2,4	17 1,7	19 2,1	14 1,5	13 1,4

Натомість національний склад репресованих жінок Полтавщини (Таблиця 6) дещо відрізняється. Другою великою національністю на Полтавщині є польки, на відміну від росіянок на Донеччині. Жінки російської національності на території Полтавської області становлять лише 6,9% від загальної кількості. Також на теренах Полтавщини група репресованих німкенів становить понад 3%, коли в Донецькій області вони становлять трохи більше 18%. Майже однаковими, у відсотковому співвідношенні, групами репресованих є представниці єврейської національності та латишки. Під «іншими» в Таблиці 6 ми подали невелику кількість литовок (2), одну вірменку, угорку, молдованку, карелку.

Спільним для обох областей є те, що більшістю репресованих були українки. Це вкотре доводить, що українців більшовицькі органи безпеки завжди вважали потенційно небезпечними [43]. Будь-які репресивні кампанії всесоюзного масштабу в Україні набували ще й «націоналістичного» забарвлення [44].

Таблиця 6.

Національність заарештованих жінок Полтавської області

Національність	Українки	Польки	Єврейки	Росіянки	Німкені	Латишки	Білоруски	Інше	Невідомо
----------------	----------	--------	---------	----------	---------	---------	-----------	------	----------

Кількість жінок (особи / %)	272 51,7	130 24,7	41 7,8	36 6,9	17 3,2	12 2,3	7 1,3	7 1,3	4 0,8
-----------------------------	-------------	-------------	-----------	-----------	-----------	-----------	----------	----------	----------

Важливою характеристикою для реконструкції соціального портрету жінки-арештантки є її освіта та соціальний статус особи. У Таблицях 7–8 наведено інформацію про освітній рівень заарештованих жінок.

Таблиця 7.

Освітня кваліфікація жінок Донеччини

Рівень освіти	Без освіти	Малоосвічені	Грамотні	Початкова освіта	Середня неповна	Середня	Вища неповна	Вища	Інше	Невідомо
Кількість жінок (особи/%)	14 1,4	33 3,4	9 0,9	524 53,9	69 7,1	178 18,4	14 1,5	72 7,4	18 1,9	40 4,1

У другій половині 1920-х рр. (згідно з переписом 1926 р.) 56,6% населення Донбасу було письменними [45]. За даними перепису населення в 1937 р., письменними було 69,6% населення регіону (68 473 298 з 98 411 132 осіб) [46]. За даними цієї таблиці, найбільша кількість арештанток мали лише початкову освіту (53,9%) та середню (18,4%). Тобто, понад 70% репресованих жінок були письменними. В Полтавській області так само, понад 70% жінок були освіченими.

Таблиця 8.

Освітня кваліфікація жінок Полтавщини

Рівень освіти	Не мала освіти	Малоосвічені	Неписьемні	Початкова освіта	Середня неповна	Середня	Вища незакінчена	Вища	Невідомо
Кількість Жінок (особи/%)	2 0,3	60 11,4	74 14,1	249 47,3	27 5,1	81 15,4	4 0,8	15 2,9	14 2,7

У Таблицях 9–10 нами подано кваліфікаційний рівень жінок із обох областей.

Таблиця 9.

Соціальний статус заарештованих жінок Донеччини

№	Групи репресованих	Заарештовано
1	Колгоспниці	70
2	Селянки	11
3	Робітниці	117
4	Службовці	171
5	Працівниці науки, мистецтва, культури, медицини	134

6	Студентки	10
7	Домогосподарки	365
8	Утриманки, пенсіонерки	10
9	Служителі релігійних культів	3
10	Без певних занять	6
11	Не працювали	36
12	Немає даних	28
13	Інші	10

Під «іншими» ми подали невелику кількість безробітних, селянок-одноосібниць та жінку, яка на час арешту вже була ув'язнена в Маріупольській виправно-трудова колонії [47].

Таблиця 10.

Соціальний статус заарештованих жінок Полтавщини

№	Групи репресованих	Заарештовано
1	Колгоспниці	95
2	Робітниці	88
3	Службовці	36
4	Працівники науки, мистецтва, культури, медицини	56
5	Студентки	3
6	Домогосподарки	136
7	Утриманки, пенсіонери	5
8	Служителі релігійних культів	6
9	Без певних занять	44
10	Одноосібниці	32
11	Не працювали	5
12	Немає даних	10
13	Інші	10

Під «іншими» ми подали: жінок з інвалідністю, жінку фотографа, гувернантку за наймом тощо.

В обох областях більшість заарештованих віднесено до категорії домогосподарок. Можемо зробити припущення, що більшість домогосподарок було засуджено саме як дружин «ворогів народу». Так, наприклад, за підрахунками Володимира Нікольського, у період 1937–1938 рр., коли проводилась операція проти «членів сімей зрадників Батьківщини» на території Донбасу, найбільше було репресовано саме домогосподарок (44,2%) [48]. Група робітниць є однією з найбільших на території Донецької області, що можна пояснити великою кількістю промислових підприємств у регіоні. Натомість на Полтавщині другою найбільшою групою репресованих є колгоспниці, що є зрозумілим, зважаючи на аграрний характер області.

Напередодні та в апогей Великого терору посилювалися гоніння на українську інтелігенцію [49]. Тому велика кількість заарештованих серед службовців, працівників культури, освіти, науки, медицини в цих областях можна вважати достатньо поширеним явищем. У період 1930-х рр. неабияких переслідувань зазнавало населення за свої релігійні переконання, адже основним методом викорінення релігії в радянській державі традиційно

вважали репресії проти віруючих і духовенства [50]. «Служителів релігійних культів» репресивні органи розглядали як «класових ворогів» [51]. У цій, окремо виділеній групі, радянські карні органи фіксували приналежність людини до духовного стану або виконання нею релігійних обов'язків. Наприклад, до них відносили: «священників», «монахів (монашок)», «попів», «проповідників», «дяків» тощо [52]. У Таблицях 9–10 під категорією «служителі релігійних культів» розуміємо черниць. Бачимо, що в цих областях кількість засуджених цієї категорії невелика.

Таким чином, на основі науково-дослідної серії книг «Реабілітовані історією. Донецька область» та «Реабілітовані історією. Полтавська область» було здійснено детальну статистичну характеристику заарештованих жінок із цих територій. Вона надала можливість створити соціальний портрет репресованих жінок і зробити відповідні узагальнення.

По-перше, репресії в СРСР не залежали від стратегічної важливості того чи іншого регіону. Так, наприклад, населення важливого для радянської військової промисловості Донбасу так само потрапляло в поле зору карних органів. А колгоспниці Полтавщині, де в кінці 1930-х рр. було найбільше колективних господарств, стали однією з найчисельніших груп репресованих жінок у регіоні. По-друге, наявність жінок із повторним покаранням в період 1930-х рр. доводить, що це було поширеною практикою в роботі радянських репресивних органів. По-третє, більша частина репресованих жінок названих територій були саме українками. Однак на Полтавщині відсоток українок більший і становить понад половину (52%) всіх заарештованих. Менший відсоток українок (35,6%) у Донецькій області можна пояснити поліетнічним складом населення останньої. По-четверте, більшість жінок було заарештовано у віці від 31–40 років. По-п'яте, більшість репресованих були освіченими, а соціальний статус заарештованих відповідав економічній специфіці регіону. По-шосте, вагомою різницею у соціальному портреті репресованих жінок є характеристика вироків. На території Донецької області переважали засудження до 5–8 років виправно-трудових таборів. На території Полтавщини більшість жінок було засуджено до 10 років таборів та розстрілу. Так, наприклад, в Полтавській області до розстрілу було засуджено понад 20% жінок від загальної кількості, а на Донеччині – 9%. Загалом, така характеристика вироків дає можливість зробити припущення, що більшість жінок Полтавщини були засуджені за «особистий злочин», а не як дружини «ворогів народу».

Порівняльний соціальний портрет репресованих жінок засвідчує, що в УРСР державний терор відбувався всюди, незважаючи на особливості регіонів. Однак, різниця вироків, до яких засуджували жінок репресивні органи, доводить актуальність подальших досліджень щодо регіонального виміру державного терору в СРСР.

THE REGIONAL FEATURES OF STALINIST REPRESSIONS: ON THE EXAMPLE OF DONETSK AND POLTAVA REGIONS

SUMMARY

The article is based on biographical references of women from Donetsk and Poltava regions repressed in the 1930s. To analyze the regional dimension of Stalinist repressions, the social portrait of women who fell into the crucible of Stalinist repressions was reconstructed. The comprehensive study includes the analysis of different types of available sources and scientific literature.

Keywords: the Ukrainian SSR, Stalinist repressions, women`s history, the Great terror.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кушнір Л. М. Господарство на Полтавщині. *Географія Полтавщини*. URL: <http://geo.pnpri.edu.ua/Gospodarstvo.php> (дата звернення: 12.08.2020).
2. Там само.
3. Социалистическое сельское хозяйство СССР 1939 (Статистический сборник). Москва, Ленинград : Госпланиздат, 1939. С. 115.
4. Кушнір Л. М. Господарство на Полтавщині.
5. Кульчицький С., Якубова Л. Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини. Київ : Клію, 2016. С. 145.
6. Вороніна М. Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліної. 1920–30-ті рр. *Історична правда*. 2013. URL: https://www.istpravda.com.ua/research/2013/04/18/120943/view_print/ (дата звернення: 12.06.2020).
7. Вороніна М. Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліної. 1920–30-ті рр.
8. Докашенко В., Докашенко Г. Право на манікюр поза чергою. Штрихи до портрета Паші Ангеліної. *Історія рідного краю (Донеччина: люди – духовність – довкілля)*. Горлівка : В-во Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», 2012. С. 23.
9. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і / пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агеєв; перед. Г. Немирі. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 20.
10. Там само. С. 19.
11. Довбня О. Регіональна специфіка «Великого терору» у сучасній українській історіографії. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2018. № 1. (49). С. 214.
12. Там само. С. 212.
13. Бабенко Л. Л. Діяльність органів НКВС на Полтавщині в 1930-ті рр.: Великий терор. *Великий терор 1937–1938: жертви і виконавці: збірник наукових статей*. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. С. 160.
14. Бажан О. «Великий терор» на Полтавщині у світлі нових архівних документів. *Реабілітовані історією. Полтавська область. Науково-документальна серія книг. Київ-Полтава : АСМІ, 2009. Кн. 1. С. 125.*
15. Там само. С. 125.
16. Там само. С. 113, 119.

17. Бабенко Л. Л. Репресії проти служителів церкви під час «великого терору» (на матеріалах Полтавської області). *Історія України: маловідомі імені, події, факти*. 2007. Вип. 34. С. 342.
18. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Науково-документальні нариси. Донецьк: видавництво КП «Регіон», 2004. Книга перша. 648 с.
19. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Науково-документальні нариси. Донецьк: видавництво КП «Регіон», 2005. Книга друга. 624 с.
20. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Науково-документальні нариси. Донецьк: видавництво КП «Регіон», 2006. Книга третя. 624 с.
21. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Науково-документальні нариси. Донецьк: видавництво «СПД Бледнов», 2006. Книга четверта. 648 с.
22. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Науково-документальні нариси. Донецьк: видавництва КП «Регіон» – «СПД Бледнов», 2008. Книга п'ята. 624 с.
23. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Науково-документальні нариси. Донецьк: видавництва КП «Регіон» – «ФО-П Колесніченко», 2009. Книга шоста. 592 с.
24. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Науково-документальні нариси. Донецьк: видавництво КП «Регіон», 2010. Книга сьома. 624 с.
25. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Науково-документальні нариси. Донецьк: видавництво КП «Регіон», 2011. Книга восьма. 624 с.
26. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Науково-документальні нариси. Донецьк: видавництва КП «Регіон», ТОВ «Каштан», 2012. Книга дев'ята. 624 с.
27. Реабілітовані історією. Полтавська область: Науково-документальна серія книг. Київ. Полтава: Видавництво АСМІ, 2004. Кн. 2. 720 с.;
28. Реабілітовані історією. Полтавська область: Науково-документальна серія книг. Київ. Полтава: Видавництво АСМІ, 2005. Кн. 3. 720 с.;
29. Реабілітовані історією. Полтавська область: Науково-документальна серія книг. Київ. Полтава: Видавництво АСМІ, 2006. Кн. 4. 736 с.
30. Никольський В. Н. Статистика политических репрессий против женщин Донецкого региона в 1937–1938 гг. *Правда через роки. Статті, спогади, документи*. Донецьк. 1998. Вип. 2. С. 152.
31. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і. С. 19, 476, 477.
32. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.): довідник з історії адміністративно-територіального поділу / редкол.: Г. П. Білоус, О. ГА. Білоусько, В. В. Гудим та ін.; упоряд.: Васильєва Ю. О.,

- Жук В. Н., Коротенко В. В. та ін. Вид. друге, перероб. і доп. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2012. С. 6.
33. Там само. С. 62.
34. Там само. С. 63.
35. Всесоюзная перепись населения 1937 года: Общие итоги. Сборник документов и материалов / сост. В.Б. Жиромская, Ю.А. Поляков. Москва : РОССПЭН, 2007. С. 3.
36. Там само. С. 59.
37. Никольський В. Н. Статистика политических репрессий против женщин Донецкого региона в 1937–1938 гг. С. 152.
38. Реабілітовані історією. Полтавська область: Науково-документальна серія книг. Кн. 3. С. 222.
39. Там само. С. 256.
40. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і. С. 79.
41. Там само. С. 284.
42. Никольський В. Н. Статистика политических репрессий против женщин Донецкого региона в 1937–1938 гг. С. 154.
43. Ластовка О. Політичні репресії на Полтавщині у 1934–1941 роках. *Реабілітовані історією. Полтавська область. Науково-документальна серія книг* / упор. О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. Київ-Полтава : АСМІ, 2009. Кн. 1. С. 116.
44. Там само. С. 122.
45. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і. С. 46.
46. Там само. С. 340.
47. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Книга сьома. С. 25.
48. Никольський В. Н. Статистика политических репрессий против женщин Донецкого региона в 1937–1938 гг. С. 154.
49. Ластовка О. Політичні репресії на Полтавщині у 1934–1941 роках. С. 118.
50. Там само. С. 116.
51. Там само.
52. Рубльова Н. Репресій проти «церковників» і «сектантів» в УРСР, 1917–1939 рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2007. № 1. С. 217.

Одержано редколегією 01.10.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

УДК94(477,6) «6377»:622.3

Бровендер Ю.М.

**ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ
ЖИТТЄЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОНЕЦЬКОГО ГІРНИЧОРУДНОГО ЦЕНТРУ
ДОБИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ**

(ЗА МАТЕРІАЛАМИ КАРТАМИСЬКОГО КОМПЛЕКСУ)

Проведене дослідження дозволило звернути увагу на вельми обмежену кількість свідчень не металовиробничої сфери діяльності на спеціалізованих пам'ятках Донецького гірничорудного центру (ДГЦ). Так, за кількістю кістяних знарядь, які не мають безпосереднього відношення до металовиробництва, пам'ятки ДГЦ істотно відрізняються і від спеціалізованих пам'яток Каргалінського центру. Автор вбачає причину таких істотних відмінностей у господарській складовій мешканців гірничорудних центрів в особливостях організації життєзабезпечення Каргалінського і Картамиського гірничорудних комплексів, що являють собою різні культурні традиції зрубної спільноти – покровсько-мосоловську і бережнівсько-маївську.

Ключові слова: *Донецький гірничорудний центр, металовиробництво, зрубна спільнота, поселення, епоха бронзи.*

Однією з найбільш значущих пам'яток Донецького гірничорудного центру [1], як втім і Східної Європи в цілому, що надає уявлення не лише про металовиробництво, а і про побутову складову життя давніх гірників-металургів епохи пізньої бронзи, є поселення Червоне озеро-3 [2–5]. Ця пам'ятка є дуже важливою і з огляду на те, що вивчається в комплексі з гірничими виробками [6], техногенними ділянками [7] і виробничими майстернями [8], а це, в свою чергу, дозволяє наблизитися до розуміння як організації гірничого та металургійного виробництва [9, с. 91] досліджуваного комплексу в епоху пізньої бронзи, так і організації його життєзабезпечення.

Виробничій спеціалізації пам'яток Донецького гірничорудного центру (раніше автор використовував поняття «Донецький гірничо-металургійний центр») епохи бронзи, що розглядається нами як комплекс високоорганізованих, спеціалізованих на великомасштабному виробництві пам'ятників, розташованих у зоні доступних для розробки давнім населенням мідних рудопроявів Бахмутської улоговини Донбасу і функціонуючих переважно в системі гірничої справи [18, с. 7], у науковій літературі приділено велику увагу [1–19 та ін.]. Однак, питанням життєзабезпечення мешканців гірничорудних комплексів епохи бронзи, розташованих у зоні мідних рудопроявів Бахмутської улоговини, принаймні продукцією нехарчової сфери, уваги приділено ще недостатньо.

Поселення Червоне озеро-3, площею близько 1 га, розташоване в долині пересохлої річки, в 250–300 метрах на південний схід від рудників Червоне озеро-I і Червоне озеро-IV, або в 100 м на південь від рудника Червоне озеро-III. Загальна досліджена розкопками площа поселення склала 376 м². У його межах виявлено три споруди. Близько розташовані одна від одної, вони утворюють єдиний житлово-господарський комплекс (ЖГК) садибного типу «Г»-подібної форми [3]. Особливість архітектури комплексу, а також характер виявленого матеріалу, дають підстави вважати, що кожна зі споруд виконувала певну функцію. Споруда-1 використовувалася як житлове приміщення, споруда-2 – виробниче, споруда 3 – культове.

Центральне місце в комплексі займає споруда-1. У південно-західній частині до неї примикає споруда-2, а в південно-східній частині споруди-1, майже симетрично споруді-2, – споруда-3.

Впадає в очі вельми обмежена тут кількість свідчень, які не мають безпосереднього відношення до металовиробничої сфери діяльності.

Аналогічна ситуація простежується і на території інших пам'яток Донецького гірничорудного центру (ДГЦ), досліджених С.Й. Татариним. Так, на трьох поселеннях гірників-металургів (Пилипчатине-1, 2; Клинове-2) знайдено всього лише 16 кістяних знарядь для обробки шкіри [10, с. 75]. У кількісному відношенні вони істотно поступаються аналогічним виробам, представлених у поселеннях зрубної культурної спільності, що знаходяться за межами ДГЦ. Як приклад наведемо таку статистику. На Степанівському поселенні бережнівсько-маївської зрубної культури, розташованому на правобережжі Сіверського Дінця, знайдено 65 кістяних знарядь шкіряного виробництва, а також різні предмети побуту з кістки [20, с. 141; 155]. На стратифікованому поселенні Лиман, розташованому в Сіверсько-донецькому лівобережжі й представленому культурними нашаруваннями двох культур зрубної спільності – покровсько-мосоловської і бережнівсько-маївської – колекція кістяних виробів налічувала 45 знарядь шкіряного і 6 гончарного виробництва [21]. На поселенні покровсько-мосоловської зрубної культури Капітанове-1 знаряддя шкіряного виробництва складають 60, гончарного – 3, ткацтва – 8 виробів [22]. Навіть на спеціалізованому поселенні з культурними нашаруваннями двох культур зрубної спільності – Усове озеро – знаряддя шкіряного виробництва налічують 109, а керамічного виробництва 2 одиниці [23, с. 49–51]. І причина такої істотної кількісної невідповідності знарядь неметаловиробничої сфери діяльності полягає далеко не у величині розкопаної площі поселень. За кількістю кістяних знарядь, які не мають безпосереднього відношення до металовиробничої сфери діяльності, пам'ятки ДГЦ істотно відрізняються і від пам'яток Каргалинського центру південноуральського регіону. В умовах приблизно однакової номенклатури кістяних виробів (Каргали – 15, а Картамиш – 16 найменувань), кількість знарядь гончарного виробництва на Каргалах перевищує у сотні, а шкіряного – в десятки разів за кількістю аналогічних виробів Картамиша [4; 24–25, с. 224 табл. 7.21].

Можливо, причина таких істотних відмінностей у господарській складовій мешканців гірничорудних центрів полягає в особливостях організації життєзабезпечення Каргалинського і Картамиського гірничорудних комплексів, що являють собою різні культурні традиції зрубної спільності – покровсько-мосоловську і бережнівсько-маївську.

Це ще одна відмінність, яка простежується між виділеними В.В. Отрощенком двома зрубними культурами за поховальними пам'ятками [26], але вже за матеріалами гірничорудних виробничих комплексів. Припущення В.В. Отрощенка про існування у кожній зрубної культури своєї сировинної бази з певними відмінностями між ними [27] продовжує отримувати додаткові аргументи.

THE PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF LIFE SUPPORT OF THE DONETSK MINING CENTER IN THE LATE BRONZE (THE MATERIALS OF THE KARTAMIS COMPLEX)

SUMMARY

The study has revealed a rather limited amount of evidence of non-metalworking sphere of activity in the specialized sites of the Donetsk Mining Center (DMC). Thus, the number of bonetools that are not directly related to metal production monuments of the DMC differ significantly from the specialized monuments of the Kargaly center. The author sees the reason for such significant differences in the economic component of the inhabitants of mining centers in the peculiarities of the organization of life support of Kargalynsky and Kartamysky mining complexes, which represent different cultural traditions of the Srubnaya community – Pokrovsko-Mosolovskaya and Berezhnivsko-Mayovskaya.

Keywords: the Donetsk Mining Center, metal production, Srubnaya community, settlement, the Bronze Age.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Brovender Yu. Mining under the early metal in the context of Kartamysh ore occurrence of Ukrainian Donbas. *Mining of Mineral Deposits*, 15(3). *Dnipro*, 2021. P. 45–53. <https://doi.org/10.33271/mining15.03.045>
2. Бровендер Ю.М. Производственная постройка 2 поселения Червоне озеро-3 / Эпоха металла Восточной Европы (история исследования, публикации). *Археология восточноевропейской лесостепи*. № 20. Воронеж: ВГУ, 2006. С. 129–145.
3. Бровендер Ю.М. Поселение Червоне озеро-3 Донецкого горно-металлургического центра эпохи бронзы. *Донецький археологічний збірник*. № 13/14. Донецьк: ДонНУ, 2010. С. 203–221.
4. Бровендер Ю.М. Картамиський комплекс гірничо-металургійних пам'яток бронзового віку в Центральному Донбасі / Ю.М. Бровендер, В.В. Отрощенко, А.Д. Пряхін. *Археологія*. № 2. 2010. С. 87–101.
5. Brovender Yu. M. Copper ores of the Northern Pontic region as raw materials for production activity in the paleometal age (based on the study of the Kartamysh ore mining and metallurgy complex). *Baltic Pontic Studies*. № 14. Poznan, 2009. P. 103–123.
6. Бровендер Ю.М. Копальня Червоне озеро IV Картамиського гірничо-металургійного комплексу доби бронзи. *Археологія*. № 4. 2008. С. 64–69.
7. Бровендер Ю.М. Итоги раскопок техногенного участка на Картамышском рудопроявлении. *Древности 2006–2008*. Харьков, 2008. С. 184–203.
8. Бровендер Ю.М. Поселение Червоне озеро-1 Картамышского археологического микрорайона эпохи бронзы. *Археологія та етнологія півдня Східної Європи*. Дніпро: Ліра, 2016. С. 58–69.
9. Ottaway Barbara S. *Praehistorische Archaometallurgie* / Barbara S Ottaway (Verlag Marie L. Leidorf). 1994. 278 p.

10. Татаринов С.И. Древний металл Восточной Украины. Очерки истории горного дела, металлургии и металлообработки в эпоху бронзы. Артемовск, 1993. 153 с.
11. Татаринов С.И. Древние горняки-металлурги. Славянск: Печатный двор, 2003. 131с.
12. Бровендер Ю.М. Металовиробництво бережнівсько-маївської зрубної культури доби пізньої бронзи Дніпро-Донецького регіону. *Науковий щоквартальник «Емінак»*. № 1 (21) (січень-березень). 2018 . Том 3. Київ-Миколаїв, 2018. С. 5–10.
13. Бровендер Ю.М. Металоробна діяльність населення доби пізньої бронзи на теренах Дніпро-Донського межиріччя // *VirBimaris. Від Куявського гнізда до Причорноморських степів. Студії з історії Балтійсько-Понтійського міжмор'я, присвячені професору Олександрові Коську: Дискусії*. Т. 5. Poznan, 2019. С. 585–595.
14. Бровендер Ю.М. Орудия металлопроизводства поселения Червоне озеро-3 Картамышского комплекса горно-металлургических памятников эпохи бронзы / Ю.М. Бровендер, О. Н. Загородняя. *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. Вип. 9. Луганськ: СНУ, 2009. С. 251–262.
15. Бровендер Ю.М. Определение объемов горных работ и оценка добычи медных руд на древних разработках Картамышского рудопоявления Донбасса / Ю.М.Бровендер, Г.И. Гайко, Ю.П. Шубин. *Матеріали та дослідження з археології Східної України*. Вип. 9. Луганськ: СНУ, 2010. С. 213–219.
16. Бровендер Ю.М., Коваленко О.А. Металлопоселения срубной общности Червоне озеро-3 в Центральном Донбассе / Ю.М. Бровендер, О.А. Коваленко. *Проблеми археології Подніпров'я*. Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. С. 75–79.
17. Пряхин А.Д. История изучения Картамышского комплекса горно-металлургических памятников на территории Украины / А.Д. Пряхин, А.С. Саврасов, В.В. Отрощенко, Ю.М. Бровендер. *Из истории отечественной археологии*. Вып. 1. Воронеж: ВГУ, 2008. С. 187–204.
18. Бровендер Ю.М. Донецький гірничо-металургійний центр доби бронзи. Автореф. дис. ... д.і.н. К., 2016. 30с.
19. Гошко Т.Ю. Металеві казани з Великого Степу за доби бронзи / Т.Ю. Гошко, С.О. Агапов, В.В. Отрощенко. К.: ІА НАН України, 2018. 328 с.
20. Усачук А.Н. Коллекция костяных изделий Степановского поселения / Бровендер Ю.М. *Степановское поселение срубной общности на Донецком кряже*. Алчевск: ДонДТУ, 2012. С. 140–156.
21. Усачук А.Н. Изделия из кости поселения поздней бронзы у с. Лиман / А.Н. Усачук, Ю.М. Бровендер. *Древние культуры Подонцовья*. Луганск, 1993. С. 175–186.
22. Усачук А.Н. Результаты анализа костяных изделий срубного поселения Капитаново-І. Доно-Донецкий регион в системе древностей

- епохи бронзи восточноєвропейської степи і лесостепи: Тез. докл. і матеріали рос.-укр. научн. конф. і другого укр.-рос. полевого археолог. семінара. Вып. 2. Воронеж, 1996. С. 60–63.
23. Березанська С.С. Усово озеро. Поселення на Северському Донці. К.: Наук. думка, 1990. 150 с.
 24. Антипина Е.Е. Археозоологічні дослідження на Горном. Давніші етапи горного дела і металургії в Северній Євразії: Каргалінський комплекс: Матеріали симпозиума. М., 2002. С. 25–26.
 25. Антипина Е.Е. Археозоологічні матеріали. Каргалы. Т.Ш. М.: Язика славянської культури, 2004. С. 182–239.
 26. Отрощенко В.В. О двох лініях розвитку срубної общности. Проблеми скифо-сарматської археології Северного Причорномор'я: Тез. Докл. Міжнародн. конф. К 95-ти летию Б.Н. Гракова. Вып. 2. Запоріжжя, 1994. С. 150–153.
 27. Отрощенко В.В. О культурах срубної общности. Срубная культурно-історическа общность в системі давностей епохи бронзи євразійської степи і лесостепи: Матеріали Міжнародн. научн. конф. Воронеж, 2000. С. 10–14.

Одержано редколегією 04.10.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

УДК 94(477) ” 654” +316

Докашенко В. М., Докашенко Г. П., Концур В. В.
**ДОНБАСЬКИЙ КОРДОН ТА ПОДВІЙНИЙ ХАРАКТЕР
НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ**

У статті зроблено спробу дослідити процеси сприйняття та протистояння коронавірусній інфекції як новому цивілізаційному виклику в двох розрізах – на рівні урядових рішень України, Російської Федерації і так званих Донецької та Луганської народних республік, а також на рівні буденного життя звичайних громадян, які й були основними респондентами проведеного анкетування. Географічними межами стали райони Донецької та Луганської областей, які з 2014 року знаходяться у стані військового протистояння між українськими військовими та підтримуваними Росією сепаратистами. Це формує особливість дослідження, в якому висвітлюються питання на перетині двох цивілізаційних викликів: військового протистояння та пандемії COVID-19.

Ключові слова: *схід України, пандемія, протиепідемічні заходи, анкетування.*

Ця стаття являє собою продовження дослідження гібридних загроз у межах проекту «Академічна протидія гібридним загрозам» програми Еразмус+, перші результати якого було подано у статті, що увійшла до попереднього

випуску збірника [1]. З часу видання попереднього випуску автори провели нове анкетування «Карантин очима пересіченого громадянина», результати якого будуть представлені у межах цієї публікації. Мета цієї розвідки дослідити процеси сприйняття та протистояння коронавірусній інфекції як новому цивілізаційному виклику в двох розрізах – на рівні урядових рішень України, Російської Федерації і так званих Донецької та Луганської народних республік, а також на рівні буденного життя звичайних громадян, які й були основними респондентами проведеного анкетування. Географічні межі окреслені районами Донецької та Луганської областей, які з 2014 року знаходяться у стані військового протистояння між українськими військовими та підтримуваними Росією сепаратистами. У цьому полягає й особливість дослідження, в якому спробуємо висвітлити питання на перетині двох цивілізаційних викликів: військового протистояння та пандемії COVID-19.

Методологічною основою стали положення концепції біополітики, перш за все, у викладі відомих дослідників – М. Фуко, Дж. Агамбена, зокрема, найбільш актуальні положення про біополітику: а) як форму управління населенням; б) як особливу форму у вигляді надзвичайного стану [2]. У межах нашого дослідження ці положення концепції біополітики використано для характеристики ситуації в нашому регіоні, де Росія «захищає» російськомовне населення. Тепер цей «захист» можна навіть не прив'язувати до конкретної території. Основним виправданням і основоположним гаслом став вислів про те, що наявність біологічних носіїв російської мови робить територію їхнього проживання сферою інтересів Росії.

У контексті концепції біополітики використано й роботи відомого європейського політолога Андрія Макаричева, а саме: в аспекті характеристики путінського режиму, європейської реакції та безпеки балтійського регіону, які озвучені у статтях та виступах дослідника 2014–2021 рр. [3].

У ракурсі характеристики протиепідемічних процесів використано дослідження відомого ізраїльського дослідника Юваль Ной Харари, зокрема, стаття для «Financial Times» про коронавірус, в якій автор ставить питання про можливість / неможливість подальшої глобалізації в нових умовах та можливих наслідках пандемії в соціумі [4].

Джерельною базою виявлення офіційних позицій стали нормативні документи, які було прийнято впродовж 2020–2021 рр. органами центральної та місцевої влади України, Російської Федерації та незаконних днр та лнр; для з'ясування позицій населення, яке проживає уздовж лінії розмежування, використано результати анкетування, проведеного у травні-червні 2021 року.

Отже, визначимо послідовність та основний зміст прийнятих на владному рівні рішень і звернемо основну увагу на початковий етап уведення карантинних заходів навесні 2020 року. Україна практично одночасно з більшістю європейських країн почала вводити карантинні заходи. Так, з 12 березня було введено карантин у закладах освіти, пізніше заборонено в'їзд до України іноземців та закрито міжнародне пасажирське сполучення. 25 березня надзвичайну ситуацію було запроваджено по всій країні, карантин подовжено до 24 квітня, здійснено заходи з максимального обмеження спілкування

населення: припинено міжміське й міжобласне автомобільне, залізничне та авіасполучення, зупинена робота метрополітенів у Києві, Харкові та Дніпрі, введено обмеження на роботу торговельних закладів тощо. Юридичним підґрунтям цих заходів став ухвалений Верховною Радою 17 березня законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19). Зокрема, в ньому визначалися нові підходи до організації роботи медиків, посилювалася відповідальність за порушення карантинних норм, встановлювався контроль за цінами на товари з розряду першочергових, з огляду на ситуацію, спрощувалися деякі процедури державних закупівель тощо [5].

2 квітня 2020 р. уряд ухвалив постанову про посилення «карантинних» обмежень. Таким чином, із 6 квітня в Україні карантин став жорсткішим, зокрема, заборонили ходити вулицями більш як по двоє осіб та перебувати в громадських місцях без масок чи респіраторів. 22 квітня Кабінет міністрів продовжив дію карантину до 11 травня 2020 року. 4 травня Кабінет міністрів продовжив дію карантину до 22 травня. 20 травня уряд схвалив рішення, яким запроваджувався адаптивний карантин до 22 червня, водночас, із 22 травня розпочинається другий етап пом'якшення карантинних заходів. 22 червня набули чинності нові зміни, внесені Кабінетом міністрів до постанови про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України хвороби COVID-19. Згідно зі змінами, дію адаптивного карантину в Україні подовжено до 31 липня [6].

У Донецькій області, за рішенням обласної державної адміністрації, з 21 березня оголошено режим надзвичайної ситуації через коронавірус, а з 28 березня задля протидії поширенню коронавірусу в Луганській і Донецькій областях вводиться обмеження на в'їзд і виїзд. [7]. Однак найбільш болючим для мешканців східних областей стало питання функціонування КПВВ (контрольних пунктів в'їзду-виїзду), на яких вже 7 березня проводилися заміри температури тіла осіб, що перетинали КПВВ з боку т.зв. ДНР/ЛНР. 13 березня українська сторона вводить заборону на в'їзд мешканцям із тимчасово непідконтрольних територій та іноземцям. Наступного дня дзеркальні заходи вводять угруповання «ДНР/ЛНР», і 18 березня останні оголошують про закриття всіх пунктів пропуску у зв'язку з епідемією коронавірусу в Україні й одночасно заперечують наявність інфікованих на підконтрольній їм території. 16 березня свої кордони для іноземців закрила й Росія. Розпорядження стосувалося, зокрема, й неконтрольованого Україною кордону на Донбасі [8]. На думку авторів, проходить така собі фаза «демонстрації рішень», яка на практиці закриває кордони й обмежує будь-яке переміщення населення. Принагідно зауважимо, що станом на жовтень 2021 р. питання врегулювання роботи КПВВ так і не відбулося через позиції днр та лнр. Наприклад, «керівництво» днр надає дозвіл на перетин тільки одного КПВВ у Донецькій області (Новотроїцьке – Оленівка) за спеціальним зверненням до них і дуже обмеженому колу осіб [9].

У Російській Федерації офіційно карантин не проголошували, і лише в кінці березня президент країни ввів режим «неробочих днів зі збереженням заробітної плати», який було подовжено до 12 травня. Після цього питання проведення карантинних заходів було покладено на відповідальність місцевої влади регіонів [10].

З початком карантинних заходів з'явилася думка, здебільшого на побутовому рівні, що керівництво РФ відтепер зосередить основні зусилля на внутрішніх проблемах, і самопроголошені республіки залишаться без її протекторату, а це посилить їх неспроможність подальшого існування. Однак, така думка недовго обговорювалася, оскільки вже 19 березня приймається Розпорядження уряду РФ (№ 671-р) «Про внесення змін до розпорядження Уряду Російської Федерації від 16.03.2020 № 635-р», згідно з яким дозволяється з 23 березня в'їзд до країни для жителів окремих районів Донецької та Луганської областей, з характерним для російської влади коментарем «про принципи гуманності» [11]. На практиці це означало продовження ситуації контролю над цією територією з боку РФ.

Пандемія стала випробуванням і для міжнародного співтовариства в цілому, що простежується на рівні головної міжнародної організації – ООН. На початку квітня Генеральна Асамблея ухвалила Резолюцію глобальної солідарності в боротьбі проти Covid-19. Україна стала одним із 188 співавторів резолюції, а її ініціаторами виступили Гана, Індонезія, Ліхтенштейн, Норвегія, Сінгапур і Швейцарія. Резолюція визначає центральну роль ООН у глобальній відповіді на пандемію. У ній також підкреслюється необхідність дотримання всіх прав людини, уникнення дискримінації та ксенофобії. Документ закликає міжнародну спільноту до обміну інформацією, науковими знаннями й досягненнями задля боротьби з коронавірусом [12 <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2911161-oon-zatverdila-rezoluciu-globalnoi-solidarnosti-v-borotbi-proti-covid19.html>].

Показовою стала позиція Російської Федерації, яка намагалася використати пандемію для скасування санкцій і у співавторстві з 28 державами паралельно внесла на розгляд Генеральної Асамблеї проект свого документа – Декларації про солідарність у боротьбі з коронавірусом, зокрема, скасування міжнародних санкцій, запроваджених за порушення норм міжнародного права і Статуту ООН. Проект не знайшов підтримки, і Росія тим не менш приєдналася до вищеназваного документа, «виходячи з необхідності міжнародної солідарності в боротьбі з пандемією COVID-19 та переконання в тому, що системи ООН повинні зіграти в цьому ключову роль», – так описано ситуацію в ООН на сайті організації [13].

Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш ще раніше визначав пандемію найбільш складною кризою, з якою стикалося людство після Другої світової війни, і не тільки за показниками небезпеки для фізичного здоров'я, але й психічного, що викликане шаленою епідемією дезінформації. За його словами, «в інформаційному просторі розповсюджується ненависть, яка клеймує та принижує людей». На жаль, у стані інформаційної війни опинилася значна частина країн, зокрема й Україна, хоча вже в першому за часів карантину зверненні президента країни В. Зеленського 17 березня прозвучав

заклик щодо дотримання правил не тільки особистої, а й інформаційної гігієни [14].

Одним із проявів інформаційної війни стало й приховування інформації. Так, певний час ми не мали інформації про ситуацію з коронавірусом на непідконтрольних територіях. Наприклад, практично до кінця березня 2020 р. влада самопроголошеної днр не повідомляла про наявність випадків захворювання, про перший летальний випадок повідомили лише 23 квітня, і це був пацієнт 60-ти років, який потрапив до установи охорони здоров'я вже у важкому стані з початковим діагнозом пневмонія. Практику приховування інформації помітили й у міжнародних організаціях. Так, на сайті «Відкрита демократія» з'явилася констатація інформаційного вакууму по східній Україні – In eastern Ukraine, an information vacuum [15]. Звичайно, що українське суспільство і на рівні владних структур, і на рівні 4-ої влади – ЗМІ – стурбовано заговорило про можливу негативну ситуацію з лікуванням населення на непідконтрольних територіях.

Деяку інформацію ми все ж отримали, і вона дивує значними розходженнями між показниками в Україні, і в т.зв. ДНР. Станом на ранок 16 липня 2020 р. кількість зареєстрованих та підтверджених випадків хворих на COVID-19 у ДНР складає 1 444 при населенні 2 271 тис. осіб (дані взято нами на сайті Вікіпедії) [16]. Тобто, захворіло 0,06% від кількості всього населення «молодої республіки». Станом на цей же час кількість людей, які захворіли на **Covid-19**, від початку пандемії в Україні складає – 56 455. З того ж сайту візьмемо кількісні дані щодо населення України, без Криму та непідконтрольної території, – 37 289 тис. осіб, і тут відсоток складає 0,15% [17]. У нас виникають великі сумніви щодо реальності даних із днр (рівень захворюваності в 2,5 рази нижчий, ніж в Україні), оскільки за віковими показниками населення непідконтрольної території Донеччини – люди, переважно пенсійного віку, рівень медичного обслуговування – гірший, інформація про частоту випадків хвороби – із соціальних мереж. Усе це разом узятє свідчить не на користь оприлюднених даних.

Переходимо до аналізу другого рівня оцінки ситуації – результатів анкетування, проведеного у травні-червні 2021 р., в якому взяли участь 197 осіб (у попередньому анкетуванні 2020 р. – 188 осіб). Звертаємо увагу, що від введення карантину до часу анкетування пройшло вже більше року, і перші емоції, мабуть, вгамувалися. Більшість респондентів (65,5%) – молоді люди віком до 35 років, що свідчить про їхню громадську активність та свідому позицію. Згрупуємо відповіді за кількома напрямками (див. Додаток):

- оцінка пандемії та оголошення карантину – досить однозначно респонденти підтримали оголошення карантину (67%), чого не можна сказати про ставлення до самого коронавірусу, бо 35,5% не змогли взагалі дати відповідь щодо цього ставлення, хоча 45,2% все ж оцінили пандемію як чергову гібридну загрозу;

- оцінка карантинних заходів та дій влади в її умовах – на жаль, переважна більшість (76,6%) вважають протиепідемічні заходи недостатньо ефективними (61,4%) або зовсім неефективними (15,2%). Дещо суперечливо до

зазначеного питання виглядає відповідь на запитання про оцінку дії влади в умовах карантину, де 50,3% опитаних вважають їх відповідними до ситуації і ще 35,5% вважають дії владних структур занадто м'якими, тобто прагнуть до їх посилення. Стосовно ж оцінки дій різних рівнів влади, то 46,2% вважають, що основний тягар карантинних заходів було покладено на місцеву владу, ще 37,6% вважають, що владні структури працюють відповідно до повноважень. Ці оцінки можуть стати предметом обговорення владних структур на всіх рівнях;

- оцінка дій населення в умовах карантину виглядає менш позитивно, оскільки 50,8% респондентів відзначили, що більшість населення не підтримувала здійснення карантинних заходів; 44,7% опитаних зізналися в тому, що більшість населення не дотримувалася заходів безпеки, і ще 21,8% відмітили відверте ігнорування більшістю цих заходів. На цьому фоні все ж обнадійливо виглядає відповідь 60,9% учасників анкетування, що вони з розумінням поставилися до певних обмежень особистого простору і, якщо до цього додати 35,5% респондентів, яким ці обмеження не подобалися, але вони вимушені були терпіти, то в цілому 96,4% реально сприйняли ситуацію проведення протиепідемічних заходів. Ця реальність сприйняття підтверджується і відповіддю на питання про мету карантинних заходів – 73,1% відповіли «зберегти якомога більшу частину людських життів»;

- оцінка інформаційних джерел свідчить про зростання свідомості у споживанні інформації, і чверть опитаних (24,9%) користується всіма доступними джерелами задля встановлення істинності повідомлень, що є одним із показників медіаграмотності. Ще 33% користується офіційними джерелами, 37,6% поглинає інформацію з соціальних мереж, і лише 4,5% сприймають інформацію від сусідів, родичів, знайомих, рівень достовірності якої не витримує критики.

Визначимо деякі узагальнені висновки опитувань 2020 та 2021 років [18]. Перше, на що звернули увагу автори, порівняно невеликий діапазон коливань у кількісних показниках відповідей – від 0,3% до 13,3%, що, з одного боку, можливо розцінити як стабільність суспільної думки, але з іншої, річний досвід існування в умовах карантину міг би змінити оцінки та враження. І все ж певні зміни у відповідях потребують коментарів:

- найбільше змін (на 10% і більше) простежується у відповідях на запитання №№ 3, 5, 7, 9. Так, на запитання «На кого було покладено основний тягар проведення карантинних заходів?» 46,2% (проти 35,1% у 2020 р.) респондентів дали відповідь «на місцеву владу», і можна зробити припущення, що мешканці міста Бахмута надавали перевагу саме рішенням, прийнятим на рівні місцевої влади;

- більше як вдвічі зменшилася кількість респондентів, які оцінюють дії владних структур в умовах карантину як занадто жорсткі, що теж свідчить на користь усвідомлення важливості та необхідності таких дій (18,1% у 2020 р. і 7,1% у 2021 р.);

- достатньо цікавим виглядає збільшення на 13,3% респондентів (44,7% у 2021 р. проти 31,4% минулого року), які охарактеризували ступінь

дотримання населенням заходів безпеки як недостатній, і відповіли, що більшість населення їх не дотримувалася. Така відповідь стає підставою для сумних роздумів, однак, вона свідчить і про зростання серед населення вимог до оточуючих, прагнення помічати порушення й, будемо сподіватися, реагувати на них;

- найбільш позитивним результатом, на наш погляд, слід вважати збільшення на 10,4% (60,9% цьогооріч проти 50,5% у минулому) опитуваних, які з розумінням їх необхідності поставилися до певних обмежень власного простору, зокрема, свободи пересування. Майже 61% респондентів реально оцінили ситуацію, переважна більшість населення з розумінням та відповідальністю поставилася до карантинних заходів і обмежень, що з'явилися разом із ними.

Отже, подвійність ситуації, яку ми винесли до назви статті, перш за все, полягає в наявності певного паралельного вирішення питань, коли на офіційному рівні проголошуються дотримання прав людини, а на практиці ми маємо територіальний штучний поділ населення, обмеження можливості спілкування, приховування інформації тощо. Застосування керівництвом РФ основних положень концепції біополітики призвело до використання населення підконтрольних територій як фактору нестабільності в регіоні і країні в цілому. Політична ситуація, поєднана з пандемією та необхідністю реагувати на загрозу коронавірусної хвороби, додатково ускладнює положення. Тільки відповідальна позиція більшості населення цієї території, їхнє свідоме ставлення до протиепідемічних заходів стали запорукою збереження життя людей. Саме завдяки цьому тут не виникла чергова гуманітарна катастрофа. Автори свідомі, що не торкнулися важливого питання вакцинації населення по обидві сторони лінії розмежування, що стане предметом майбутніх наукових розвідок.

THE DONBAS FRONTIER AND THE DOUBLE EMERGENCY SUMMARY

The article studies the processes of perception and resistance to coronavirus infection as a new civilizational challenge at two levels: at the level of government decisions of Ukraine, Russia, and the so-called Donetsk and Luhansk People's Republics, as well as at the level of everyday life of ordinary citizens. The geographical boundaries of the study are the Donetsk and Luhansk Oblasts, which since 2014 have been in a state of military confrontation between the Ukrainian military and Russian-backed separatists. The study highlights issues at the intersection of two civilizational challenges: the military confrontation and the COVID-19 pandemic.

Keywords: East of Ukraine, pandemic, anti-epidemic measures, survey.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Докашенко В.М., Докашенко Г.П., Концур В.В. «Карантин-2020» очима мешканців Донеччини. Грані історії : зб. наук. праць. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2020. Вип. 3(11). С.136–149.

2. Агамбен Дж. Номо sacer. Суверенная власть и голая жизнь. М.: Изд-во «Европа», 2011; Агамбен Дж. Номо sacer. Чрезвычайное положение. М.: Изд-во «Европа», 2011; Фуко М. Рождение биополитики. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1978–1979 учебном году / пер. с франц. А.В.Дьяков. СПб.: Наука, 2010.
3. Andrey Makarychev. Professor of International Relations, University of Tartu. URL: <https://scholar.google.ca/citations?user=loe9mkeaaaaaj&hl=en>.
4. Yuval Noah Harari: the world after coronavirus | Free to read. URL: <https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75?Fbclid=IwAR0N8RvjeYCe9nsadqRh0sh6qse18azhLPnPjPrd3eIe0uLVf4HgOZb2mAs>.
5. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-ncov>
6. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3038837-karantin.html>
7. URL: <https://hromadske.ua/posts/donecka-oblast-ogolosila-rezhim-nadzvichajnoyi-situaciyi-cherez-koronavirus>;
<https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/27/7245415/>
8. URL: https://lb.ua/society/2020/06/02/458955_ukraina_gotovitsya_otkrit_pervie.html;
<https://susplne.media/21987-koronavirus-v-okupacii-ak-zivut-krim-ta-ordlo-v-period-karantinu-v-ukraini/>
9. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/%D0%9E%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B5%20%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20-%20Ukraine%20-%2018%20%D0%BE%D0%BA%D1%82.%202021%20%281%29.pdf>
10. URL: <https://www.forbes.ru/obshchestvo/400805-na-pike-epidemii-i-bez-tochnyh-srokov-chem-rossiyskiy-put-vyhoda-iz-karantina>
11. Офіційний портал правової інформації РФ. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202003230042>
12. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2911161-oon-zatverdila-rezoluciu-globalnoi-solidarnosti-v-borotbi-proti-covid19.html>
13. URL: <https://news.un.org/ru/story/2020/04/1375482>
14. URL: <https://fakty.ua/340727-my-vidim-ecshe-odnu-epidemiyu-gensek-oon-nazval-ugrozu-chelovechestvu-soprovodhayucshuyu-koronavirus>;
<https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-u-zvyazku-iz-zaprovadzhennyam-6020>
15. URL: <https://glavcom.ua/news/boyoviki-dnr-povidomili-pro-pershu-smert-vid-koronavirusu-675177.html>;
<https://www.opendemocracy.net/en/odr/information-vacuum-ukraine/>
16. URL: <http://www.mzdnr.ru/news>; <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
17. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-ncov->

18. Детальніше порівняльний аналіз результатів анкетування див. Dokashenko G., Dokashenko V., Kotsur V. Quarantine in a Frontline City: a Personal Dimension. Actual issues of modern development of socioeconomic systems in terms of the COVID 19 pandemic. Scientific monograph. VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship (Sofia, Bulgaria). 2021. P. 387–401.

Одержано редколегією 21.10.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

УДК 94 (477):37.035.7«1986-2004»

Задунайський В.В.

ПОДОРОЖІ-ПОХОДИ І КОЗАЦЬКОГО ЗЕМЛЯЦТВА, ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА «КУРІНЬ» ТА «ДОНЕЦЬКОГО КУРЕННЯ» НА ЗЕМЛІ КУБАНСЬКОГО КОЗАЦТВА ОЧИМА УЧАСНИКІВ (КІНЕЦЬ 1980-х – ПОЧАТОК 2000-х рр.)

У статті розглянуто подорожі-походи-експедиції І козацького земляцтва, історико-етнографічного товариства «Курінь» та «Донецького куреня» на територію колишнього Кубанського козацтва (сучасний Краснодарський Край РФ) наприкінці 1980-х – на початку 2000-х років. Особливу увагу приділено кінному походу «Українського козацтва» на Тамань в 1992 р. (Святкування 200-річчя переселення запорожців на Кубань) й участі у святкуванні 200-річчя заснування станиці Староменської. Згадано про зустрічі зі старими козаками (записи спогадів та вивчення бойового мистецтва). Активісти українських козацьких організацій сприяли зростанню авторитету держави та встановили дружні контакти з нащадками запорожців на Кубані.

Ключові слова: *І козацьке земляцтво, історико-етнографічне товариство «Курінь», «Донецький Курінь», Кубанське козацтво, кінний похід, експедиції, Донецька область, спогади.*

В історії Донеччини важливе місце посідають події кінця ХХ – початку ХХІ століття, коли внаслідок занепаду СРСР розпочалися процеси національно-культурного відродження, що вписувалися в контекст становлення та розвитку незалежної України. Саме тоді досить помітну роль у суспільно-політичному та національно-культурному житті як країни, так і регіону, почали відігравати різноманітні громадські організації, які формувалися небайдужими громадянами. Своїми діями і пріоритетами вони вирізнялися із загалу та спрямовували роботу громадських об'єднань.

Наголосимо, що серед низки громадських організацій України помітну роль наприкінці 1980-х – на початку 2000-х років відігравали різноманітні козацькі утворення, діяльність яких спрямовувалася як на регіональний, так і загальноукраїнський вимір. Подеколи вони виходили й на рівень міждержавних відносин. До таких організацій Донецької області можна віднести І козацьке

земляцтво, історико-етнографічне товариство «Курінь» (трансформувалося зі згаданого вище земляцтва) та створений на його основі «Донецький Курінь».

Зауважимо, що саме ці організації стали одними з перших громадських утворень українського козацького руху як в регіоні, так і за його межами. Тому, досить важливими були їх контакти не тільки з осередками козацького руху в Україні, але й з учасниками руху з відродження традицій Кубанського козацького війська. Наголосимо, що вагомість цих контактів зумовлена тим фактом, що це Кубанське козацтво було останнім військово-козацьким формуванням, що безперервно зберігало та трансформувало українську козацьку спадщину [1].

Зазначені обставини зумовлюють актуальність вивчення контактів згаданих українських козацьких осередків Донеччини з середовищем зберігачів козацьких традицій та активістів козацького руху на теренах колишнього Кубанського козацтва (йдеться переважно про сучасний Краснодарський Край Російської Федерації).

Попри зазначене, і дотепер в українській історіографії окреслена проблематика не була ґрунтовно досліджена, а мали місце лише огляди дотичної тематики [2]. Винятком є кілька публікацій автора цієї статті, але і в них розглянуто далеко не всі аспекти відповідної діяльності згаданих українських козацьких осередків Донеччини [3]. Зазначена проблематика взагалі не вивчається в сучасній російській історіографії, причиною чого можуть бути специфічні пріоритети внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Усе вище зазначене зумовлює слушність та певну наукову новизну пропонованої розробки, в якій ітиметься про подорожі-походи представників І козацького земляцтва, історико-етнографічного товариства «Курінь» та «Донецького Куреня» на терени колишнього Кубанського козацького війська, з урахуванням особистісного сприйняття тих подій відповідними учасниками.

Джерельну базу цієї статті становитиме збірка мемуарів учасників згаданих утворень «Спогади про молодіжний козацько-просвітницький рух на Донеччині» [4]. Це дозволить не тільки виявити відповідні факти, а й проаналізувати особистісне сприйняття учасниками таких подорожей змісту та значення спілкування зі зберігачами та активістами відродження традицій Кубанського козацтва.

Перейдемо до огляду відповідних заходів, але спочатку подамо стислу інформацію про згадані осередки козацького руху на Донеччині. Наголосимо, що найпершим осередком, не тільки в межах Донецької області, але й України, стало «І козацьке земляцтво», створене небайдужими студентами на базі історичного факультету Донецького державного університету восени 1984 р. [5]. Представники цього неформального осередка лише розпочали вивчення та часткову реконструкцію окремих елементів української козацької спадщини, зокрема й ознайомлення з традиціями Кубанського козацтва. В умовах поширення «гласності» та «демократизації» наприкінці 1980-х рр., що знаменували наближення краху СРСР, перед членами козацького земляцтва відкривалася перспектива ширшої діяльності, чим вони і скористалися.

Восени 1989 р. земляцтво змінило формат діяльності і трансформувалося в історико-етнографічне товариство «Курінь» [6]. Попри ширшу тематику заходів та склад, козацька проблематика в його роботі й надалі відіграла ключову роль. Підтвердженням цього була активна діяльність окремої «козацької секції» (найбільшої серед трьох секцій товариства), яка в серпні-вересні 1990 р. отримала назву «Донецький Курінь» й була одним із ініціаторів заснування всеукраїнського громадського об'єднання «Українське Козацтво» [7].

До речі, на теренах Донецької області пізніше виникли й інші козацькі громадські організації, що долучалися до «Українського Козацтва». Серед таких одним із перших стало обласне утворення «Кальміуська паланка Війська Запорозького Українського козацтва», з яким восени 1992 р. об'єднався «Донецький Курінь», ставши основним осередком цього Донецького обласного товариства [8]. Окремо варто згадати і створення за ініціативи «Донецького куреня» восени 1996 р. Донецького обласного товариства «Азовське козацьке військо», а взимку 1997 р. Донецького обласного спортивно-просвітницького товариства українських бойових мистецтв «Козацька Вежа» [9].

Отже, представники «І козацького земляцтва», а згодом «Донецького куреня», в кінці 1980-х – на початку 2000-х років активно діяли не лише самостійно, але й у складі та від імені згаданих вище громадських козацьких організацій Донецької області.

Говорячи про подорожі-походи на Кубань, варто наголосити на тому, що учасники цих заходів залучались до них виключно за власним бажанням. Саме тому, фіксація у спогадах відповідних фактів, з огляду на значний проміжок часу (подеколи – понад два десятиліття), не тільки зумовила певну вибірковість, але й засвідчила своєрідні пріоритети їх авторів. Інакше кажучи, маємо не тільки своєрідний вияв суб'єктивного сприйняття подій, але й особистісне визначення їх вагомості в подіях минулого.

До речі, серед авторів, які підготували спогади, у згаданих подорожах-походах брали участь 5 осіб, три з яких згадують про ці подорожі у своїх працях. Окремо хотілося б відзначити той факт, що один із найактивніших учасників українського козацького відродження на Донеччині Д. Білий не згадав у своєму тексті про подорожі-походи на терени Кубанського війська, попри те, що брав участь у більшості з них. Поясненням цього, на нашу думку, є те, що в його тексті взагалі відсутні спогади про конкретні події. Він лише аналізує саме поняття «мемуарів» та подає власні міркування щодо вагомості виникнення відповідного середовища на Донеччині [10]. Серед трьох авторів двома було описано лише одну подію, вочевидь тому, що вважали її найважливішою і найцікавішою. Інший підхід наявний у спогадах, підготовлених автором цієї статті. Нам видалося доречним приділити увагу більшості подорожам, але деякі з них ми вважали за доцільне описати більш детально.

Далі перейдемо до огляду конкретних текстів спогадів. Розпочнемо з частини наших спогадів, яка є за обсягом найбільшою і стосується всього періоду виникнення та розвитку українського козацько-просвітницького руху

на Донеччині. Причиною цього була не тільки наша ініціатива щодо написання та публікації збірки спогадів, фахове науково-дослідницьке зацікавлення новітнім козацьким рухом, але й багаторічне перебування (зокрема й ініціювання утворення) в усіх згаданих осередках та долучення до переважної більшості заходів, здійснених ними.

Щодо подорожей-експедицій на терени колишнього Кубанського козацтва, інформація про них починається з короткої згадки про першу подорож засновників І козацького земляцтва Д. Білого та В. Задунайського взимку 1986 р. [11]. Надалі у тексті спогадів подається більш детальна інформація про інші подорожі кубанськими станицями впродовж 1992–2004 років.

Серед них значну увагу приділено спогадам про участь «Донецького куреня» в урочистому святкуванні 200-ліття переселення Чорноморського козацтва на Кубань у серпні 1992 р. (понад 5 сторінок тексту) [12]. До того ж, окрім змалювання подорожі окремої групи представників «Донецького куреня» до м. Тамань (саме тут відбувалися основні святкові заходи й зустріч із похідною кінною групою «Українського козацтва», у складі якої теж були представники товариства), значну увагу автора приділено саме святкуванню та спілкуванню з місцевими активістами козацького руху.

У тексті спогадів детально описано атмосферу щирості й доброзичливості активістів козацького руху, що зібралися на Тамані, а також елементи української військово-козацької спадщини. Зокрема, подано опис облаштування та ночівлі в «Полтавському курені» [13]. Підкреслимо, що назву «курінь» спочатку мали всі поселення Чорноморського козацтва в цьому регіоні. Згодом курені стали називати станицями, що було одним із виявів імперської уніфікації козацького середовища впродовж ХІХ сторіччя. Та найбільше лихо спіткало станицю Полтавську в роки сталінських репресій і Голодомору, коли, окрім загибелі та виселення значної кількості станичників, відбулося й її перейменування на «Красноармійську». Тож активісти козацького руху з цієї станиці свідомо повернулися до запорізько-чорноморської назви свого поселення. Підтвердженням цього було не тільки дотримання військово-козацької дисципліни, але й використання у спілкуванні української (кубанської) балачки й навіть носіння вишиванки отаманом Полтавського куреня.

Водночас відзначено й суперечності у сприйнятті місцевими нащадками козаків української спадщини та сучасних прагнень українців. Йдеться про поєднання серед більшості представників станиць щирого визнання й поваги до свого запорізького коріння, що супроводжувалося й використанням української (кубанської) балачки, з відсутністю розуміння закономірного прагнення їхніх братів і нащадків запорожців з України до будівництва суверенної держави (після проголошення Незалежності в серпні 1991 р.) [14].

Важливе місце у спогадах приділено й подорожам станицями Краснодарського Краю (особливо детально згадано про відвідування стародавніх чорноморських станиць Конилівської та Староменської) з метою пошуку інформації про воєнізований спосіб життя та особливості воєнного і

бойового мистецтва козаків-кубанців [15]. Дуже яскраво описано зустрічі зі старими зберігачами козацького бойового мистецтва (супроводжувалися й вивченням основ козацького мистецтва – застосування холодної зброї в бою) та спогади про козацьку минувшину (події кінця ХІХ – середини ХХ сторіччя).

Отже, у згаданих спогадах міститься цінна інформація про декілька подорожей-експедицій на терени Краснодарського Краю у ІІ половині 1980-х – на початку 2000-х років, серед яких найбільше уваги приділено участі у святкуванні 200-ліття переселення чорноморців на Кубань. Поряд із цим, з огляду на особисті зацікавлення автора, важливе місце приділено опису пошуків української військово-козацької спадщини (зокрема залишків козацького бойового і воєнного мистецтва) серед місцевих козаків-старожилів, а також висвітленню сприйняття учасниками кубанського козацького руху тогочасного українського національно-державного становлення.

Серед інших спогадів на окрему увагу заслуговує текст Романа Артюха «Кубанський похід 1992 р.», в якому яскраво передано атмосферу та основні етапи й найяскравіші епізоди кінного походу окремого загону «Українського козацтва» на Тамань у контексті згаданого святкування 200-ліття переселення Чорноморців на Кубань [16]. З 16 сторінок тексту 14 присвячено опису самого походу, а інші – містять інформацію щодо підготовки походу та стислий аналіз його наслідків.

У тексті спогадів подано багато цікавої та важливої інформації як про дії учасників походу, так і про ситуацію навколо нього. Так, автор наголошує на протистоянні в середовищі активістів козацького руху на Кубані (між «Кубанською Радою» та «Кубанським козацьким кругом») [17]. Проявами цього стало й різне ставлення до представництва «Українського козацтва» в середовищі учасників походу. Якщо «Кубанська Рада» підтримувала і сприяла проведенню походу (включно з харчуванням), то представники конкуруючої організації (зокрема, в станицях) уникали співпраці (навіть ігнорували, на думку Р. Артюха, українське коріння більшості кубанських козаків).

Щодо самих учасників походу, то автор слушно наголосив на домінуванні серед них саме представників козацьких організацій Донецької області, зокрема «Донецького куреня» (до його складу входив і сам Роман Артюх). Зокрема, відзначено важливий внесок у здійснення кінних переходів «похідного отамана» О.І. Невільниченка, який був не лише тренером із кінного спорту, але й родовим кубанським козаком [18]. Досить чітко подано опис основного маршруту та згадано особливості переходів і ночівель поблизу кубанських станиць.

Наголосимо, що свої спогади Роман Артюх написав, не уникаючи наведення щирих емоцій, як своїх, так і інших учасників тих подій. Тому, в тексті часто й дуже слушно наводяться діалоги, зокрема й представників козацького руху Кубані. Досить вдалим засобом змалювання подій стало й намагання автора зосередити увагу на кумедних випадках та подробицях похідного життя учасників походу. Все це забезпечило передання неповторного колориту кінного походу 1992 р.

Дуже цікаво й барвисто описано участь самого автора в поході. Йдеться як про кінні переходи й чергування по табору (кумедний випадок із чергуванням по кухні, під час якого мали місце «душ» та «фейерверк» із перевареної каші), так і несподівані небезпеки кінної їзди [19]. Саме в такому ракурсі автор згадує про випадок зі сполоханим конем, який відбувся під час святкування на Тамані. Тоді, завдяки вправності вершника та збалансованим рухам коня, все минулося без ускладнень, і про це навіть не здогадалися представники ЗМІ, що робили відеорепортаж і наполохали коня. Видно, що з бігом часу не стерлося враження від того ризикованого випадку, який виявився важливим випробуванням для молодого вершника, яким він не дарма пишається і через майже 20 років.

Загалом, Роман Артюх із захопленням згадує ті неповторні події, що, мабуть, були найяскравішим проявом його участі в українському козацькому русі. Зрозумілим є і його підкреслення спорідненості нащадків українських козацьких утворень на теренах Краснодарського Краю з такими ж нащадками на теренах України

Подібне спрямування має й текст спогадів Михайла Заруцького «Як ми святкували 200-ліття кубанської станиці Староменської» [20]. На 6 сторінках тексту вміщено цікавий і змістовний опис самого святкування, якому передують короткий огляд подорожі до станиці (на приватному авто автора) делегації «Кальміуської паланки Війська Запорозького Українського козацтва», а завершується текст дуже коротким, але емоційно-піднесеним висновком.

Варто наголосити, що автор не тільки описує основні події святкування, але й акцентує увагу на щирості та дружньому ставленні населення станиці (зокрема й місцевої адміністрації) до козацької делегації з України [21]. Окремо він підкреслює й те, що більшість станичників вільно говорила українською мовою та визнавала своє запорозьке-українське коріння. У цьому ж контексті подається й інформація про представників громади репресованих козаків із станиці Уманської, які висловлювали пропозицію щодо утворення міждержавної громадської організації, яка б забезпечила співпрацю українців Причорномор'я.

Окремо автор акцентує увагу на тому, що масові заходи відбувалися на місцевому стадіоні, який було збудовано на місці старого козацького кладовища (де, за переказами, було поховано перших козаків-переселенців, зокрема й колишніх запорожців) [22]. З цього приводу навіть ставиться риторичне запитання щодо страху радянської влади перед померлими козаками.

Треба підкреслити, що найбільше враження на автора справили самі святкові заходи, що супроводжувались щирим і навіть братерським ставленням нащадків запорожців на чолі з отаманом І. Колієм до представників українського козацького руху з Донеччини [23]. Він наголошує на значному враженні від участі у святковій ході одягнутих у черкески місцевих активістів козацького руху, яку з великим піднесенням сприймали пересічні мешканці, якими були заповнені станичні вулиці. Все це навіяло автору відчуття «перенесення» в часи існування Кубанського козацького війська на початку ХХ століття. А завершується опис святкування змалюванням щирого спілкування

вночі біля великого багаття активістів місцевого козацького товариства та представників донецької козацької делегації, що супроводжувалося спільним виконанням українських козацьких пісень та дум у супроводі бандури (грав представник «Донецького куреня» Д. Білий). Важливим є й висновок автора щодо вдячності нащадкам кубанських козаків за збереження ними козацької честі й слави.

Підсумовуючи зазначене вище, можна зробити такі висновки:

- подорожі-експедиції-походи на терени колишнього Кубанського козацького війська для представників І козацького земляцтва, історико-етнографічного товариства «Курінь» та «Донецького Куреня» мали важливе значення в контексті їх участі у відродженні українських козацьких традицій;
- згадані заходи посіли вагоме місце у спогадах представників цих козацьких осередків;
- найчастіше згадувалося про участь у яскравому святкуванні 200-ліття переселення Чорноморського козацтва на Кубань, що пояснюється знаковістю цієї події не тільки в історичному і національно-культурному вимірі, але й у контексті підкреслення спорідненості відповідного регіону з Україною;
- досить важливим і близьким за значенням стало й святкування 200-ліття заснування станиці Староменської;
- окреме місце присвячено опису подорожей кубанськими станицями з метою пошуку козацьких старожитностей, зокрема й навичок козацького бойового мистецтва, що супроводжувалося пізнанням й інших елементів української козацької спадщини, збереженої старими родовими козаками;
- усі автори підкреслювали дружність та товариську атмосферу під час зустрічей із активістами кубанського козацького руху;
- участь авторів у згаданих заходах, на їхню думку, визнавалася не тільки доцільною, але й сприяла адекватному пізнанню та відродженню українських козацьких традицій, а також становленню України та позитивному сприйняттю цього процесу за кордоном.

Отже, подорожі-експедиції-походи на терени колишнього Кубанського козацького війська для представників І козацького земляцтва, історико-етнографічного товариства «Курінь» та «Донецького Куреня» наприкінці 1980-х – на початку 2000-х років були досить важливим виявом не тільки їхньої участі в українському козацькому русі, але й засвідчували їхнє щире прагнення почерпнути певні знання та відчути безперервність існування української козацької спадщини. Вочевидь, мало місце й намагання посприяти утвердженню України та позитивного сприйняття цього процесу в середовищі нащадків запорожців на теренах Краснодарського Краю. Саме тому відповідні події знайшли досить яскраве і щире відображення у спогадах членів згаданих козацьких осередків.

Пропонована розробка висвітлює лише один із аспектів українського козацького руху на Донеччині в II половині 1980-х – на початку 2000-х рр., що може посприяти активізації подальших досліджень цієї проблематики.

TRAVELS-CAMPAIGNS-EXPEDITIONS OF THE FIRST COSSACK FELLOWSHIP, HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC SOCIETY "KURIN" AND "DONETSK KUREN" TO THE TERRITORY OF THE KUBAN COSSACKS THROUGH THE EYES OF THE PARTICIPANTS (the late 1980s – early 2000s)

SUMMARY

The article considers the travels-campaigns-expeditions of the First Cossack Fellowship, the historical and ethnographic society "Kurin" and "Donetsk Kuren" to the territory of the Kuban Cossacks (modern Krasnodar Krai of the Russian Federation) in the late 1980s - early 2000s. Most attention has been paid to the equestrian crossing of the "Ukrainian Cossacks" to Tamanin 1992 (Celebration of the 200th anniversary of the resettlement of the Cossacks to the Kuban) and participation in the celebration of the 200th anniversary of the Stanitsa Staromenska. Meetings with old Cossacks (records of memories and learning of martial arts) contributed to the growth of friendly contacts with the descendants of the Ukrainian Cossacks in the Kuban.

Keywords: I fellowship of Cossacks, historical and ethnographic society "Kurin", "Donetsk Kurin", Kuban Cossacks, equestrian crossing, expedition, Donetsk region, memories.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. Донецьк : Норд-Прес – ДонНУ, 2006. С. 48-49.
2. Білецький В. Схід України в інтегративних процесах сучасного державотворення. Донецьк : Бібліотека журналу «Схід», 2005. 28 с.; Його ж: Історія Донецької крайової організації Народного Руху України. Донецьк : Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2009. 172 с.; Білецький В., Оліфіренко В., Тиха В., та ін. / Заг. ред. В. Білецького. Ми йдемо! (нарис з історії Донецького обласного ТУМ). Донецьк : Український культурологічний центр, 1998. 224 с.
3. Задунайський В.В. Молодіжний козацько-просвітницький рух на Донеччині (1984–2009рр.). Донецьк : «Ноулідж», 2011. 243 с.; Його ж: Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. Донецьк : Норд-Прес – ДонНУ, 2006. 335 с.; Його ж: «Козацька Вежа» – осередок відродження українських козацько-лицарських традицій бойового мистецтва на Донеччині. *Донецький Вісник НТШ*. Т. 5. Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. С. 141-143; Його ж: «Донецький курінь» – осередок відродження українських козацько-лицарських традицій в Донецьку. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти* : зб. наук. ст., 2001. Вип. 18. С. 255-262; Задунайський В.,

- Пантелюк М. Історія відродження Українського козацтва на Донеччині. *Схід*. 2000. № 1. С. 41-48.
4. Спогади про молодіжний козацько-просвітницький рух на Донеччині / Вступ. слово, ред., упоряд. та ком. В.В. Задунайського. Донецьк : «Ноулідж» (донецьке відділення), 2010. 154 с.
 5. Задунайський В.В. Молодіжний козацько-просвітницький рух на Донеччині (1984–2009рр.). С. 26-27.
 6. Там само. С. 47-49.
 7. Там само. С. 59-66.
 8. Там само. С. 106.
 9. Там само. С. 154-155; 176.
 10. Білий Д. Криниця для спраглих / Спогади про молодіжний козацько-просвітницький рух на Донеччині. С. 60-64.
 11. Задунайський В. Дещо про моє молодече козакування / Спогади... С. 14-15.
 12. Там само. С. 37-43.
 13. Там само. С. 41-42.
 14. Там само. С. 40-41.
 15. Там само. С. 43-46.
 16. Артюх Р. Кубанський похід 1992 р. / Спогади... С. 69-84.
 17. Там само. С. 76.
 18. Там само. С. 70-71.
 19. Там само. С. 79-82.
 20. Заруцький М. Як ми святкували 200-ліття кубанської станиці Староменської / Спогади... С. 128-133.
 21. Там само. С. 129-130.
 22. Там само. С. 131.
 23. Там само. С. 131-133.

Одержано редколегією 20.10.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

УДК 94 (477) «1895/1917»

Новосельський А.М.

УЧАСТЬ БЕЛЬГІЙЦІВ У БУДІВНИЦТВІ Й ЕКСПЛУАТАЦІЇ СКЛЯНОГО ЗАВОДУ В КОСТЯНТИНІВЦІ (1895–1917)

Стаття присвячена питанню участі підданих Бельгії в будівництві та експлуатації скляного заводу в м. Костянтинівці, розташованому на півночі сучасної Донецької області, який належав бельгійському акціонерному товариству.

Ключові слова. Бельгійці, Донбас, акціонерне товариство, скляний завод, бемське скло, інженери, директори-розпорядники, службовці, майстри, робітники.

В кінці XIX – на початку XX ст. Донбас був великим промислово-індустріальним регіоном, в якому були зосереджені потужні підприємства різних галузей. Як тоді писали, був помітний «промисловий розвиток, що швидко вдосконалювався, в особі його головної економічної артерії – Донецького Басейну, коли немов помахом чарівного жезлу незначні селища перетворювалися у великі центри» [1, с. 1]. Крім вітчизняного, до розвитку економіки країни залучався й іноземний капітал. Серед найактивніших європейських інвесторів, які вкладали кошти в розвиток промисловості Донбасу, були бельгійці – піддані Королівства Бельгія, для яких одним із пріоритетних напрямків було виробництво скла.

На території сучасного міста Костянтинівка, що на півночі Донецької області, у другій половині 1890-х років був збудований скляний завод, що належав організованому в Бельгії акціонерному товариству «Скляні заводи на Дінці» (Societe des Verreries de Donetz) [2, с. 6–7; 76–77]. Загалом товариство експлуатувало його впродовж двадцяти років. Він був одним із трьох підприємств поблизу залізничної станції Костянтинівка, що належали цьому товариству (ще були хімічне і пляшкове), до того ж, в 1911 р. воно змінило назву на «Скляних та хімічних заводів на Дінці» [3, с. 1]. Крім того, тут знаходились дзеркальний завод Анонімного товариства «Дзеркальних заводів на Півдні Росії» (Societe anonyme des Glaceries du midi de la Russie) та залізопрокатний завод акціонерного товариства «Залізопрокатні заводи у Костянтинівці (Донець)» (SA des Toleries de Konstantinowka (Donetz)).

Приналежність скляного заводу бельгійському акціонерному товариству закономірно викликає питання участі підданих Бельгії у його будівництві й експлуатації.

Аналіз історичних наукових надбань свідчить, що окремо це питання не розглядалось. Водночас, воно тією чи іншою мірою було порушено в деяких працях українських та зарубіжних дослідників. Зокрема, щодо участі бельгійців в діяльності заводу є прямі або опосередковані згадки в контексті нарисів, присвячених загальній історії міста Костянтинівка [4; 5]. У дослідженні С. Бонебаккера, що сконцентроване на заворушенні в колонії скляного заводу 1900 року, серед іншого приділяється значна увага ролі бельгійців на скляному заводі в часи його будівництва й почасті у перші роки діяльності [6]. В іншій праці, В. Пеетерса, присвяченій бельгійській діяльності загалом в Україні, відносно скупі згадується зайнятість на заводі бельгійців [7]. Питання порушено й у контексті монографії автора щодо історії скляного виробництва у Костянтинівці [2], а саме у тих розділах, що стосуються, по-перше, бельгійських інвестицій у скляне виробництво Костянтинівки, по-друге, будівництва і технологій заводу. Саме з цією метою й були залучені названі вище роботи.

Отже, метою цього дослідження стало визначення місця та ролі бельгійських підданих у будівництві й експлуатації скляного заводу, окреслення основних напрямів їхньої участі в історії заводу та міста взагалі.

14 червня 1896 року Комітет Міністрів дозволив відкрити операції в Російській імперії Акціонерному товариству «Скляні заводи на Донці». Товариство мало на меті побудувати та експлуатувати скляний завод при селі Сантуринівці Бахмутського повіту. Термін дії дозволу – 30 років [2, с. 76]. Офіційно Товариство розпочало свою діяльність 25 листопада 1896 р. У Бельгії воно було засноване раніше – 14 серпня 1895 року. Також фактично в той час було придбано ділянку землі для організації виробництва. Купчу від однієї сторони підписали бельгійські піддані Л. Ламберт, П. Нобле, І. Сізле, від іншої – власник землі підосавул Д. Номікосов (представники цієї династії володіли тут землею з початку століття).

Правління акціонерного товариства знаходилося в Брюсселі (Bruxelles) за адресою 9 rue de Fericho. На початку його діяльності склад був таким: голова Едмонд Пире-Гобле, віце-голова Нобле, адміністратор Фернанд Ламберт. Пізніше головою правління став Нобле, товаришем голови Франсуа Россельс, уповноваженим адміністратором Ф. Ламберт, адміністраторами Ернест Афшен, Йосиф Сізле, Георг Деспре, Луї Ламберт, Георг Тоннельє. Відомості про членів правління: Нобле Поль – бельгієць, Брюссель; Сизеле Жозеф – також; Кютьє Адольф – також; Ламберд Фернанд – також, Шарлеруа; Ламберт Луї – також; Деспре Жорж – француз, Жемон у Франції; Афшен Ернест – бельгієць, Івуар [8, п. 4].

Члени ревізійної комісії: Сизеле Герман – бельгієць, Антверпен; Делатре Едуард – француз, Фер'єр у Франції; Барон де Макар – бельгієць, Брюссель; Массон Карл – також.

В організації цього акціонерного товариства є зв'язок з керівництвом Mariemont Glass та Namandes Glass – відомими бельгійськими підприємствами [4, с. 51]. Насамперед, зі своїми інвестиціями в Костянтинівку зайшов знаний у скляній галузі Бельгії підприємець Луї Ламберт. В одному випадку, це власник чи керівник заводів: «Verreries de Mariemont Societe des Glaces de Roux» і «Verreries de Namendes» [9, с. 32]; в іншому – скляного в Жюме (Шарлеруа). При цьому вище згаданий Поль Нобле – це директор скляного заводу в Марьємоні (Лув'єр) [6, с. 14].

Будувати скляний завод у Костянтинівці Товариство запросило інженера з Жюме (Шарлеруа) Луї де Бера, з яким і був укладений відповідний контракт [6, с. 15]. Бер був одним із перших бельгійців, який прибув у Костянтинівку, а саме взимку 1895–1896 рр., щоб зайнятись підготовчим етапом будівництва.

Луї де Бер (Louis de Behr) вже мав досвід будівництва скляних печей на заводах поблизу Шарлеруа. У Костянтинівці інженер узявся будувати скляний завод повністю, з усією інфраструктурою. В помічники йому запросили молодого інженера Поля Дезена (Paul Desgai), з відомої сім'ї склярів.

На будівництві скляного заводу працювало майже 500 робітників: мулярів, землекопів, теслярів та інших. Серед них була певна кількість фахових бельгійських будівельників. «У мене щодня працює 80–95 російських мулярів і

14 бельгійських», – згадує щодо одного з випадків інженер Л. де Бер [6, с. 25]. Також він називає бельгійців узагальнено – робітники або будівельники. Серед іноземних будівельників були й теслі-французи. Відомо, що для повного забезпечення будівництва цеглою довелося додатково збудувати цегляний завод, де випал здійснювали в підлогових печах два бельгійці. Він продовжив працювати й після завершення будівництва.

12 травня 1896 року інженери Бер і Дезен заклали перший камінь у будівлю печі-басейну. В березні 1897 року будівельні роботи завершилися. В дію завод було введено вранці 6-го березня, після розпалювання скляної печі-басейну. Цей важливий та урочистий момент описує інженер Луї де Бер [6, с. 45]. Спочатку, згідно з технологією, піч розтопили вугіллям, а після того «дуже легко» підключили газ. Саме Луї де Бер і запалив піч. «Було вже дуже гаряче, коли настав час пустити й запалити газ. У цей момент існує небезпека вибуху, як колись сталося в Бельгії», однак, незважаючи на деякі побоювання керівництва, інженер запалив газ «так само просто, як запалюють люльку» [6, с. 45]. Піч працювала «як годинник». У наступному році Бер збудував тут другу скловарну піч.

Усе будівництво разом із інфраструктурою складалося з двох печей-басейнів, тунельної печі, залізничної гілки, доріг, будинків для робітників та службовців, офіса (бюро), матеріальних магазинів та інших допоміжних споруд.

Фернанд Ламберт, син Луї Ламберта, особисто представляв тут акціонерне товариство і керував скляним виробництвом у Костянтинівці [7, с. 32]. На посаду директора-розпорядника він заступив на початку роботи заводу. Пізніше посаду директора скляного заводу, як окремого підприємства у складі товариства, по чергово займали інженер Буйтор, Франсуа Гуз. Посаду директора-розпорядника для всіх трьох підприємств товариства біля чотирнадцяти років обіймав інженер Валентин Людвигович Гомон. Проживав поблизу виробництва в особняку на березі Кривого Торця.

Збудовані на скляному заводі дві печі-басейни для варіння і фабрикації скла, кожна з яких вміщала в собі по 20 тис. пудів скляної маси, топилися цілодобово, без зупинки, тому робітники працювали у три зміни. Станом на 1900 рік на заводі було зайнято: чоловіків – 532; жінок – 27; неповнолітніх – 141 [10, с. 38]. Влітку 1909 р. чисельність складала 1200 робітників [11, с. 5]. У 1912 році та впродовж наступних 3–4 років – до 1500 [12, с. 1; 13, с. 1].

Серед зайнятих на виробництві в різний відрізок часу було від 200 до 250 бельгійців. Так, станом на 1899 р. – більше 200 [6, с. 75], на 1909 р. – 200–250 [11]. Така їх чисельність була більшою, ніж на будь-якому іншому підприємстві Костянтинівки. Для порівняння, загалом на п'яти бельгійських заводах – трьох скляних, хімічному і залізопрокатному – працювало біля 350 бельгійців [2, с. 83]. Бельгійські робітники і службовці скляного заводу, ті що мали родини і неодружені, проживали в спеціально збудованому для них корпоративному кварталі – частині скляної колонії, що розташовувалась поруч із заводом.

Особливістю Донецького басейну в період промислового буму 1880–90-х років було те, що для більшості галузей виробництва ще не склались

промислові традиції, вони тільки-но починали шлях свого розвитку. В той же час новостворені підприємства потребували значної кількості кваліфікованих робітників та службовців. Тому їх заохочували переїздити сюди, переважно з великих промислових міст, пропонуючи роботу на основі довгострокових індивідуальних контрактів. Бажаючи закріпити їх у себе, компанії пропонували вигідні умови. Бельгійські компанії здебільшого орієнтувались, особливо на етапі становлення, на фахівців із самого Королівства Бельгія. Водночас, поступово залучали на виробництво все більше фахівців із промислових центрів Російської імперії. Зокрема, з метою скоротити витрати у зв'язку з кризою початку століття та усунення її наслідків.

Бельгійську присутність на Донбасі треба розуміти буквально, – пише в своїй роботі сучасний дослідник В. Пеетерс. – Компанії, слідуючи за «масовим відтоком із Бельгії», не тільки перевезли сюди свої заводи, але і бельгійських інженерів, майстрів, менеджерів і кваліфікованих робітників, щоб запустити виробництво і почати роботу. Загальна ж чисельність бельгійських переселенців в Російську імперію, за оцінкою деяких сучасних джерел, складала від 17 до 22 000 [7, с. 36]. Переважна частина – це ті робітники, яким компанії, де вони працювали, запропонували роботу на подібних підприємствах, що вони тут збудували. Як вже відомо, до справи організації скляного виробництва в Костянтинівці були причетні скляні підприємства в Жюме (Шарлеруа) та Мар'ємоні (Лув'єр), тобто звідти на тутешній завод приїхала певна частка робітників, в першу чергу, фахівців скляної справи.

Чому бельгійські робітники погоджувались їхати на Донбас слідом за своїми компаніями? На те було декілька причин. Економічний розвиток у Королівстві Бельгія в період 1892–1894 рр. сповільнився, тому багато хто позитивно сприйняв пропозиції переїзду, де їм була обіцяна гарантована робота, у деяких випадках – підвищення на посаді, підвищення заробітної плати, надавалось житло, сплачувався проїзд до місця, інші вигоди від компанії. При цьому додатковим бонусом було те, що вони не кидали свого роботодавця, а, навпаки, йшли йому назустріч [7, с. 37].

На скляне виробництво до Костянтинівки основні робітники і службовці поетапно прибули залізницею напередодні закінчення будівництва заводу і його пуску, для роботи тут, заздалегідь уклавши в Бельгії відповідні контракти.

«На Костянтинівських заводах працювало багато робітників і службовців бельгійців», – згадує в мемуарах відомий вчений-філософ Валентин Асмус [14, с. 236–237]. Він був дитиною, коли його батько Фердинанд Асмус отримав в 1900 р. тут значну посаду в заводській конторі Товариства скляних заводів. Сюди сім'я переїхала з Києва, дізнавшись, що на заводи необхідні рахівники, бухгалтери, спеціалісти з комерційного листування. Стосовно підданства службовців відомо і з такого випадку. З нагоди Святої Барби – свята регіону Шарлеруа – відбулася святкова вечеря, на якій були присутні: рахівник (бельгієць), його дружина (парижанка), інженер пляшкового цеху та його дружина (бельгійці), перекладач та його дружина (польського походження), секретар Ламінцар (еврей) та його дружина (швейцарка) [6, с. 52].

Ще однією ланкою фахівців на виробництві були майстри. Разом інженери, вищі управлінці і частина робітничої аристократії становили економічну еліту на виробництві.

Безпосередньо на скляному виробництві були зайняті майстри-склодуви, майстри-закрійники та інші фахові робітники. Є згадка, що головні майстри та їх помічники – бельгійці [11, с. 5]. Відомо про випадок, коли майстри на деякий час відправились на батьківщину, а сам завод припинив діяльність. Скляний завод відновив роботу, – повідомляла газета «Киевлянин» в серпні 1906 р., – з Бельгії приїхали майстри [15].

Професія майстра потребувала високого рівня майстерності й організаційних навичок, тому їх платня була значно більше, ніж у інших робітників, зайнятих на виробництві. Застосування бельгійського досвіду, як писали в тогочасній пресі про скляний завод у Костянтинівці, одна з головних причин високих заробітків бельгійців [11, с. 5]. «Бельгійці виготовляли скло великих розмірів, російських виробників, які б могли конкурувати з ними, в Російській імперії немає. Поки тільки один завод, костянтинівський, виготовляє скло розміром до 90 вершків. Спосіб його виробництва запозичений в Бельгії і поки що виготовляти його можуть тільки бельгійці... В Росії всього 4 заводи, які виготовляють бемське скло, і тільки один, костянтинівський, виготовляє скло вдосконаленим бельгійським способом», – повідомляла газета «Утро» 1909 року [11, с. 5]. Скляний завод виробляв віконне бемське скло різної товщини: одинарне, полуторне, потрійне, яке відзначалося своєю «білизною, чистотою, прозорістю і найвищою рівномірною товщиною, що особливо цінується в бемському склі». У преїскурантах Товариства зверталася увага споживача на високу якість скла, а також наголошувалося, що виробляється воно за бельгійським способом і бельгійськими майстрами [12, с. 1; 13, с. 1].

Одного з помічників склодува, яких зазвичай було 2–3, бельгійці традиційно називали *gamin*, що можна перекласти як хлопчик або хлопчик на побігеньках. Походження має історичне коріння. Колись в Бельгії майстри-склодуви брали в помічники виключно своїх дітей або ж зрідка племінників, починаючи з 8–10 років, щоб залишати за собою монополію на виробництво, зокрема, секрети виробництва скла. Але, закінчивши семирічне навчання, ті з учнів-помічників, що не змогли досягти високого рівня майстра, до кінця кар'єри залишалися «хлопчиками». Тобто, на місцевому скляному заводі бельгійські майстри мали змогу залучати як помічників власних дітей або родичів, а сама професія передаватися у спадок, що відповідало традиціям.

Таким чином, роль і місце бельгійських підданих визначається такими положеннями:

- по-перше, піддані Бельгії переважали в правлінні акціонерного товариства, на яке покладалось вирішення всіх головних питань функціонування підприємства, зокрема будівництва й експлуатації скляного заводу;
- по-друге, Бельгійці безпосередньо брали участь у будівництві, їх можна було побачити тут на будівельних майданчиках як інженерів, фахових будівельників різних професій. Бельгійці відігравали

провідну роль і на виробництві – керівники підрозділів, інженери, службовці – всі вони були з числа бельгійців. Визначальною була участь бельгійських майстрів у ключових процесах виробництва бемського скла;

- по-третє, значний вплив бельгійців на повсякденне життя мешканців міста.

Отже, бельгійські піддані здійснювали позитивний вплив на загальну організацію виробництва, застосування передових промислових технологій, підвищення загальної міської культури.

THE PARTICIPATION OF BELGIANS IN CONSTRUCTION AND OPERATION OF THE GLASS FACTORY IN KOSTIANTYNIVKA (1895–1917)

SUMMARY

The article is devoted to the participation of Belgian citizens in the construction and operation of the glass factory in Kostyantynivka, in the north of the modern Donetsk region, which belonged to a Belgian joint-stock company.

Keywords: Belgians, Donbas, joint-stock company, glass factory, Bemsky glass, engineers, managing director, employees, masters, workers.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна / Составлен В.М. Коробковым. Харьков, 1901.
2. Новосельський А.М. Скло Донеччини: Історія скляного виробництва Костянтинівки. Вид. О. Євенок, 2020.
3. Выписка высочайшего утверждения Комитета Министров о переименовании акционерного общества «Донецкие стеклянные заводы в Сантуриновке». Копія. Костянтинівський краєзнавчий музей. ДДР НДФ 2247.
4. Бондарь В.П., Донцов Б.Н. Константиновка (1870-1941). Конст., 1995.
5. История городов и сёл Украинской ССР. Донецкая область / Председатель редколлегии тома Ерхов Г.П. К.: Институт истории академии наук УССР, 1976.
6. Bonebakker S. Konstantinovka construction et destruction d'une colonie belge dans la Russie de la fin du siècle. – These de licence dans le cadre du programme de Sovietologie de la Rijksuniversiteit Leiden Pays Bas, 1989. Переклад: Вікторія Ігнат'єва.
7. Петерс Вім. Сталь у степу. К.: Темпора, 2015.
8. Ответ Министерству торговли и промышленности о деятельности Общества Донецких стекольных и химических заводов. Май 1916. Копія.
9. McKay J.P. Pioneers for profit. Foreign entrepreneurship and Russian industrialization. 1885-1913. Chicago-London, 1970.
9. Металлургическая и фабрично-заводская промышленность Екатеринославской губернии (за 1899 год). Екатеринослав, 1900.

- 10.Епифанский А. Путевые заметки. Константиновка / Утро. 25.03.1909. №699.
- 11.Прейскурант бемских, матовых и узорчатых оконных стёкол и зеркал. Общества Донецких и химических заводов в Константиновке. М., 1913.
- 12.Прейскурант бемских, матовых и узорчатых оконных стёкол и зеркал. Общества Донецких и химических заводов в Константиновке. М., 1916.
- 13.Валентин Фердинандович Асмус / Под ред.. В. Жучкова, И. Блауберг. М.: РОССПЭН, 2010.
- 14.Киевлянин. Литературная и политическая газета юго-западного края. Редакторы: В. Я. Шульгин, Д. І. Піхно, В. Піхно, К. Смаковський, В. В. Шульгин.15.08.1906. №224 - <https://libraria.ua/numbers/935?StartDate=1906-08-15>

Одержано редколегією 18.10.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

ОСНОВНИ НАПРЯМИ ЗАРУБІЖНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ

УДК 911.9:502

Аханов А. К., Тухтамурадов Ж. К.

РАЗВИТИЕ ЭКОТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Авторы статьи определяют категориальный аппарат и общие подходы к проблеме экотуризма. Предпринимают попытку классифицировать его виды, различают научный, познавательный, рекреационный экотуризм. Проводится анализ возможных экотуристических зон Казахстана, определяются экономические, инфраструктурные и социальные аспекты организации экотуризма.

Ключевые слова: экотуризм, экология, воспитание, рекреация.

Понятие «экотуризм» впервые было использовано в начале 80-х гг. XX века мексиканским ученым Эктором Себальос-Ласкурайном на международной конференции. Этот термин прошлого века означал, что экология и туризм должны быть совместимы. Эколог предложил сделать акцент не на активном отдыхе, а на путешествиях, объектами которых были сохранение биоценозов, отражение природы и сохранение культурного наследия посещенных регионов.

Экология – молодой, нестабильный термин. Биологи и географы до сих пор трактуют это по-разному. Нет единого стандарта формирования экологического туризма.

К принципам экотуризма можно отнести следующие положения:

- поддержание экологической устойчивости среды;
- использование преимущественно природных ресурсов;
- отсутствие вреда естественной среде обитания;
- экологическое информирование и просвещение;
- забота о сохранении местной социокультурной среды;
- обеспечение рентабельного и устойчивого развития регионов.

Целевые направления экотуризма обширны и разнообразны. В целом, его можно интерпретировать как совокупность оздоровительных, образовательных и экологических составляющих, поездки на особо охраняемую природную территорию. Конкретизация общей цели подводит к ряду взаимосвязанных задач:

- регулярное, систематическое и целенаправленное поддержание баланса окружающей среды;
- координация взаимоотношений экосистемы, общества и экономики;
- ориентация туристских организаций на сохранение и повышение потребительской ценности окружающей природной среды путем направления части туристского дохода на решение сопутствующих вопросов;
- подчинение краткосрочных интересов в туризме долгосрочным интересам сохранения природы для будущих поколений, а также дальнейшего развития туризма;

- осознание туристами себя как органической части природы, что значительно повысит их ответственность за нынешнее состояние природы и ее будущее;

- не нанесение вреда окружающей среде и сохранение ее экологической устойчивости;

- активное участие в решении местных экологических проблем;

- использование рекреационных возможностей туристических дестинаций;

- использование рыночных механизмов для формирования экологического мировоззрения населения;

- демонстрация красоты, величия, значимости и ценности природы.

Эти и другие цели наглядно демонстрируют социально значимые преимущества экотуризма. Ведь природа – достояние общества и его величайшая ценность.

Кардинально отличаясь от делового и частично от познавательного туризма, экотуризм относится к группе природно-ориентированного туризма. В современной литературе и практике принято деление экотуризма на два основных типа:

А) так называемая «австралийская» модель (экотуризм в узком смысле слова), которая считается классическим направлением в нем – экотуризм в пределах особо охраняемых природных территорий (акваторий);

Б) так называемая «немецкая» или «западноевропейская» модель (трансграничный экотуризм), при которой сочетаются различные направления – от агротуризма до круиза на удобном лайнере. Такой вид экскурсий может охватывать очень широкий спектр экологически ориентированного туризма.

Как и другие группы экскурсий, экотуризм можно классифицировать по многим критериям – по поездкам участников, продолжительности, границам страны, в которой проживают туристы, и так далее.

Однако более важными следует считать две общие характеристики:

а) Основная цель тура – выделить следующие виды экотуризма:

- наблюдение и изучение «дикой» или «культурной» природы с обучением экологическим знаниям;

- отдых на природе с эмоциональной и эстетической целью;

- отдых на природе со спортивной или приключенческой задачей;

- использование природных факторов в лечебных целях.

б) Содержание тура и его форма, которые опираются на избранные основные объекты, на основании чего выделяются следующие виды экотуров:

- ботанические, зоологические, геологические и аналогичные туры;

- спелеологические, водные, горные туры и др.

- эколого-этнографические или археологические, общие эколого-культурные туры;

- агротуры.

Однако, несмотря на то, что экотуризм отличается от других видов туризма тем, что он мало влияет на окружающую среду и не требует хорошо

развитой инфраструктуры, деятельность в этой области сталкивается со значительными проблемами из-за недостаточной развитости части рекреационной и туристической инфраструктуры.

Экономический потенциал экотуризма в Казахстане практически безграничен, но его формирование и развитие требует значительных инвестиций и затрат. Создание необходимой инфраструктуры для экологического туризма обеспечивает доступность для туристов уникальных уголков природы. Необходимо создать условия для инвестирования и привлечения частного капитала для реализации инвестиционных проектов объектов экотуризма, таких как: создание сети горнолыжных курортов в Алматинской области, строительство туристического комплекса в Рахмановских ключах в хребте Белуха Восточно-Казахстанской области и др.

Успешное развитие экотуризма положительно влияет на состояние окружающей среды, а также на формирование малого бизнеса в регионах, а также является источником знаний о культуре и природных красотах того или иного региона. Казахстан можно сравнить с туристическим бриллиантом с большим туристическим потенциалом, и он ожидает дальнейших изменений для повышения глобальной конкурентоспособности.

Экологический туризм – неотъемлемая часть построения экономики современного государства. Сегодня защита и восстановление окружающей природной среды становится реальным критерием развития общества.

Экономический потенциал экотуризма в Казахстане практически безграничен – Щучинско-Боровский район, Сары-Агаш, Арасан-Капал, Мояалды, Баянаул, Жанакорган, Каспийско-Казахстан – далеко не полный перечень жемчужин.

Основные виды экотуризма мало чем отличаются от международных, за исключением отсутствия выхода к морю. Туристический потенциал Казахстана богат и разнообразен, имеет уникальные возможности для развития практически всех видов туризма, от познавательного туризма до приключенческого и других активных форм туризма, экотуризма, связанного с посещением культурных и исторических объектов. У туристов популярны охота и рыбалка, в том числе национальная охота. Развитие экотуризма должно способствовать установлению гармонии между человеком и природой, как его естественной колыбели. Нам нужно понять, что чувство радости, которое взаимодействует с природой, полной чистых и священных даров, является биологически обусловленной потребностью человека как части живой природы.

Наконец, какую роль экотуризм играет в развитии региона? Экотуризм, в первую очередь, способствует защите природных территорий, оказывает большое влияние на экологическое воспитание населения, воспитывает патриотизм и гордость за свою страну, способствует гармоничному развитию личности. Это также имеет политическое значение – туризм способствует расширению международных отношений, что также влияет на экономику страны, которая создает рабочие места. Основные преимущества экотуризма, обеспечившие его стремительное развитие в современном мире, – устойчивое

развитие территорий, вовлеченных в экотуризм, характер программ и технологий экотуризма, использование рыночных механизмов, экологическое мировоззрение населения. Устойчивое развитие территорий, вовлеченных в экологический туризм, обеспечивается за счет создания туристической инфраструктуры, создания новых рабочих мест, вовлечения местного населения в сферу услуг, что приводит к повышению уровня жизни местного населения. Он сосредоточен на территории предков. Сущность экотуризма – сохранение разнообразия флоры и фауны рекреационных зон. Для достижения этой цели используются экологические технологии, разработанные на основе опыта экотуризма, а также научные рекомендации фундаментальных и прикладных наук. Туристические фонды различных федеральных, региональных, частных и международных организаций играют важную роль в охране и восстановлении рекреационных территорий.

Экологическое мировоззрение жителей зон отдыха формируется их вовлеченностью в процесс обслуживания туристических дестинаций, где местные жители работают экскурсоводами и инструкторами, аниматорами, участниками фольклорных ансамблей, уборщицами и т. д. Только когда местные жители убеждались в рекреационной привлекательности своего природного ландшафта, они осознали, что он имеет экологическую и эстетическую ценность и принесет материальную пользу, и в результате приходят к мысли о его защите. Понимание того, что использование природных ресурсов экономическими хищниками может вывести их территорию из сферы рекреационного использования, является стимулом и поощрением для ее защиты и рационального использования.

THE DEVELOPMENT OF ECOTURISM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SUMMARY

The authors of the article define the categorical apparatus and general approaches to the problem of ecotourism. An attempt has been made to classify its types (scientific, cognitive, recreational ecotourism). The analysis of possible ecotourism zones in Kazakhstan is carried out. The economic, infrastructural and social aspects of the organization of ecotourism are defined.

Keywords: ecotourism, ecology, education, recreation.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Артемова Е.Н., Козлова В.А. Основы гостеприимства и туризма: учебное пособие. Орел, ОрелГТУ, 2005. 104 с.
2. Боголюбов, В. С. Менеджмент в туризме и гостиничном хозяйстве : учебник для академического бакалавриата. 2-е изд., испр. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2019. 293 с.
3. Березовая, Л. Г. История туризма и гостеприимства : учебник для СПО. М. : Издательство Юрайт, 2019. 477 с.
4. Бугорский, В. П. Организация туристской индустрии. Правовые основы : учеб. пособие для СПО. М. : Издательство Юрайт, 2019. 165 с.

5. Восколович, Н. А. Маркетинг туристских услуг : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2019. 191 с.
6. Ветитнев, А. М. Информационно-коммуникационные технологии в туризме : учебник для СПО / А. М. Ветитнев, В. В. Коваленко, В. В. Коваленко. 2-е изд., испр. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2019. 340 с.
7. Джанджугазова, Е. А. Маркетинговые технологии в туризме: маркетинг туристских территорий : учеб. пособие для СПО. 3-е изд., испр. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2019. 208 с.
8. Золотовский, В. А. Правовое регулирование туристской деятельности : учебник для СПО / В. А. Золотовский, Н. Я. Золотовская. М. : Издательство Юрайт, 2019. 247 с.
9. Зорин И.В., Каверина Т.П., Квартальнов В.А. Туризм как вид деятельности: учебник. М. : Финансы и статистика, 2005. 288 с.
10. Макканелл Д. Турист. Новая теория праздного класса. М. : Ад Маргинем Пресс, 2016.

Одержано редколлегиею 02.10.2021 р.

Принято до друку 14.12.2021 р.

УДК 930.1

Кашкараева Ч.К.

КИТАЙСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ «МЯГКОЙ СИЛЫ»: ИСТОРИЧЕСКИЙ ЭКСКУРС

В статье рассматриваются вопросы использования «мягкой силы» Китая в исторической ретроспективе. Сегодня элементы концепции «мягкой силы» используются большим количеством стран для достижения своих внешнеполитических целей. Как известно, впервые задача использования культуры во внешней политике и дипломатии была озвучена в Китае в 2004 году под названием «продвижение китайской культуры за рубеж и повышение ее международного влияния». В 2011 году была сформулирована конкретная цель в данной области – построить могущественное культурное государство. За прошедшее время Китай значительно расширил географию применения «мягкой силы» посредством развития экономических контактов, дипломатии, международных и региональных институтов и других механизмов.

Ключевые слова: *международные отношения, дипломатия, внешняя политика, культура, государство, политика, международное влияние, приоритет.*

Развитие китайской концепции «мягкой силы» необходимо рассматривать в историческом контексте. Китайские императоры считали непрактичным или неразумным иметь отношения с государствами, находящимися далеко от Под-

небесной. Еще в 1372 году основатель династии Мин говорил, что «страны западного океана лежат далеко, и народы, проживающие за океаном, приходят в Китай через моря. Император принимает их по принципу, кто прибыл в Китай благопристойно и скромно, те уезжают с дарами». Китай не экспортировал свои идеи другим странам, но соседние народы сами должны были приехать к императору, чтобы приблизиться к культуре, так как иной культуры, кроме китайской, не существовало [1, с. 16-17].

В «Книге пути и благодати» ЛаоЦзы определяется особая сущность «мягкой силы», а именно: «мягкое и слабое берёт верх над твёрдым и сильным». Мудрец считал, что «трава и деревья рождаются «слабыми», а «сила заключается в сохранении мягкого» [2]. В трактате «Мо Цзы» (V–III вв. до н.э.) отмечается, что решить военным способом политические споры между государствами – «это всё равно, что склонить людей страны пить одно лекарство, чтобы вылечить разные болезни, ...лишь несколько человек смогут поправиться» [3]. Это высказывание можно трактовать как невозможность силой воздействовать на разум и мысли других народов и завоевать их.

Военный мыслитель Древнего Китая Сунь Цзы, или Сунь В в IV в. до нашей эры в трактате «Искусство войны» заметил, что лучше всего «завоевать армию врага, не сражаясь» [4].

Таким образом, стратега «мягкое и слабое берёт верх над твёрдым и сильным» уже не одно тысячелетие используется для осуществления геополитической стратегии в Среднем государстве.

В процессе реализации стратегии «мягкой силы» современным поколением руководителей Китая используются традиционные философско-культурные идеи, заимствованные из древних трактатов. Применяя традиционную, преимущественно несилую, внешнюю политику по всем направлениям, Китай вступил в новое время как особое государство, в котором сочетаются традиционные характеристики управления с механизмами «мягкой силы» для укрепления и роста национальной мощи.

В связи с этим положением необходимо рассмотреть «мягкую силу» как составляющий, неотъемлемый компонент и инструмент концепции «комплексной мощи государства» (КМП), в английской интерпретации *comprehensive national power* (CNP) и выявить взаимозависимость и взаимосвязь двух концепций в реализации внешней политики на современном этапе.

По-китайски «комплексная мощь государства» звучит как цзунхэ голи. Эта концепция была разработана Китайской Академией общественных наук (АОНК, или Академия социальных наук Китая), Военной академией Народно-освободительной армии Китая (НОАК) и Китайским институтом современных международных отношений в конце 1990-х годов. Профессор Ху Аньган и МэньХунхуа исследовали идеи американских учёных, занимающихся изучением количественного измерения силы. Это работы К. Герман, Р. Кляйна, М. Портера, Э.Дж. Тэллеса и других учёных, исследующих «мощь государств». Так, исследователи Академии социальных наук КНР использовали восемь категорий и двадцать три индикатора. Но,

прежде чем говорить об этих показателях, надо выяснить, что специалисты понимают под КМГ, так как ее стратегия является предшественницей появления и развития концепции «мягкой силы» в КНР.

В 2002 году Ху Аньган и МэньХунхуа под руководством эксперта Хуан Софэна из китайского Института современных международных отношений пришли к выводу, что КМГ представляет собой «общую совокупность мощностей страны в экономике, военном деле, науке и технологии, образовании, ресурсах и капитал». Учёные взяли за основу работу М. Портера и измерили пять основных компонентов КМГ. Это: материальные ресурсы, человеческий капитал, объекты инфраструктуры, знания и финансовый капитал.

Хуан Софэн считает, что КМГ – это сочетание всех сил, которыми обладает страна для своего развития и существования, в т.ч. материальная база и идейный дух, наряду с международным влиянием, другими словами. Это сумма всей совокупности принудительной, экономической и идейной мощи нации.

«Мягкая сила» рассматривается китайским аналитиком Мэн Ляном как составляющий компонент и инструмент комплексной мощи государства. Учёный проанализировал основные элементы структуры «мягкой силы» КНР – мягкую политическую власть, культуру, дипломатию, научно-технические и экономические ресурсы и пришёл к заключению, что «мягкая сила» образуется путём применения всех перечисленных государственных ресурсов. В то же время она обладает специфическими чертами. Эксперт последовательно анализирует связь «мягкой силы» с другими элементами комплексной мощи китайского государства, показывая её наиболее мягкой формой власти, реализуемой в национальных интересах Китая [5, с. 347].

В 1990-х гг. в научных кругах Китая развернулась дискуссия вокруг концепции «мягкой силы». Возникли две теоретические научные школы – «Культурная» и «Политическая». Исследования Ван Хунина, ЮйСиньтянь, Пан Чжун'ина, как наиболее известных представителей «Культурной школы», до настоящего времени оказывают больше влияние на принятие политических решений, чем труды последователей «Политической школы». Руководством Китая полностью поддерживается идея о центральной роли культуры в реализации «мягкой силы». К базовым ценностям «мягкой силы» «Культурная школа» относит: мысли, идеи, принципы, а также институты, политический курс страны и национальную культуру, как неотъемлемую часть всей внешнеполитической системы [6, с. 16-18].

В 1993 и 1994 годах в Китае были опубликованы первые академические статьи профессора и партийного деятеля Ван Хунина, посвящённые определению структуры национальной «мягкой силы» Китая. Ван Хунин относит к данному понятию политическую систему и политическое руководство, национальный дух и характер, международный имидж общества, внешнеполитическую стратегию государства, способность определять тип международных систем и развитие науки и техники. По его мнению, все эти элементы и составляют культуру в целом. Именно культурная доминанта

является мощным духовным первоисточником государственной силы. «Мягкая сила» происходит от масштаба её распространения. Именно в то время, когда один из данных элементов культуры достигает широкого распространения, влияние «мягкой силы» возрастает. Но, если заблокировать один из элементов культуры, она уже не будет основной составляющей «мягкой силы». Учёный пишет, что концепты «твёрдая» и «мягкая» силы контрастны [7, с. 96].

Профессор Ван на основе работ Ная к «твёрдой силе» относит вооружённые силы государства и общества, природные ресурсы и материальную силу. В то же время он подчёркивает, что «твёрдая сила» является важнейшей составляющей государственной мощи, а оружие, природные ресурсы, население и территория представляют собой основные критерии измерения национальной силы.

Тоффлер выделил три составляющих власти: насилие, богатство и знания, где информационный ресурс в виде знаний, информации, произведений искусства и др., в силу своих особых преимуществ, доминирует над другими ресурсами и определяет природу власти. Ван Хунин придаёт важное значение развитию «мягкой силы» через культурный потенциал. Основа «мягкой силы» – это культура. Взяв за основу концептуальные идеи Тоффлера, Ван Хунин определил, что именно фактор культуры (особенно информационный ресурс) становится в современной архитектонике международных отношений важнейшим критерием международных событий и основой формирования «мягкой силы», которая влияет на современные политические изменения в международных отношениях и приобретает всё большее значение. «Мягкая сила» государства будет расти при условии, если расширится распространение культуры и культурных ценностей на другие государства и мировое сообщество. Ван Хунин ввёл понятия «культурный суверенитет» и «культурная гегемония» как формы наращивания государственной стратегии «мягкой силы» [8, с.12-13].

В современном обществе культура – это вид информации, имеющей большое значение, которая уже давно вышла за пределы национальных границ. В жизни современного международного сообщества культура, «опередившая мировые границы», становится главной потенциальной энергией «мягкой силы».

В 2003 г. профессора ЧжанЧжань и Ли Хайцзюнь в статье «Три базовых элемента китайской «мягкой силы» в международной политике» особое значение придавали гармонии, берущей начало в Конфуцианской традиции и других школ Древней мысли Китая. Тремя базовыми элементами «мягкой силы» учёные считают настоящий правящий режим социализма с китайской спецификой, глубокую и древнюю культуру и внешнюю политику, которые взаимосвязаны и представляют собой единый организм, в котором сердце – это социализм, культура поддерживает организм, а внешняя политика – средство. Причём данные элементы способствуют увеличению национальной мощи во время внешнеполитического противостояния страны [9, с. 47-49].

По мнению учёного Цзян Цзипина, «жизненно важное значение» имеет культурная сила нации, так как она является одной из главных характеристик

концепции «мягкой силы». Автор ссылается на данные «Теории культурной силы государства» и рассматривает культурную силу как таковую. В процессе жизнедеятельности людей культурная сила способствует экономической и культурной интеграции. Таким образом, материальное и духовное начало сливаются в единую комплексную силу. Автор пришёл к заключению, что экспорт культурной продукции может являться самым очевидным критерием оценки культурной привлекательности и международной конкурентоспособности той или иной страны. В связи с тем, что культура обладает международной конкурентоспособностью, а политические и культурные ценности обладают привлекательной силой, то культурная привлекательность и международная конкурентоспособность взаимодополняют друг друга [10].

ЯоХун и ГоФэнчжи, анализируя составляющие культурной «мягкой силы», выделяют основные компоненты культурной «мягкой силы»: культура, идеология, ценности, способы мышления. Однако границы между этими понятиями размыты. По мнению учёных, культурная «мягкая сила» раскрывается через имидж страны в глазах международного сообщества и отражается на национальном и экономическом уровне. Культурная «мягкая сила» на национальном уровне выражается в движущей силе народа, его духе. Культурная «мягкая сила» в экономическом измерении выражается в здоровой экономике, на политическом уровне она является основной идеологией социалистического режима [11, с. 60-66].

Большинство китайских учёных считают, что «мягкая сила» должна функционировать не только на международном уровне путём продвижения китайской культуры за рубежом, развития мероприятий общественной дипломатии, но и внутри страны через механизмы создания культурных институтов, а также пропаганду экономических и политических ценностей, формирование привлекательного имиджа Китая в глазах международной аудитории.

Таким образом, дискуссия между «Культурной школой» и китайским руководством привела к тому, что культура стала рассматриваться правительством как опора международной конкуренции. Китай должен прилагать усилия, чтобы укрепить собственную «мягкую силу», так как некоторые иностранные державы иногда используют культуру в качестве «оружия» против других государств.

Китайские эксперты в области международных отношений, которые разделяют взгляды «Политической школы», не отрицают важность культуры, но уделяют большее внимание использованию ресурсов «мягкой силы». Представители «Политической школы» связывают применение источников «мягкой силы» с наращиванием государственной и военной мощи КНР на международной арене, защитой суверенитета государства, властью и влиянием руководства Китая, дипломатией «гармоничного мира» и другими политическими факторами. Последователи этой школы пришли к заключению, что ядром «мягкой силы» является политическая мощь и политическая манипуляция. К числу таких последователей относятся: ЯньСюэтунь,

СюйЦзинь, Су Чанхэ и другие. Для ЯньСюэтун и его коллег ресурсами «мягкой силы» выступают международная привлекательность, способность к мобилизации на международной арене, внутренняя и внешняя мобилизационная способность государства. По мнению исследователей этой школы, главными целями строительства «мягкой силы» Китая являются «переоценка политики КНР невступления в альянсы и увеличение числа стратегических союзников».

Профессор ЯньСюэтун, как лидер и представитель «Политической школы» «мягкой силы» КНР, в своих работах отмечает репутацию Китая в мире и восприятие международным сообществом внутренней политики КНР. По его мнению, решение социальных вопросов, соблюдения режима демократии, стабильности, устойчивого роста и улучшения состояния окружающей среды формируют внутреннюю «мягкую силу», которая реализуется в рамках концепции строительства «гармоничного общества», а также международный престиж и лидерство [12].

Директор Китайского центра сравнительной политологии ЮйКэпин считает одним из источников «мягкой силы» КНР «гармоничную дипломатию», которая сформирована на разных моделях развития и поддерживает глобальную стабильность, в которой заинтересованы жители развивающихся стран [13, с. 41-60].

Необходимо отметить, что исследование концепции «мягкой силы» выходило за рамки двух теоретических научных школ. В 2008 году специалисты в области международных отношений Ван Хун'ин и Лу Ечун опубликовали статью под названием «Концепция «мягкой силы» и её политическое применение: сравнительное изучение в Китае и на Тайване», в которой провели сравнительный анализ значений термина «мягкой силы» на материковом Китае и на Тайване. Эксперты показали, что и в Китае, и на Тайване концепция получила широкое распространение. В статье учёные дают ответ на вопрос, каковы компоненты или источники «мягкой силы» в Китае. В соответствии с китайской трактовкой появления теории, самые мощные источники «мягкой силы» заключаются в культуре, государственных институтах и традиционных ценностях Поднебесной.

Доктор исторических наук ЛюЦзайци всесторонне и детально изучил развитие концепции «мягкой силы» в своём труде ««Мягкая сила» в стратегии развития». Автор делает акцент на развитии «мягкой силы» как политического инструмента, гарантирующего решение стратегической задачи создания «гармоничного общества». Фундаментом «мягкой силы» любого государства, считает учёный, служит реализация политического курса, поскольку построение государственной стратегии взаимосвязано с «жизненной силой и цементирующей силой общества любой страны» [14, с. 151].

По мнению профессора Лю, к «мягкой силе» относятся: стратегия развития государства, идентификационная мощь его идеологии и ценностных ориентаций, притягательная сила его социального строя и модели развития, его способность проведения основной линии и стратегии развития, цементирующая сила его народа, творческая сила нации, обаяние культуры и сила влияния в

международных делах. Фундамент «твёрдой силы» составляет национальная мощь, состоящая главным образом из природных ресурсов, экономики, науки, техники и военной силы, они стабильны и представляют собой материальные ресурсы совокупной государственной силы. «Твёрдая» и «мягкая» силы находятся во взаимодействии и нуждаются друг в друге. Обе формы силы имеют одинаковую стратегическую значимость и должны учитываться в равной мере.

С 2003 по 2013 годы коллектив экспертов во главе с директором Исследовательского института мировой экономики Академии общественных наук в Шанхае ЧжанЮвэнем опубликовали ежегодные «Доклады о международном статусе Китая», где указали ряд наиболее важных международных событий, которые оказали большое влияние на образ КНР за рубежом и на политику китайского руководства, проводимую в рамках концепции «мягкой силы», направленную на повышение международного статуса государства.

Авторы «Доклада о международном статусе Китая – 2009» сделали особый акцент на реализации стратегии «мягкой силы». Они детально проанализировали крупные международные политические, экономические, спортивные, культурные события, произошедшие в 2008 году. Это тридцатилетие политики реформ и открытости в КНР, проведение XXIX Олимпийских игр в Пекине, полёт китайского космического корабля «Шэньчжоу – 7», что дало мощный импульс развитию международного сотрудничества в космической сфере. Китайско-американское стратегическое сотрудничество становилось всё более и более плодотворным.

В 2012 году было опубликовано исследование китайского автора ГоШююна «Стратегия «мягкой силы» Китая». В своем труде учёный анализирует значение строительства и укрепления концепции «мягкой силы» Китая. ГоШююн объясняет основы построения и методы реализации «мягкой» стратегии Китая, способы достижения успеха китайской модели развития. Определение концепции как политического инструмента является стратегическим консенсусом между правительством КНР и академическим сообществом. Автор полагает, что Китай, таким образом, должен достигнуть «культурного возрождения», принять статус «ответственной мировой державы», а стратегическое значение реализации «стратегии кнута и пряника» завершит историческую миссию национального возрождения [15, с. 214].

ЮйСиньтянь и ЧжуМацзе в книге «Под знаменем мира, развития, сотрудничества: стратегические возможности Китая в международной стратегии» демонстрируют комплексный подход к концепту «сила» («power») и утверждают, что «мягкая» и «жесткая» силы комплементарны и взаимно дополняют друг друга. «Мягкая сила» может способствовать росту «жесткой силы», в то время как «твёрдая сила» поддерживает рост «мягкой силы». Таким образом, эксперты подчёркивают неделимость двух сил и их взаимодополняемость.

В работе ««Мягкая сила» Китая и международные отношения», которую в 2012 году опубликовали ХунИлай и И Илу, исследуется «мягкая сила» в

современной внешнеполитической концепции Китая. Работа представляет точку зрения, объединяющую категории «единства» и «гармонии» [16].

Учёные из Академии общественных наук КНР установили взаимосвязь стратегии «комплексной мощи государства» и концепции «мягкой силы». В их понимании КМГ представляет собой общую совокупность мощностей страны в экономике, военном деле, науке и технологии, образовании, ресурсах и их взаимовлиянии. Зарубежные исследователи также полагают, что КМГ является предшественницей концепции «мягкой силы», и её идеи заимствованы из учения Сунь Цзы «Искусство войны». В основе КМГ Китая лежит комбинация традиционной стратегии древнего учения с применением стратегических ресурсов государства и восприятие населением идей, т.е. «мягкая» сила.

В официальной концепции «мягкой силы» КНР, регламентированной в государственных и партийных документах, развитие культурной «мягкой силы» нацелено не создание привлекательного имиджа страны на международной арене. Значение «мягкой силы» во внешнеполитической стратегии КНР зафиксировано в материалах последних съездов КПК.

Таким образом, в исследованиях китайских учёных, аналитиков китайской внешней политики и в официальных государственных и партийных документах правительства КНР чётко прописывается эффективное использование ресурсов «мягкой силы», проведение мирного и независимого внешнеполитического курса в рамках официальной концепции «гармоничного общества» и создания «могущественного культурного государства». Концепция «мягкой силы» определяется в Китае как мощный политический инструмент воздействия на другие страны в процессе реализации внешнеполитических задач на основе традиционных философско-культурных стратегий, заимствованных из древних трактатов.

CHINESE “SOFT POWER” CONCEPT: A HISTORICAL EXCURSUS

SUMMARY

The article examines the issues of China's "soft power" in a historical excursus. Currently, the elements of the "soft power" concept are used by a large number of countries to achieve their foreign policy goals. For the first time the task of using culture in foreign policy and diplomacy was announced in China in 2004. It was entitled "The promotion of Chinese culture abroad and increasing its international influence." In 2011, a specific goal was formulated in this field – to build a powerful cultural state. Since then, China has significantly expanded the geography of its "soft power". China actively implements "soft power" through the development of economic contacts, diplomacy, international and regional institutions and other mechanisms.

Keywords: international relations, diplomacy, foreign policy, culture, state, politics, international influence, priority.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Kissinger H. On China. N.Y.: Penguin Books, 2012. P. 16-17.

2. ЛаоЦзы. Дао Дэ Цзин. Книга пути и благодати (полный текст). Глава 76. URL: <https://www.daodejing.org/76.html> (дата обращения: 25.03.2018).
3. «Мо Цзы». Т. 5. Глава 19 «Ненападение». Часть третья // Guoxue.com.). URL: <http://www.guoxue.com/book/mozi/0005.htm> (дата обращения: 8.03.2018).
4. Сунь Цзы. Искусство войны. Глава 3 «Планирование нападения» // Гушивэньван). URL: http://www.gushiwen.org/GuShiWen_2e2ffd64d1.aspx (дата обращения: 7.04.2018).
5. Мэн Лян. Стратегия большого государства: через «мягкую силу» к большому государству / Лян Мэн. Пекин: «Жэньминь Жибаочубаньшэ», 2008. 347 с.
6. Glaser B.S., M. Murphy. Soft power with Chinese characteristics. The ongoing debate // Mar 10, 2009. P. 11-26. P. 13-18. URL: http://csis.org/files/media/csis/pubs/090310_chinesesoftpower_chap2.pdf (дата обращения: 2.03.2018).
7. Ван Хунин. Культура как национальная сила: «мягкая сила». *Фуданьсюэбао*. Серия «социологические науки». Шанхай, 1993. № 3. С. 96.
8. Ван Хунин. Культурная экспансия и культурный суверенитет: задачи концепции суверенитета. С. 12-13.
9. ЧжанЧжань, Ли Хайцзюнь. Три базовых элемента китайской «мягкой силы» в международной политике. *Исследование социализма с китайской спецификой*. 2003. № 4. С. 47-49.
10. Цзян Ципин. Постсовременное значение «мягкой силы»: сила идентичности // Информационное пространство. 12.08.2004. URL: <http://stock.jrj.com.cn/2004-08-12/000000876756.shtml> (дата обращения: 17.04.2018).
11. ЯоХун, ГоФэнчжи. Исследование статуса культурной «мягкой силы» Китая и решение проблем. *Социальные науки Чунцина*. 2014. № 1(230). С. 60-66.
12. ЯньСюэту. «Мягкая сила» Китая нуждается в укреплении // Айсысян.com. 27.02.2007. URL: <http://www.aisixiang.com/data/13332.html> (дата обращения: 11.02.2018).
13. Борох О. Скромное обаяние Китая: Пекин творчески развивает американскую концепцию «мягкой силы» / О. Борох, А. Ломанов. *ProetContra*. 2007. № 6. С. 41-60.
14. ЛюЦзайци. «Мягкая сила» в стратегии развития Китая. *Полис (Политические исследования)*. 2009. № 4. С. 151.
15. ГоШуюн. Стратегия «мягкой силы» Китая. Пекин: «Шишичубаньше», 2012. С. 214.
16. Hong Yilai, Yi Yilu. China's soft power and international relations / Ed. by Hong Yilai, Yi Yilu. N.Y., 2012. 216 p.

Одержано редколегією 19.10.2021 р.
Прийнято до друку 14.12.2021 р.

ОСВІТА, КУЛЬТУРА, ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

УДК 821.161.2

Верченко В.О.

ДОНБАСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ ПОЕТА ЮРІЯ РЯСТА

У статті висвітлено особливості донбаського періоду життєвого шляху знакової для регіону постаті Юрія Ряста (1945–2014 рр.) – знаного поета, журналіста, перекладача і громадського діяча. На основі документів, свідчень сучасників у історико-регіоналістичному контексті здійснено спробу аналізу впливу на літературну біографію особливостей повсякдення індустріального Донбасу.

Ключові слова: *Юрій Ряст, Донбас, індустріально-урбаністичні процеси, літературна діяльність, автобіографічна рефлексія.*

На сучасному етапі завдання історичного краєзнавства в Україні полягає в практичних діях, спрямованих на збереження історико-культурної спадщини країни, відродження духовності, історичної пам'яті її громадян, формування національної самосвідомості і національної гідності, розвиток громадянського суспільства. Важливим є визначення сучасного місця Донбасу в соціально-політичному, економічному, соціально-культурному плані [1]. При цьому для Донбасу, як регіону з особливою історією заселення та господарського освоєння, особливо важливою є тематика культурного розвитку. Так, сучасні дослідники ставлять питання про недостатність наукового вивчення та оцінки трансформацій культурно-мистецької ситуації в Донбасі у ХХ ст. За висловом академіка Івана Дзюби, що міститься у передмові до «Антології українських письменників Донбасу», варто «кинути виклик уявленню про Донеччину (принаймні літературну) як заповідник советщини та «совковості» і показати альтернативну, змістовну та естетичну, підкреслити її» [2].

Важливою складовою історичного краєзнавства є вивчення біографій відомих осіб, діячів культури, зокрема літераторів. При цьому однією з найважливіших умов висвітлення культурних процесів є звернення до життя та творчості діячів мистецтва, пов'язаних із Донбасом: розкриття особливостей життєвого шляху конкретних осіб, знакових для Донбасу постатей на основі документів, свідчень сучасників тощо. Такою особою для літературно-мистецької історії краю став Юрій Валентинович Ряст (Каверін) (1945–2014 рр.) – автор поетичних книжок: «Мати й сонях» (1997, 2011), «Многая літа» (2002), «Яворовий дощик» (2003), «Курай» (2009); перекладів книг А. Білецького «Міфи Далекого Сходу», М. Алекберлі «Хотинська війна 1621 року» (у співавторстві), Е. Асанової «Я навчаюся читати» (поетична абетка

кримськотатарською й українською мовами); численних нарисів та літературно-публіцистичних статей у періодиці. Творчість Юрія Ряста була відзначена літературною премією НСПУ «Благовіст». Поет та журналіст є одним із значних представників суспільно-культурного життя краю другої пол. ХХ ст. поруч із Василем Стусом, Олексою Тихим, Іваном Дзюбою та ін. Широкого розголосу ім'я Юрія Ряста набуло після статті «Спасибо жителям Донбасса...», яку надрукувала в «Українській правді» літературознавець Наталка Позняк-Хоменко. «А жителям Донбасу я справді вдячна. Вдячна за Василя Стуса, за Миколу Руденка, за Івана Світличного, за Олексу Тихого та Івана Дзюбу, за поета Юрія Ряста... які нагадують нам, що ми Люди» [3; 4; 10].

Історіографія дослідження включає, по-перше, краєзнавчі публікації. Так, ще за життя поета, у 2007 р. йому було присвячено краєзнавчо-біографічний нарис І. Будза «Поет із Часів Яра» [5]; пізніше, у 2011 р., стаття краєзнавця та журналіста В. Березіна («Ряст народився на Івано-Пілля, а зацвів у Києві») [6], та ін.; у 2015 р. – бібліографа Ізяславської центральної районної бібліотеки І. Каваценка «Рястом розквітне рідна земля...» [7]. Усі ці публікації, включаючи коротку інформацію щодо біографії поета, лише частково торкаються теми його родинно-генеалогічних зв'язків із Донбасом.

Також слід виділити літературознавчі статті, присвячені постаті поета: Т. Лемешко – української поетеси, прозаїка, публіциста, яка особисто добре знала Ю. Ряста за життя («Нам випала доля перекотиполя...», 2014 р. [8], «Що накувала зозуля», 2016 р. [9]), а також статтю літературного критика Н. Позняк-Хоменко «Спасибо жителям Донбасса...», що вийшла у 2014 р.

Джерельною базою для написання роботи були відомості про творчий шлях Ю. Ряста, наведені у виданнях 2011–2017 рр.: довідкове видання НСПУ «Сучасні письменники України», створене Київським обласним творчим об'єднанням, подає коротку біографію поета, «Письменники Національної Спілки письменників України Деснянського району міста Києва: бібліографічний довідник» [11], де подана здебільшого інформація про літературну діяльність Київського періоду життя поета; збірки віршів Ю. Ряста (Каверіна) [12–16]. З ненадрукованих джерел важливими є: архівні матеріали промислового історико-краєзнавчого музею міста Часів Яр, зокрема спогади його родича, українського письменника та психолога, провідного наукового співробітника НДІ АПН України О. Губка [17; 18; 19; 20]; спогади та надіслані копії документів і віршів періоду, що вивчається, з особистого архіву С.І. Сорокіної-Каверіної, зв'язатися з якою допомогла заступник голови Костянтинівської райдержадміністрації Л.М. Степаненко [21]; інтерв'ю, взяті автором у членів родини та знайомих Ю. Ряста, зокрема, це З.М. Косицька, кандидат мистецтвознавства ІМФЕ ім. М. Рильського, ілюстратор першого та другого видання збірки Юрія Ряста «Мати й сонях» [22] та О.М. Огаркова, місцева мешканка, яка надала фотографію як доказ його присутності у м. Часів Яр у 1979 р. [23]. Також у процесі дослідження зібрані, систематизовані та введені до наукового обігу джерела з обраної тематики, зокрема особистого походження, дані усної історії.

У раніше виданих публікаціях, навіть при висвітленні початкового періоду становлення Ю. Ряста як поета, майже не піднімається тема специфіки донбаського періоду його творчості. Тому дослідження полягає у зверненні до постаті Ю. Ряста в історико-регіоналістичному контексті, спробі аналізу впливу на літературну біографію знаного поета, журналіста, перекладача і громадського діяча особливостей повсякдення індустріального Донбасу.

Була поставлена мета: дослідити вплив донбаського періоду життя на творче становлення поета Юрія Ряста (Каверіна). З огляду на це, нами поставлено такі завдання: визначити родинно-генеалогічні зв'язки поета з Донбасом; виявити характер та умови трудової діяльності Ю. Каверіна донбаського періоду; з'ясувати вплив повсякдення робітничого Донбасу у становленні особистості поета; розглянути особливості початку творчого шляху Ю. Каверіна у мистецькому контексті доби, оцінити значення донбаського періоду у його творчості.

Родинно-генеалогічні зв'язки поета Юрія Ряста з Донбасом є тісними; життєвий шлях кількох представників цієї родини пов'язаний із регіоном, де поет народився – у с. Іванопілля Костянтинівського району на Донеччині в 1945 р. Після тривалої перерви, проведеної на Хмельниччині (1948–1967 рр.), Юрій Ряст повернувся у регіон, де мешкав і працював у достатньо важких для нього фізичних та психологічних умовах до 1979 р. Цей період для Ю. Ряста характеризувався дефіцитом інтелектуального спілкування та культурного дозвілля. Водночас, звернення до активної літературної праці пов'язане саме з цим періодом його життя, що стало предметом особистих глибоких рефлексій поета.

«Ряст народився на Іванопіллі, а зацвів у Києві», – так описав літературну діяльність поета Володимир Березін, журналіст та громадський діяч [6]. Проте можна стверджувати, що на становлення Юрія як поета впливало також його донбаське оточення. Зібрання усіх необхідних даних та їх ретельне вивчення, аналіз, допомогли реконструювати біографію митця, особливо в контексті доби, що вивчається. Цей час припав на період фактичної культурної перемоги в країні індустріально-урбаністичного простору, який впливав на ідеологію, формування мистецьких смаків. Майже 90% радянської літератури та періодичних видань виходило російською мовою, поширеною на той період була виробнича тематика. Бажання українських літераторів бути незалежними від політичної догматики та насаджених «згори» ідеологічних критеріїв творення поетичного тексту виражає поетичний рух «тихих поетів» (1960–80 рр.) як феномена другої половини ХХ ст. [24].

Велике значення для становлення митця мало тісне особисте спілкування з братом матері Олексієм Губком. Поетичною творчістю займалась також двоюрідна сестра, донька Олексія Губка, Марія (померла у 26-ти річному віці), яка опублікувала свою єдину поетичну збірку «Так навесні ридає талий сніг» (1996), яку високо оцінили видатні літературні діячі України [25].

Згідно з довідкою з архіву Часовоярського вогнетривкого комбінату № 27 від 15.04.2019 р., виданою на Каверіна Юрія Валентиновича (18.02.45 р.н.), та записам у його трудовій книжці, він працював на Часовоярському заводі

вогнетривких виробів на посаді чергового слюсаря 5 розряду у цеху № 7 з 27.11.67 по 28.05.68 рр. [19].

Робоча біографія донбаського періоду життя Юрія Каверіна досить непроста. Про роботу на Часовоярському заводі вогнетривких виробів дружина поета Світлана Іванівна згадує: «одного разу поетичні рядки прийшли до Юрія у ту мить, коли він заливав мастило в колеса вагонетки. За хвилину перерви Юрій встиг ці рядки нашкрябати на цеглі. На виході з комбінату все щиро розповів вахтеру, і той випустив Юрія з цеглиною» [21].

Звільнився з комбінату він 28 травня 1968 р. у зв'язку з хворобою, а в червні вже влаштувався до міського радіовузла монтером 4 розряду, де і працював до 1979 р. Робота електромонтером теж була не з легких. Треба було працювати і в мороз, і в спеку на дахах будинків і опорах електромереж. Одного разу його «тіпнуло» струмом, і він летів з великої висоти. Цей випадок поет описав у вірші «Робота» (інша назва – «Я душу вклав у тебе...», 1974) [21].

Вагому роль у питанні становлення як поета, як було згадано вище, у житті Юрія Ряста (Каверіна) відігравав його дядько, О.Т. Губко. Це він постійно нагадував про потребу навчатися далі, вступити до університету, змінювати життя. Самовдосконалення, пошук себе, потреба у самореалізації як поета – все це спонукає Юрія отримати вищу освіту, тому в 1972 р. він починає навчання в Донецькому державному університеті на філологічному факультеті і продовжує працювати монтером радіовузла в Часів Яр. Він – постійний читач міської бібліотеки, і не тільки періодичних видань, книг відомих вітчизняних та зарубіжних авторів, а й специфічної літератури, словників та ін.

Треба пам'ятати, що в радянські часи займатися творчістю було можливо, якщо ти працевлаштований громадянин, тому Юрій Ряст опанував багато професій, зокрема короткий час працював керівником мистецького гуртка Палацу культури [21].

Про незвичайну людину, з якою довелося працювати в 1979 р. на посаді вихователя у піонерському таборі «Мир» Часовоярського вогнетривкого комбінату, згадала мешканка міста Часів Яр Огаркова Олена Миколаївна: «Це був лагідний, безконфліктний чоловік, дуже інтелігентний та ерудований, що виділяло його серед інших». Зберіглася фотографія піонерського загону, де у першому ряду, четвертим зліва, сидить Юрій Ряст (Каверін). «На відміну від інших співпрацівників (російськомовних – авт.), він розмовляв чистою українською мовою, у якій прослідковувалась якась співучість, поезія» [23].

У цей час Юрій влаштовує своє особисте життя, про що свідчить копія свідоцтва про одруження, надана сином Олексієм, про реєстрацію шлюбу з його матір'ю – Білоусовою Валентиною Василівною (першою дружиною) 22.02.1969 р. Зроблений відповідний запис № 43 Часів Ярським ЗАЦС Донецької області [21].

У 70-х рр. ХХ ст. у центрі міста Часів Яр, поруч із робітничими бараками, гуртожитками та приватними будівлями, будували 5 та 4 поверхові багатоквартирні будинки (так звані «хрущовки»). Місто складалося з декількох робітничих поселень та чітко виділеним центром, у якому знаходилися три цехи вогнетривкого виробництва, більша частина соціальної сфери – лікарня,

два дитсадки, дві школи, два БК, кафе, два сквери, бібліотеки (профспілкова та міська) [26]. Як з'ясувалося, тут, у центрі міста, мешкав Юрій Ряст.

Місце проживання Юрія Валентиновича вдалося встановити завдяки знайденому в архіві поета цінного для нього листа від Леоніда Талалая, надісланого Юрію Каверіну за адресою: Донецька область, Артемівський р-н, м. Часів Яр, вул. Артема (натепер – вул. Дніпровська), буд. 40, квартира 6. У цьому будинку і зараз мешкають люди, але ніхто з них не пам'ятає молодого електромонтера Юрія Каверіна, що жив на другому поверсі будинка двокімнатної квартири [21]. Скоріше за все, десь на околицях міста, Юрій Ряст, як і інші робітники Часів Яру, мав город, який дозволяв поповнити бюджет родини.

Як зазначає дружина митця, проживаючи на Донбасі, він мав дружні стосунки з Сергієм Михайловичем Ташковим (1950 р.н.), автором декількох поетичних збірок поезій, членом Спілки письменників Росії [21]. У своєму інтерв'ю (Газета «Провінція» № 5 від 03.02.2016 р.) Юрій Валентинович згадував також Олександра Костянтиновича Тесленка (1948 – 1990 рр.): «Дивовижний був чоловік, на жаль, помер рано після Чорнобиля. Лікар за фахом, він закінчив ще й філфак, писав чудові фантастичні оповідання. Позаяк в Україні мало фантастів, на Донбасі був такий собі Олександр Тесленко з письменницької сім'ї». Інше, надзвичайно важливе знайомство, відбулося у видавництві «Донбас» з Леонідом Миколайовичем Талалаєм (1941–2012 рр.), лауреатом Шевченківської премії, який на той час вже відбувся як поет, був представником поетичного руху «тиха лірика». Саме з його допомогою у план видавництва «Донбас» була записана перша книжка Юрія Ряста, передмову до публікації у журналі «Дзвін» дав також Леонід Талалай [21].

Реальність, у якій жив Юрій Ряст, диктувала йому інші джерела натхнення, які поет не сприймав – урбаністична дійсність життя у промисловому краї, чужому для поета, відсутність традицій, українського фольклору, недостатнє культурне спілкування. Можна зробити припущення, що саме в цей період сформувалися протиріччя естетики поета, які вплинули на його подальшу поезію.

В архівах письменника, уже після його смерті, дружина С.І. Сорокіна-Каверіна знайшла зошит із вирізками з газет тільки 6 віршів, які були надруковані, коли він жив у Часів Ярі. Це такі вірші, як: «В осіннім лісі» (1968 р. Артемівська районна газета), «Вітер», «Жартівливе», «Там, де я починаюсь», «Ой, упав на голову, ой на скроні ліг...», «Я душу вклав у тебе» (інша назва – «Робота»). Під віршами надруковано: м. Часів Яр, а назви газети не вказано [21]. Ще була надрукована невеличка стаття в газеті «Вперед» за 19 вересня 1978 р. «Поиск красных следопытов». Свої юнацькі вірші та деякі вірші, написані у Часів Ярі (не всі), Юрій включив до розділу «З юнацького зшитку» у своє «Вибране», щоб була зрозуміла їхня незрілість, а сама книга була видана вже посмертно друзями, подружжям Сергієм Лакизою та Тетяною Лемешко [9].

На питання, чому Юрій Валентинович Каверін взяв саме таке поетичне ім'я, відповіла дружина поета: «Вірш «Перед ликом свічі» був написаний

задовго до виходу в світ його першої книги «Мати й сонях». Коли ми зустрілись, у Юрія вже був макет книжки. Один із варіантів назв цієї збірки був «Перед ликом свічі». Особливу увагу в збірці Юрій приділяв однойменному віршеві (потім він увійшов до збірки «Многая літа»). У цьому вірші є слова: «...Походи, походи. / Потопчи іще ряст. / Полюби, полюби – / Хоч один іще раз» [14, с. 48]. У вірші використано фразеологізм «топтати ряст». З часом фразеологізм набув значення «жити, ходити по землі», тобто діждатися того дня, коли можна буде «топтати ряст» [27, с. 926]. Можна висловити думку, що Рястом поет назвався через відчуття зв'язку з народною традицією, відчуттям української традиційної культури, які були закладені ще в дитинстві, проведеному на Хмельниччині.

Друзі цінували Юрія не тільки як доброго товариша, а й перш за все як поета. Одного разу він розповів дружині, як дружньо йому аплодував увесь зал за вірш «Яка це друже втіха лежать попід горіхом...». Саме через його відкритість відбувся і дебют унікальної книжки Юрія Ряста «Мати й сонях» (1997 р.) у видавництві «Українська книга» [21]. Її унікальність полягає в тому, що вся вона присвячена матері. Цікавими у цьому зв'язку є спогади Зінаїди Миколаївни Косицької (1958 р.н.), кандидатки мистецтвознавства ІМФЕ ім. М. Рильського, яка є ілюстратором цієї збірки (першого і другого видання). Так, з її слів, Юрій читав вірші для працівників, гостей, серед яких був і Анатолій Матвійчук, український співак та поет, після одного з заходів у музеї Івана Гончара, де він був разом із дружиною Світланою Іванівною. Присутні ділилися враженнями від його поезій, і одна з колег Зінаїди Миколаївни помітила, що її витинанки дуже підходять до його віршів. Були об'єднані мистецькі зусилля, і світ побачила перша збірка «Мати й сонях». У 2011 р. вона була перевидана, до того ж у цьому виданні були представлені зовсім інші витинанки майстрині [22].

Творче переосмислення донбаського періоду життя Юрія Валентиновича відобразилося у ліричній поемі «Незбутнє», що увійшла до четвертої збірки поета «Курай» (2009), де він озирається на життя в Донбасі і знову аналізує його. Біль, любов, тонка іронія, роздуми про нелегкі шляхи становлення поета – її провідні мотиви. Твір був написаний уже після виходу Юрія Ряста на пенсію, коли він усвідомлював значення Донбасу в своєму житті. Саме тут відчуваються його естетичні впливи та суперечності [12].

У результаті досліджень були зроблені висновки: індустріальний регіон, де в 1945 р. народився майбутній поет, відіграв важливу та часом суперечливу роль у житті поета. Донбас був високо урбанізованим та індустріалізованим регіоном, основною категорією населення були пролетарі, зайняті на важкій фізичній праці, відчувався брак освічених людей, гуманітарної інтелігенції. Внаслідок цього Юрій Ряст, як людина, яка потребувала інтелектуального спілкування та культурного дозвілля, не міг уповні задовольнити свої духовні потреби. Донбаський період життя він згадував як цінний досвід, а не «змарнований час»; серед позитивних сторін соціальної реальності регіону поетом відзначалися відвертість, працьовитість, наполегливість. Набуті поетом в окреслений період життя знання та навички стимулювали до подальших змін

долі, повному присвяченню себе літературній діяльності.

Таким чином, творчість Юрія Ряста є дуже важливою для культурного життя регіону, бо ставить питання про подолання винятково «індустріально-урбанізованого» мистецького образу Донбасу, про глибоке культурно-мистецьке осмислення його внеску в українську літературу.

DONBAS PERIOD OF LIFE AND CREATIVITY OF THE POET JURIJ RYAST

SUMMARY

This article outlines the peculiarities of the life in Donbas of the famous poet, journalist, translator and public figure Jurij Ryast (1945-2014) on the basis of documents and information of contemporaries in the historical and regional context, analyzes the influence of peculiarities of the modern industrial Donbas on the literary biography.

Keywords: Jurij Riast, Donbas, industrial and urban processes, literary activity, autobiographical reflexivity.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тронько П.Т. Краєзнавчий рух в Україні: шляхи подальшого розвитку. Укр. іст журн. 2004. № 2. С. 82–93.
2. Порода: Антологія українських письменників Донбасу / Упорядкування В. В. Білявського, М. Григорова; Передмова І. Дзюби. К.: Легенда, 2017. 384 с.
3. Позняк-Хоменко Н. Спасибо жителям Донбасса... Українська правда. Публікація від 18.08.2011. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2531/164/89528/> (дата звернення 28.10.2020)
4. Позняк-Хоменко Н. Простий і аномальний Юрій Ряст. Літературна газета. 2014. 26 вересня. №19 (129). URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/prostyj-i-anomalnyj-yurij-ryast/> (дата звернення 30.10.2020)
5. Будз І.Г. Поет із Часів Яра. Часів Яр. Сузір'я талантів: Біографічні нариси. Слов'янськ: «Печатный двор», 2007. 88 с. С. 45–46.
6. Березин В. Ряст народився на Івано́пільлі, а зацвів у Києві. Наши земляки. Провінция. 2011. 14 грудня. № 50 (1093).
7. Каваценко І. Рястом розквітне рідна земля... (до 70 річчя від дня народження Юрія Ряста – поета, публіциста, перекладача): Краєзнавча біографічна довідка. Ізяслав: Ізяславська центральна районна бібліотека, 2015. 4 с. URL: (дата звернення 24.10.2020)
8. Лемешко Т. Нам випала доля перекотиполя...про творчість Юрія Ряста. Літературна Україна. 2014. 2 жовт. (№ 37/38). С. 13.
9. Лемешко Т. Що накувала зозуля. Слово просвіти. 26.02.2016. URL: <http://slovoprosvity.org/2016/02/26/shho-nakuvala-zozulya/> (дата звернення 27.10.2020)

10. Позняк-Хоменко Н. Спасибо жителям Донбасса... Українська правда. Публікація від 18.08.2011. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2531/164/89528/> (дата звернення 28.10.2020)
11. Письменники Національної Спілки письменників України Деснянського району міста Києва: бібліографічний довідник / уклад.: ЦРБ ім. П. Загребельного та ін.; відповід. ред. Баранова Н. А. К.: Буква, 2017. 154 с.
12. Ряст Ю. Курай. Поезії. Київ: Пульсари, 2009. 136 с.
13. Ряст Ю. Мати й сонях. Поезії. Видання 2-ге, доповнене. К.: «Етнос», 2011. 92 ст.
14. Ряст Ю. Многая літа. Поезії. Київ: Задруга, 2002. 104 с.
15. Ряст Ю. Нумо, спочатку, зозуле: вибрані твори / упоряд. Т. Лемешко. Київ: Щек, 2015. 432 с.
16. Ряст Ю. Яворовий дощик. Текст: вірші для отаких, такеньких і отакісіньких. Київ: Задруга, 2003. 46 с.
17. Губко М.О. Так навесні ридає талий сніг. Київ: «Юніверс», 1996. 64 с.
18. Губко О. Автобіографія (26.04.2002 р.). Часовоярський промисловий історико-краєзнавчий музей (далі – ЧПКМ). Ф.7 (Видатні земляки). Оп. 29 (Родина Губків). Спр. 1. А.Т. Губко. Арк. 1.
19. Довідка № 27 від 15.04.2019 р. Відділу кадрів ПАТ «Часовоярський вогнетривкий комбінат» (щодо трудової діяльності Ю.В. Каверіна на Часовоярському вогнетривкому комбінаті). ЧПКМ. Оп. 27. Юрій Валентинович Каверін. Спр. 1. Родина Губків. Арк. 2; Ф.7. Видатні земляки. Оп. 27. Юрій Валентинович Каверін. Спр. 1. Трудовий шлях поета. Арк. 2.
20. Ряст Ю. Дарчий напис у книзі «Мати і сонях» (1997). ЧПКМ Ф.7. Видатні земляки. Оп. 27. Юрій Валентинович Каверін. Од. збер. 1.
21. Розповідь С.І. Сорокіної-Каверіної, дружини Ю. Ряста, 1956 р.н. (м. Київ Листування електронною поштою, копії документів та віршів, збірки книг Ю. Ряста). Запис автора. 13.08.; 31.08.; 07.09.; 29.09.; 06.10.2020 р.
22. Розповідь З.М. Косицької, 1958 р.н. (м. Київ, телефонна розмова). Запис автора. 24.09.2020 р.
23. Розповідь О.М. Огаркової, 1960 р.н. (м. Часів Яр Бахмутського району Донецької області. Спогади, фотографія). Запис автора від: 26.09.2020 р.
24. Шарагіна О.В. Феномен української «тихої лірики» 60–80-х років ХХ століття: дис... канд. філ. наук: спец. 10.01.01 / НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2020. 202 с. С. 2-3.
25. Губко М.О. Так навесні ридає талий сніг. Київ: «Юніверс», 1996. 64 с.
26. Третьяков К.М., Татаринов С.И. Часов Яр. Истоки огнеупорной промышленности Украины. Артемовск: КП «Артемовская городская типография», 2011. 146 с.
27. Ряст / Словник української мови в 11 т. / Ред. кол. під кер. І.К. Білодіда. Т. 8. К.: Наукова думка, 1977, с. 926.

Одержано редколегією 10.10.2021 р.
Прийнято до друку 14.12.2021 р.

УДК 94(477.62):629.-021.58

Євсеєнко С.А.

РОЗВИТОК ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ В «НОВІЙ» ГОРЛІВЦІ В ПЕРІОД «ВЕЛИКОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ» (КІНЕЦЬ 20-х – 30-ті РОКИ ХХ СТ.)

Автор на значному фактичному матеріалі подає характеристику доволі суперечливого розвитку освіти та культури періоду «Великої реконструкції» в «Новій» Горлівці в кінці 20-х – 30-х роках ХХ ст. Наводиться кількість учнів, якісний склад вчителів міста і Горлівського району, аналізується діяльність клубів, бібліотек та інших установ як нових форм виховання соціалістичної людини.

***Ключові слова** «Нова» Горлівка, «Велика реконструкція», освіта, ліквідація неписьменності, клуби, бібліотеки, радіофікація.*

В останні роки все більше і більше зростає вагомість проблем, пов'язаних із історією рідного краю. Однією зі складових вивчення регіональної проблематики в історичному просторі є соціально-економічні проблеми. До них можна віднести і розвиток освіти та культури в провінційних населених пунктах Донеччини першої половини ХХ ст.

Так, період 1927–1940 років в історії Горлівки – потужного промислового, наукового і культурного центру Донеччини та і всієї України, вважається періодом «великої реконструкції» або «Нової Горлівки». Саме на цей період припадає становлення і подальший розвиток освіти та культури нашого міста.

Проблема, що досліджується, так і не стала об'єктом глибокого вивчення, як у наукових працях часів радянської історіографії, так і за період сучасного формування історичної науки. Побіжно цій проблемі приділяли увагу у краєзнавчих працях такі дослідники, як: І. Павлик, П. Жеребецький, І.А. Шевченко [1]. Велику і плідну роботу провів колектив Горлівського музею історії міста на чолі з директором Н.О. Савенко, зібравши велику колекцію документів, які увійшли до збірника «Історія Горлівки в документах та матеріалах». Проте, на жаль, тільки декілька документів частково стосуються цієї проблеми [2]. Крім того, до виданого колективом музею збірника нарисів (Г.М. Коломиєць, В. О. Муханова, Н.А. Савенко «Горловка. Раритеты города») включено матеріал, що стосується творчої історії міста, відображеної в пам'ятниках П. Безпощадному, І. Бабелю, Б. Котову та ін. [3]. Однак, доводиться констатувати, що глибокого вивчення ні проблеми освіти, ні культури так і не відбулося. Тому метою цієї розвідки є гостра необхідність подолання існуючих радянських стереотипів, правдивого й об'єктивного зображення проблем, пов'язаних із розвитком освіти та культури в Горлівці в кінці 20-х – 30-х рр. ХХ ст., створення картини компартійної ідеологізації всіх

сторін як господарського, так і духовного життя мешканців міста, починаючи з 1930-х років.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані при підготовці лекцій та спеціальних курсів для студентів закладів вищої освіти, підготовці посібників і підручників із регіональної історії України, а також під час проведення краєзнавчої роботи з учнями та студентами.

Створення широкої мережі шкіл і гірничопромислових училищ припадає на 1923–1925 роки. Відповідно до Положення про єдину трудову школу було встановлено два ступені навчання: перший – п'ять років, другий – чотири роки. Пізніше стали з'являтися семирічки і кілька середніх шкіл із дев'ятирічним терміном навчання [4, с. 133].

У період реконструкції багато уваги приділялося організації народної освіти. 14 серпня 1930 року було видано урядовий декрет про введення загального обов'язкового навчання в обсязі 4-х класів із залученням до школи всіх дітей від 8 до 15 років. У містах і робочих селищах вводилася семирічна освіта [5, с. 133].

У 1934 році встановлювалася нова градація типів шкіл: початкова (1–4 класи), неповна середня (1–7 класи) і середня (1–10 класи). З першого січня 1932 року навчання проводилося за новими програмами з визначенням вчителями рівня знань учнів із кожного предмета, а з 1933 року – і за новими підручниками.

Так, у Горлівці була така кількість навчальних закладів за новою типологією шкіл [6, с. 235]:

Роки	Поч. школа	Неповна середня	Середня	Всього
1931–1932	62	27	–	89
1932–1933	59	26	6	91
1933–1934	56	28	9	93
1934–1935	58	25	15	98

У 1934 році надійшли перші програми і для дошкільних установ. Керівникам міста довелося проявити неабияку ініціативу й енергію, щоб розмістити учнів у приміщеннях, які відповідають санітарним нормам.

Так, кількість дошкільних закладів у м. Горлівці була такою [7, с. 236]:

	1931	1932	1933	1934
Дітей	150	330	1500	2080
Дитсадків	2	3	21	30

Загалом у школах міста навчалася така кількість учнів [8, с. 235]:

Роки	I-й к-р	II-й к-р	III-й к-р	Всього
1931–1932	18 111	5 847	-	23 958
1932–1933	19 958	5 847	-	23 958
1933–1934	23 387	6 155	140	26 253
1934–1935	28 778	7 381	362	38 929

1931–32	65	45	-	76	152	210	230	592
1932–33	81	597	-	144	195	286	311	822
1933–34	10	597	41	221	242	269	381	892
1934–35	28	536	28	338	-	-	-	1.030

2. За соціальним походженням:

Роки	Робітни- ки	Селяни- бідняки	Селяни- середняки	Службовці	Інші	Непраце- здатні
1931–32	159	214	-	197	-	22
1932–33	221	388	-	191	-	22
1933–34	224	218	230	196	-	24
1934–35	281	261	237	188	10	41

У 1940 році остаточно вдалося ліквідувати третю зміну. У 68 школах міста навчалися 33 тисячі учнів. Їх навчали 855 педагогічних працівників [15, с. 87].

Необхідно наголосити на питанні ідеологічної складової, яка була широко розгорнута в 30-ті роки ХХ ст. у педагогічних колективах як вчителів, так і школярів. Обмеженість джерельного матеріалу надає можливість показати цей процес тільки на прикладі формування дитячих організацій. Як приклад наведемо свідчення П.І. Торопова, зафіксовані у його спогадах про створення піонерських та комсомольських організацій у навчальних закладах міста [16, с. 152].

У 1933–1936 рр. у місті, завдяки відповідній позиції керівників міста – Фурера, Меламедовського, Осипенка, було створено «Піонерську літературну газету», на сторінках якої свої перші ідеологічні і творчі доробки публікували піонери, школярі міста. Це були і літературні спроби, і документальні матеріали з життя учнівської молоді того часу [17, с. 232].

Завершувалася також ліквідація неписьменності робітників промислових підприємств. У 1935 році цю проблему вирішив у числі перших машинобудівний завод. У 1937 році в Горлівці була ліквідована неписьменність і значно підвищився загальноосвітній рівень населення. Так, якщо в 1926 році в місті нараховувалося тільки декілька десятків осіб із вищою освітою, то в 1939р. їх було вже 1380, а з середньотехнічною і загальною середньою освітою – 21 637 [18, с. 87].

Кількість осіб, що здобули освіту в школах, показники ліквідації неписьменності та малоосвіченості у Горлівці змінювалася таким чином [19, с. 236]:

	1932–1933	1933–1934	1934–1935
Навчено	6 083	10 661	-
Охоплено в поточному році	-	-	12 345

З 1933–1934 навчального року такі школи передали з відділів народної освіти до відомств підприємств, що одразу ж позитивно позначилося на

зміцненні матеріальної бази і наближенні підготовки до специфіки підприємств. Так, згідно з урядовим рішенням від 13 вересня 1933 року, навчання скорочувалося з двох до півтора років.

Новою формою підготовки кадрів були теоретичні конференції. Перша була проведена 28 листопада 1931 на коксохімічному заводі. Її учасники знайомилися з особливостями коксування, уловлювання летючих речовин, із подальшою переробкою продукції, що випускається.

Усього різними формами навчання в 1936 році на машинобудівному заводі було охоплено 2040 осіб. Працівників середньої ланки готував робочий університет. Перший випуск 23 техніків відбувся в березні 1935 року. 1936 рік ознаменувався створенням Горлівського Будинку техніки з філією в Кадіївці. Тут відбувалося навчання фахівців, консультації для робочих, зустрічі з новаторами виробництва.

Намічений у 20-і роки минулого століття курс на розвиток всіх рівнів освіти, підвищене фінансування будівництва навчальних закладів, підготовку вчительських кадрів і збільшення їх зарплати, створення нових підручників, наочних посібників – усе це разом уже незабаром позитивно позначилося на значному поліпшенні рівня навчання і виховання учнівської молоді міста.

Також у 20–30 роки ХХ ст. практикувалися такі форми підготовки робітничих кадрів, як індивідуальне і бригадне учнівство, курси в навчальних пунктах. Але основною ланкою ставали школи фабрично-заводського учнівства і гірничопромислового навчання. Учні отримували теоретичну підготовку і практичні навички. На вивчення матеріальної частини та технологічних прийомів відводилося не менше 20% навчального часу. Саме випускники фабрично-заводських закладів підготовки домагалися згодом найвищих виробничих досягнень на практиці.

Так, майстер коксового цеху Василь Седов організував групу робітників для ґрунтового оволодіння спеціальністю хіміка. Його неухильна вимога: «Кожен із працюючих повинен знати техніку, відчувати піч як живу» [20, с. 141].

З 1 лютого 1935 року почалася перевірка знань всіх без винятку робітників в обсязі обов'язкового державного технічного мінімуму. Найвищий відсоток відмінних і хороших оцінок показав колектив шахти «Комсомолец».

Майже таких же результатів домоглася технічна станція на шахті ім. Леніна. Від вибійника вимагалось належне знання пристрою відбійного молотка (призначення корпусу-циліндра, поршня-бойка, золотника, пружини), системи подачі повітря, природи гірської маси і залягання пластів, правил кріплення вироблення і техніки безпеки.

Таким чином вдалося задовольняти потреби технікумів, вищих навчальних закладів, військових училищ у підготовці кадрів для всіх галузей господарства, оборонної промисловості та особового складу військових підрозділів.

Основним центром культури, як і раніше, був Палац Праці. Він задавав тон всьому місту як за масовістю охоплення глядачів, слухачів, фізкультурників, так і за рівнем виконавської майстерності гуртків художньої

самодіяльності Машинобудівники переобладнали свій осередок, клуб імені Артема, на зал із чудовою акустикою.

У міській та обласних газетах неодноразово розміщували замітки про культурне життя Горлівки. Одна з таких публікацій в газеті «Кочегарка» під назвою «Самодіяльний ансамбль» повідомляла: «При клубі імені Леніна ртутного комбінату організували ансамбль, яким керує тов. Передвійко. У складі ансамблю домрового оркестр, хорова група, джаз і балетна група. Всього в ансамблі більше 80 учасників. Активну участь в ансамблі беруть домогосподарки Рудь, Алексеєва, Гармата і інші, а також робітники і службовці ртутного комбінату Фролов, Кисельова, Шаповалов, Муравицкий. Ансамбль дав кілька виступів. Нещодавно учасники робочої самодіяльності виїжджали з підготовленою ними програмою на доломітний комбінат» [21, с. 141].

У 1932 році, у зв'язку з перебудовою письменницької організації, «Забой» припинив своє існування. Горлівські літератори створили своє об'єднання при редакції газети «Кочегарка». У ньому активно працювала група учнів середньої школи № 10 – Сергій Посніченко, Іван Євсиков, Віктор Лобченко. Вони відчували позитивний вплив як з боку старших членів літоб'єднання, так і з боку вчителів цієї школи – В.Н. Коріха і Ю.В. Андрущенко. У школі виходив рукописний журнал «Наша творчість».

У роки передвоєнного соціалістичного будівництва в Горлівці і робочих селищах було створено багато будинків культури та робочих клубів. 7 листопада 1927 року відбулося відкриття Палацу праці, при якому були театральний зал, кімната відпочинку, їдальня, перукарня, бібліотека, читальний, шаховий і більярдний зали, кімнати для партійної, профспілкової і комсомольської роботи, приміщення для гуртків художньої самодіяльності та зал фізичного виховання. У 1940 році в Горлівці було 22 робочих клуби і палаци культури. Всі квартири були радіофіковані [22, с. 141].

Городян обслуговувало 26 масових бібліотек, щорічно отримували понад 12 мільйонів примірників газет і журналів. Про зростання культурних запитів говорить і те, що в 1939 році населення міста придбало книг і журналів на суму 5 мільйонів рублів [23, с. 87].

Будинки культури і клуби перетворилися на центри суспільно-політичного і культурного життя селищ і робочих колективів підприємств, центри масової політичної обробки населення. Так, на азотно-туковому заводі організували робочий театр, який на сцені Палацу культури здійснив постановку опери «Запорожець за Дунаєм» і оперети «Шельменко-денщик».

Драматичний гурток, який працював при клубі машинобудівників, в 1936 році перетворився на народний драматичний театр, який за три роки зробив постановки ряду вистав («Назар Стодоля», «Ліс», «Любов Ярова» тощо). Жодне свято, жодний захід не минав без участі великого духового оркестру клубу машинобудівників. При Палаці праці шахти «Кочегарка» працювала вокальна студія, капела бандуристів, ансамбль баяністів та багато інших гуртків художньої самодіяльності.

У клубах систематично організовувалися сімейні вечори, вечори відпочинку робітників окремих цехів, зустрічі з колективами інших

підприємств. При кожному з них працювали студії малярського мистецтва, у яких розвивали свої таланти художники-початківці.

Широкого поширення набуло в передвоєнні роки і кіно. Так, 31 березня 1934 року в Горлівці відбувся перегляд першого звукового фільму. Окрім міського Палацу праці, при кожному робочому клубі були стаціонарні кіноустановки. Тільки в Палаці культури азотно-тукового заводу кінофільми щорічно переглядали до 220 тисяч глядачів. У кінотеатрах, палацах культури і клубах демонструвалися радянські кінофільми відповідного ідеологічного спрямування: «Ленін у Жовтні», «Чапаєв», «Пархоменко», «Людина з рушницею», трилогія про Максима, «Олександр Невський» та багато інших.

Герой Радянського Союзу, поет Борис Котов у 30-ті роки працював рахівником на Дев'ятій шахті тресту «Підземгаз». У ці роки місто відвідували такі письменники, як І. Бебель, Ю. Чорний-Діденко, А. Гайдар та інші [24, с. 54–56].

У 1934 році відкрився міський аероклуб, а вже до кінця 1936 року Горлівка мала 28 пілотів і 4 інструктори льотної справи.

Серед перших випускників аероклубу були шахтарі, енергетики, хіміки, робочі залізниці і ртутного рудника. У 1937/38 навчальному році льотної справи навчалася вже 67 робітників і службовців [25, с. 89].

Узагальнюючи зазначене вище, зауважимо, що в період «Великої реконструкції» в «Новій» Горлівці місцевою владою було дуже багато зроблено для розвитку системи освіти та культури як у місті, так і в робітничих селищах Горлівського району. Однозначну оцінку проведеної тогочасною місцевою владою роботи надати складно: з одного боку, повсякдення і дозвілля мешканців міста ставало більш насиченим і різноманітним, з іншого – посилювався ідеологічний тиск, як через дитячі організації, так і через репертуар, і через всю систему освіти.

THE DEVELOPMENT OF EDUCATION AND CULTURE IN THE "NEW" HORLIVKA DURING THE PERIOD OF THE "GREAT RECONSTRUCTION" (the late 1920s - 1930s)

SUMMARY

The author describes the development of education and culture during the period known as the “Great reconstruction” in “Nova” Horlivka in the late 1920s - 1930s. It is noted the number of students, the teaching staff in the city and Horlivka district, analyzed the activities of clubs, libraries, and other new forms of the upbringing of a socialist person.

Keywords: "Nova" Horlivka, “Great reconstruction”, education, elimination of illiteracy, clubs, libraries, radio.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Павлик И. С. Горловка. Историко-экономический очерк. Донецк : «Донбасс», 1971; Жеребечкий П. И. Горловка. Научно-публицистические очерки. Донецк, КП «Регион», 2001. 292 с.; Шевченко А. В. Так починалася Горлівка. Горловка, 1997.

2. Історія Горлівки в документах і матеріалах. Частина перша / Упоряд. Сусліков В. Є., Шевлякова Т. Ю., Маслова Л. В. та ін. Горлівка : Поліпрес, 2007.
3. Горловка. Раритеты города. Донецк : ООО «Лебедь», 2000.
4. Жеребецкий П. И. Горловка. Научно-публицистические очерки. Донецк, КП «Регион», 2001.
5. Там само. С. 133.
6. Історія Горлівки в документах і матеріалах. Частина перша / Упоряд. Сусліков В. Є., Шевлякова Т. Ю., Маслова Л. В. та ін. Горлівка : Поліпрес, 2007.
7. Там само. С. 235.
8. Там само. С. 236.
9. Павлик И. С. Горловка. Историко-экономический очерк. Донецк : «Донбасс», 1971.
10. Жеребецкий П. И. Горловка. Научно-публицистические очерки. Донецк, КП «Регион», 2001.
11. Там само. С. 134.
12. Павлик И. С. Горловка. Историко-экономический очерк. Донецк : «Донбасс», 1971.
13. Там само. С. 87.
14. Історія Горлівки в документах і матеріалах. Частина перша / Упоряд. Сусліков В. Є., Шевлякова Т. Ю., Маслова Л. В. та ін. Горлівка : Поліпрес, 2007.
15. Павлик И. С. Горловка. Историко-экономический очерк. Донецк : «Донбасс», 1971.
16. Історія Горлівки в документах і матеріалах. Частина перша / Упоряд. Сусліков В. Є., Шевлякова Т. Ю., Маслова Л. В. та ін. Горлівка : Поліпрес, 2007.
17. Жеребецкий П. И. Горловка. Научно-публицистические очерки. Донецк, КП «Регион», 2001.
18. Артемов В. Життєдайний вогонь. Донецьк, 1978.
19. Історія Горлівки в документах і матеріалах. Частина перша / Упоряд. Сусліков В. Є., Шевлякова Т. Ю., Маслова Л. В. та ін. Горлівка : Поліпрес, 2007.
20. Жеребецкий П. И. Горловка. Научно-публицистические очерки. Донецк, КП «Регион», 2001.
21. Там само. С. 141.
22. Там само. С. 141.
23. Павлик И. С. Горловка. Историко-экономический очерк. Донецк : «Донбасс», 1971.
24. Горловка. Раритеты города. Донецк : ООО «Лебедь», 2000.
25. Павлик И. С. Горловка. Историко-экономический очерк. Донецк : «Донбасс», 1971.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

УДК 82 (091)

Ковальська Н. В.

ЛІТЕРАТУРНИЙ РУХ НА ДОНЕЧЧИНІ В 1920-х РОКАХ

У статті здійснено спробу визначити загальні та особливі риси літературного руху на Донеччині в один із найбільш суперечливих періодів радянської історії – 20-ті роки минулого століття. Джерельною основою роботи стали перші друковані видання, зокрема, журнал «Забой» та газета «Всеросійська Кочегарка», які виходили друком у місті Бахмуті Донецької області. Автор доводить, що літературний рух Донеччини став своєрідним віддзеркаленням основних пошуків у літературній діяльності 20-х років минулого століття: від активного залучення нового покоління до літературної творчості, «революційного» ентузіазму цього покоління, різнобарв'я літературних організацій, до трафаретного для радянської системи звинувачення в «буржуазних літературних пошуках», до спроб боротьби за реальну якість літературного процесу.

Ключові слова: літературний рух, революційні мотиви, нове покоління, журнал «Забой», організаційні засади.

27 грудня 2021 року виповнилося десять років із дня урочистого відкриття в Горлівці пам'ятника Книзі. Біля двох міських бібліотек – імені Т. Г. Шевченка та А. Гайдара – рішенням міської ради було організовано невеличкий сквер. Автором цієї ідеї став горлівчанин Петро Антип – скульптор, маляр, графік, письменник, заслужений художник України, член Національної спілки художників України. Центральне місце в проєкті відведено пам'ятнику Книзі о полку Ігоревім, зробленому скульптором Дмитром Іллюхіним [3].

Монументи на честь Книги є в усьому світі. Величезні та приголомшливі, як, наприклад, пам'ятник спаленим книгам, що знаходиться на площі Бебельплатц (Берлін), зведений на пам'ять про подію, що сталася на цьому місці 10 травня 1933 року – публічне спалення фашистами 12400 книг 149 авторів, або також берлінський 20-метровий пам'ятник «Der moderne Buchdruck» вагою 35 тонн, що складається з 17 книг німецьких авторів на честь «батька» сучасного друкарства Йоганна Гутенберга; а ще пам'ятник книзі й писемності, який знаходиться у місті Хайфа (Ізраїль). Скульптура зображує величезний том висотою 2,8 м і шириною 0,5 м, з якого «висипаються» цифри і букви різних алфавітів світу. Ще можна згадати про бронзовий пам'ятник американському письменнику О'Генрі у Гринсборо (США). Його доповнює розкрита книга, де ліворуч на сторінці зображена ілюстрація до розповіді «Дари волхвів», а праворуч – початок «Вождя червоношкірих» із головним героєм, який визирає з-під сторінок [2].

Українські пам'ятники Книзі теж дуже цікаві та змістовні. Наприклад, пам'ятник засновникові друкарства Івану Федорову, який було встановлено

26 листопада 1977 року на честь 400-річчя книгодрукування в Україні; або пам'ятник українській книзі у м. Коломия, що був встановлений на честь перших коломийських видавців – братів Білоусів, й який символізує пошану до друкованого слова як основи цивілізації; або скульптурна композиція, присвячена творцям слов'янської абетки – рівноапостольним Кирилу і Мефодію в м. Мукачеве на Закарпатті, що була встановлена в 1996 році [3].

Цікавим є те, що саме в місті шахтарів та хіміків – Горлівці Донецької області – знаходяться найбільший пам'ятник книзі в Україні, а також найменша книга, яку можна розгледіти тільки за допомогою мікроскопу, й яка зберігається в музеї мініатюрної книги імені Веніаміна Разумова. Обидва факти добре відомі не тільки в нашій країні, але й далеко за її межами. Постає питання: чому на Донеччині такий жвавий інтерес до всього, що пов'язано з книгою, словом та історією літератури? Відповідь можна знайти, якщо пригадати історичний факт про похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича на половців у 1185 році та битви, що відбулися на нашій східно-українській землі. Цей похід був описаний невідомим автором як літописна повість «Слово о полку Ігоревім» приблизно в 1187 році. Тож, цьому героїчному твору майже 835 років. Це давня історія, але саме ця літописна пам'ятка і стала тією плідною основою, на якій вироста й розквітла могутня парость літераторів Донеччини.

Метою цієї наукової розвідки стало вивчення загального та особливого в розвитку літературного руху на Донеччині в 20-х роках ХХ сторіччя на матеріалах перших друкованих видань (журнал «Забой» та газета «Всеросійська Кочегарка»), що видавалися у місті Бахмуті Донецької області. Період 1920-х років став одним із найбільш суперечливих періодів радянської історії, який почався з певного поживлення початку десятиліття, пов'язаного з непом та українізацією, а закінчився утвердженням тоталітарної системи з суворими обмеженнями й уніфікацією культурних, і зокрема, літературних процесів.

Стрімкий індустріальний розвиток Донбасу потребував, згідно ідеології соціалістичного будівництва, доведення інформації про трудові перемоги до кожного громадянина країни. Тож, у липні 1922 року в м. Бахмуті стала видаватися газета «Всеросійська Кочегарка» (пізніше – «Всесоюзна Кочегарка» та «Кочегарка»). Виходила вона тоді тричі на тиждень, тираж складав понад 4000 екземплярів [4]. Над газетою працювали декілька штатних співробітників. Але людей, які хотіли працювати в газеті, було значно більше. Ними були робітники та селяни, які, відпрацювавши зміну, бралися описувати свої трудові будні, знайомити читачів із героями праці або викривати недоліки в роботі. Ці позаштатні співробітники, які постійно писали матеріали до газети, й стали тим ядром потужного робкорівського руху та основою першого в країні об'єднання пролетарських письменників «Забой». Наприкінці 1922 року редакцією було проведено конкурс на кращих робочих кореспондентів [4]. Багато робкорів газети стали згодом журналістами-професіоналами, які працювали в таких виданнях, як «Правда», ТАРС, «Червона зірка», республіканських та обласних газетах України.

У 1923 році з'явився журнал «Забой», позначений як щомісячний літературний додаток до газети «Всеросійська Кочегарка» [4]. Перші номери цього журналу побачили світ завдяки плідній роботі літераторів з Ленінграда – Миколи Олейникова, Євгена Шварца та Михайла Слонімського.

У фондах Бахмутської центральної бібліотеки зберігається підшивка перших журналів «Забой». У 1932 році журнал було перейменовано на «Літературний Донбас», а з 1958 року журнал мав назву «Донбас». На превеликий жаль, у бібліотеці перший номер журналу не зберігся (відкриває підшивку номер 15 (19) за листопад 1924 року), але вдалося знайти фотографію обкладинки цього першого журналу [1, с. 129]. Він датований вереснем 1923 року. Зміст журналу (мовою оригіналу):

«Ник. Никитин. Три главы из повести.

Мих. Зошенко. Агитатор, рассказ.

П. Трейдуб. Месть, рассказ.

Стихи Ник. Чуковского и К. Кадцова.

Статьи и обзоры по международному положению, советскому хозяйству, местному производству, литературе и проч.

Сатира и юмор».

Ціна журналу становила 40 рублів. Згодом з'явилася підписка як на газету «Кочегарка», так і на її літературний додаток «Забой», що дозволило трохи здешевлювати вартість видання. Перша інформація про різницю в ціні подана в журналі «Забой» № 16 (20) за листопад 1924 року [4]. Ціла сторінка присвячена підписці на щоденну вседонецьку газету «Кочегарка» (орган Донецькгубкома КП(б)У Губвиконкому, Губвідділу В. С. Г. та Донвугілля). Потужний робкорівський рух дав можливість видавництву газети пропонувати читачам за дешевою ціною кілька додатків (мовою оригіналу): «Знание», орган видавництва «Рабочий Донбасса»; еженедельний общественно-политический, популярный научный журнал самообразования; иллюстрированный литературный журнал «Забой», выходящий регулярно 2 раза в месяц; «Донецкий Профессионалист» орган Донецкого Губернского совета профсоюзов (двухнедельный рабочий профессиональный журнал); приложение к газете «Кочегарка» «Безбожник» – еженедельная иллюстрированная газета, орган ЦК РКП под редакцией Емельяна Ярославского; сельская еженедельная газета «Донецкое село», орган Донецкого губкома КП(б)У, с приложением «Донецкий пахарь»; двухнедельный журнал «Спутник парработника»; газета «Молодой Шахтер», орган Донецкого губкома ЛКСМУ; приложение к газете «Молодой Шахтер» двухнедельный журнал «Смена», орган ЦК ВЛКСМ». При цьому завдання видання «Забой» були визначені таким чином: висвітлення життя та побуту робітників Донбасу через розміщення оповідань та віршів письменників та поетів Донбасу [4].

Усі ці додатки знаходили свого читача. Робочі та сільські кореспонденти не тільки висвітлювали події, що відбувалися в індустріальному Донбасі, а й намагалися створити літературні твори, в яких основним літературним героєм була «людина праці». Постійними авторами журналу «Забой» стали: К. Треплев, Г. Баглюк, М. Диманштейн, К. Тайожний, Ю. Мєсяцев,

Ф. Ковалевський, В. Дорофєєв, Є. Кузьмін, В. Харчевников, Ф. Єрьомін, І. Можара, В. Нарбут, М. Єфремов, О. Селівановський, А. Заходяченко, П. Трейдуб, Л. Людкевич, І. Смирнов, Г. Шишов, Б. Горбатов, П. Беспощадний, Іго, В. Гайворонський, В. Соболев та інші. Друкувалися оповідання, вірші, поеми, які супроводжувалися малюнками художників Арндта та Дмитрієвського.

Журнал висвітлював кожен подію – будь-то приїзд делегацій англійських гірників, губернський з'їзд робітниць та селянок Донбасу, артемівську окружну сільсько-господарська виставку чи відпочинок донбасівців у Криму. Інтерес до робкорівської роботи був величезним. Підписка на літературний додаток до «Кочегарки» – журнал «Забой» – стала всесоюзнаю.

Цікава інформація розміщена в журналі «Забой» № 15 (19) за листопад 1924 року. На його форзаці подано фотографію делегатів II-го Вседонецького з'їзду робкорів газети «Кочегарка» біля пам'ятника Артему, встановленому у м. Бахмуті [4]. Надзвичайно велика кількість делегатів цього з'їзду свідчить про беззаперечний інтерес до роботи в періодичних виданнях та участі у літературних гуртках, де і народжувалася література 20-х років. Слід зауважити, що літературні гуртки стали з'являтися майже в усіх містах Донбасу, у колгоспах, охоплюючи все більші території. Ще одним підтвердженням популярності печатного слова є фотографія групи робкорів рудника «Паризька Комуна» у журналі «Забой» № 12 (34) за липень 1925 року, на якій сфотографовано 44 особи, з яких 4 – жінки [4]. Зрозуміло, що бажання писати та бути у центрі подій, не означало наявність таланту та відповідної освіти в кожного, хто брався за перо. Тож, неодноразово в журналі «Забой» з'являлися й критичні публікації, які давали оцінку літературному процесу того часу. Перший очільник літературного об'єднання (тоді – Союзу) «Забой» Олексій Селівановський, який був і редактором журналу, наголошував на тому, що не кожен робкор – це вже письменник; що пролетарські письменники мають пройти декілька сходинок у своєму розвитку, кожна з яких буде професійним зростанням, навіть, якщо буде відчуватися вплив відомого автора на певному етапі; що «Забой» має в своєму складі сильних поетів і доки ще не таких потужних прозаїків [6, с. 26]. У тому ж випуску «Забоя» А. Стасов акцентував увагу читачів на тому, що чимала кількість осередків складається з товаришів, які не тільки не пишуть, але й не мають наміру зайнятися літературною роботою. Осередки стають звичайними клубними літературними гуртками. Наплив «співчуваючих» такий великий, що заважає серйозній внутрішній роботі «Забоя». Він теж наголошував, що не може з кожного робочого чи сільського кореспондента вирости пролетарський письменник, навіть, якщо той підпише таким чином свій вірш чи оповідання. Автор зазначав, що серед трьох тисяч робкорів – тільки три сотні талановитих пролетарських письменників на весь «Забой» [7, с. 30]. Тому, заради якості літературних творів, проводився аналіз літературних сторінок у заводських газетах деяких осередків, планування навчання робкорів, проведення літературних консультацій.

Але не тільки внутрішні проблеми хвилювали літературну спільноту «Забоя». Багато авторів казали про глибоку внутрішню боротьбу пролетарської

літератури за свою незалежність. Масова пролетарська література тільки з'являлася з робкорівських «глибин». Вважалося, що їй протистояла буржуазна література, яка була сильнішою, майстернішою, бо мала знання та техніку написання літературних творів. Більшість літераторів погоджувалася, що буржуазна література – носій ворожої ідеології, яка націлена на руйнацію нової літератури.

З 6 по 11 січня 1925 року в Москві відбулася I Всесоюзна конференція пролетарських письменників. Українських письменників, як і представників інших республік, обурило байдужість до національних літератур, а тому розпочався процес вивчення літературних об'єднань заради консолідації пролетарських літературних сил в Україні та створення всеукраїнської асоціації. Вона повинна була об'єднати і українських, і російських письменників України. На той час добре відомими були три об'єднання: «Гарт», «Плуг» та ВУАПП. П. Трейдуб зазначав, що «Гарт» – це потужна українська літературна організація, до складу якої входять такі автори, як В. Сосюра та М. Хвильовий. І це доводить, що це робоча літературна організація. Але туди примкнула й значна частина української інтелігенції. Напрямки її роботи були різними – театр, мистецтво, музика. Вважалося, що ця організація відокремилася від робочих мас. Крім того, «Гарт» не визнала рішень I Всесоюдної конференції пролетарських письменників у Москві. Союз «Забой» вважав, що «Гарт» для нього не ворог, але його замкнутість та відірваність від робочих мас, від робкорівського руху змушує відмежуватися від цієї організації літературних майстрів.

Іншими були відношення «Забою» з «Плугом» – літературною організацією селянських письменників та поетів. Робота цієї організації була здебільшого просвітницькою, літературні твори були написані простою, розмовною мовою. У своєму русі «Плуг» охоплював значну частину України, організуючи виключно село. Союз «Забой» був націлений на співпрацю з літературною організацією «Плуг».

Всеукраїнська асоціація пролетарських письменників (ВУАПП) підтримала рішення I Всесоюдної конференції пролетарських письменників і, незважаючи на те, що вона була наймолодшою серед згаданих, але про неї знали робітничі окраїни та великі робочі центри. «Забой» був зацікавлений у співпраці з Всеукраїнською асоціацією пролетарських письменників, як і «Плуг» [8, с. 17].

Після проведеної в Харкові на початку квітня 1925 року I Всеукраїнської конференції пролетарських письменників, О. Селівановський писав, що розбіжності між організаціями пролетарських літераторів відокремили «Забой» від більшості. На конференції висувався лозунг «диктатура пролетаріату в літературі», з чим делегація «Забою» не погоджувалася і наголошувала на тому, що не диктатура необхідна пролетарській літературі, а гегемонія (керівництво). Декілька важливих питань, висунутих «Забоєм», не були прийняті конференцією. Але саме ця конференція змусила «Забой» побачити в «Гарті» не ворога, а товариша, попри його недостатньо пролетарський склад [5, с. 15–17].

В історії літературного об'єднання «Забой» було багато різних періодів. Але найважливішим є те, що, починаючи з 1923 року й до сьогодні, в нашій літературі з'являються нові талановиті автори, які, попри зайнятість та складний робочий графік, невпинно працюють над Словом, залишаючи його для історії життя нашого народу.

Літературний рух Донеччини став своєрідним віддзеркаленням основних пошуків у літературній діяльності 20-х років минулого століття – від активного залучення нового покоління до літературної творчості, «революційного» ентузіазму цього покоління, різнобарв'я літературних організацій, до трафаретного для радянської системи звинувачення в «буржуазних літературних пошуках», до спроб боротьби за реальну якість літературного процесу. В сучасних оцінках цього періоду значна роль належить документальній базі, основу якої складають перші друковані видання літературної Донеччини. Послідовне їх вивчення є завданням автора на майбутні розвідки.

THE LITERARY MOVEMENT IN DONETSK REGION IN THE 1920s SUMMARY

The article identifies general and special features of the literary movement in Donetsk region in one of the most controversial periods of Soviet history – the 1920s. The study is based on the first printed publications, in particular, the magazine *Zaboy* and the newspaper *All-Russian Kochegarka*, which were published in Bakhmut, Donetsk region. The author argues that the literary movement in Donetsk region was a reflection of the main searches in the literary activity of the 1920s: an active involvement of the new generation in literary work, the "revolutionary" enthusiasm of that generation, the diversity of literary organizations, accusations of "bourgeois literary search", the struggle for the true quality of the literary process.

Keywords: literary movement, revolutionary motives, new generation, magazine *Zaboy*, organizational principles.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антологія творів учасників літературних об'єднань Донбасу. Донецьк : Журнал «Донбас». Національна спілка письменників України, 2012. 352 с.
2. Пам'ятники книгам. URL : http://booknazy.blogspot.com/2012/04/blog-post_26.html (Дата звернення 07.10.2021 р.)
3. Пам'ятники книзі в Україні. URL : <https://kultura-poltava.gov.ua/novyny/pamyatniki-knizi-v-ukraini> (Дата звернення 06.10.2021 р.)
4. Папка «Журнал «Забой». З фондів Центральної міської бібліотеки Бахмутської міської територіальної громади (Дата звернення 20.10.2021 р.)
5. Селивановский А. Наши литературные разногласия. Артемовск : Забой № 10 (32) Изд. Рабочий Донбасса, 1925.

6. Селивановский А. Перед 2-м с'ездом «Забоя» На творческих путях. Артемовск : Забой № 21–22 (43–44). Изд. Рабочий Донбасса, 1925.
7. Стасов А. За технику, за способности. Артемовск : Забой № 21–22 (43–44). Изд. Рабочий Донбасса, 1925.
8. Трейдуб П. Литературные бои. Артемовск : Забой № 7 (29). Изд. Рабочий Донбасса, 1925.

Одержано редколегією 26.09.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

УДК 930.85 (477)

Островська С.Д.

ОБНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО ПОКРОВСЬКА

У статті розглянуто процес поживлення культурного життя міста після Революції Гідності. У дослідженні було проаналізовано статистичні дані Інтернет-ресурсів для характеристики становища сучасного культурного простору Покровська за 2011, у період із травня 2016 по травень 2017 рр. та період із вересня 2020 по вересень 2021 рр. У статті репрезентована авторська схема перспективного плану поліпшення функціонування культурного простору міста.

Ключові слова: *культура, культурний простір, культурне життя, культурний осередок.*

Проголошення незалежності України створило принципово нові умови для розвитку національної культури. Головним завданням культурного будівництва стало відродження України, що створило умови для розкріпачення духовного життя, сприяло піднесенню духовності всіх націй і народностей, що проживають на її території. Водночас кризова ситуація, в якій опинилася Україна, вимагає пошуку шляхів подолання негативних тенденцій соціально-економічного та духовного розвитку. На сучасному етапі Україна переживає складні часи: нація розділена, ворог на кордоні. Тому нагальна необхідність – пошук чинника до згуртування. Таким чинником, як показує історичне минуле, є культурна ідентичність, культурний простір, який впливає на процес формування національної свідомості. Саме в культурному просторі функціонує колективна національна пам'ять, розгортаються різні ідеологічні доктрини, які змагаються за вплив на свідомість громадян. Мають можливість функціонувати традиції, обряди, мова тощо. Дослідження культурного простору, забезпечення єдності, популяризація його світоглядно-ціннісних настанов є важливими завданнями будь-якого народу для збереження національної пам'яті [6].

Культурне середовище дозволяє сформувати духовні, релігійні, громадянські, загальнолюдські цінності кожної людини, а як наслідок, і цілого суспільства. Якісно простежити культурне поживлення на території всієї

України складно й майже неможливо, тому розглянемо культурний простір міста Покровськ.

Мета статті: охарактеризувати особливості культурного життя міста Покровськ до Революції гідності та в постреволюційний період; з'ясувати перспективний план поліпшення культурного життя громади.

Об'єкт дослідження: культурне життя міста Покровськ у 2011 р. та 2016–2017 рр.

Гіпотеза: за роки культурний простір Покровська якісно змінився, перетворивши місто з периферії Донецька на культурний осередок регіону.

Україна – країна зі складним історичним минулим. Ще з часів Київської держави жителі України стикалися з багатьма труднощами. Це зумовлено місцем розташування країни. Адже вона знаходиться в сусідстві як із Заходом, так і зі Сходом. Наша держава має найбільшу територію в Європі й у різні історичні періоди була підпорядкована багатьом державам, які залишали свій відбиток на українській культурі. Особливо цей процес вплинув на формування Донецького регіону [4]. Місто Покровськ не стало винятком. Край розвивався як промисловий центр, і питання культурного збагачення населення залишалося до першої третини ХХ ст. відкритим. Після встановлення радянської влади розпочалося масове будівництво закладів культури та освіти, але питання економіки залишалося пріоритетним [5].

Складний період культурного розвитку настав у 90-х рр., коли Україну охопила економічна криза, яка зменшила можливість держави підтримувати культуру. Приватне комерційне фінансування стало основним джерелом для підтримки культурного процесу. Але, після стабілізації економіки розпочалося справжнє українське відродження культури без ідеологічного втручання.

Але чи дійсно на початку 2000-х років цей процес охопив усі регіони й міста України? У 2011 році місто Покровськ мало назву Красноармійськ і знаходилося в 55 км від обласного центру – Донецька. Пріоритетним для влади міста й регіону залишався розвиток і підтримка вугледобувної галузі.

Культурними осередками на 2011 рік у місті були Центр творчості та дозвілля молоді, Палац культури ПАТ Шахтоуправління «Покровське», Центральна міська бібліотека імені Т.Г. Шевченка, «Дитяча студія мистецтв», Центральна міська дитяча бібліотека ім. А. Гайдара, Красноармійська музична школа імені Миколи Леонтовича [2]. Але, на якому рівні залишалося культурне життя міста? (Див. табл. 1)

Таблиця 1. Аналіз культурних заходів міста Красноармійськ за 2011 рік [1].

<p><i>Міський рівень – 14 заходів</i></p> <ol style="list-style-type: none">1) Виставка картин, фотографій – 4 (Людмили Жовнір; виставка «Від серця до серця», Сергій Томас, Володимир Чорний);2) Театралізована постановка та концерти – 2;3) Державні свята – 4 (День Соборності України, День захисника Вітчизни, День Перемоги, День Незалежності);4) Акції пам'яті – 3 (Героїв Крут, Тарасові Шевченку, День визволення Донбасу та України від нацистських загарбників);5) Народні свята – 1 (Масляна).
<p><i>Обласний рівень – 1 захід</i></p>

1) III Регіональний конкурс баяністів і акордеоністів «Музичні проліски».

Всеукраїнський рівень – 0 заходів

Вивчивши матеріал таблиці, зрозуміло, що культурний розвиток міста в 2011 році перебував на низькому рівні, оскільки 14 культурних заходів міського рівня та 1 захід обласного рівня не є достатнім для міста з населенням близько 70 тис. осіб. Звичайно, деяка компенсація в розвитку культури міста відбувалася за рахунок заходів, які проводилися в обласному центрі. Територіальна близькість давала можливість мешканцям Красноармійська відвідувати вистави, концерти та інші культурні заходи в Донецьку.

У 2014 році життя країни кардинально змінилося, не оминули ці зміни й Красноармійськ. На початку 2015 року розпочався спад культурного життя, який був пов'язаний із вирішенням інших, більш нагальних, проблем. Ситуація зазнала змін у 2016 році, коли культурний розвиток регіону і держави в цілому став пріоритетним для національного відродження й самобутності.

У 2016 році місто Красноармійськ отримало нову назву Покровськ, а окупований Донецьк залишився мрією для тисяч людей. Хоча культурні осередки міста Покровськ залишилися незмінними в порівнянні з 2011 роком, але все ж таки суттєві зміни відбулися. По-перше, за ініціативи молодіжної громадської організації міста відкрився сучасний заклад – Платформа ініціатив «Лампова». По-друге, помітне суттєве зростання культурних заходів міського та обласного рівнів (Див. табл. 2) [2].

Таблиця 2. Аналіз культурних заходів міста Покровськ за період із травня 2016 по травень 2017 рр. [1]

Міський рівень – 42 заходи

- 1) виставка картин, фотографій та декоративно-прикладного мистецтва – 4 (фотовиставка робіт австралійських майстрів, Великодня виставка, фотовиставка Наталі Мироненко, «Мистецтво в зоні АТО»);
- 2) театралізовані постановки та концерти – 15 (концерти – «Великодній передзвін», «Французький поцілунок», симфонічного оркестру «Lords of the Sounds», «Joryj Кюс», Національного заслуженого академічного ансамблю танцю України ім. Павла Вірського, Державний ансамбль пісні і танцю Грузії «Кутаїсі», джазового оркестру з концертом «Френк Сінатра: 101 рік легенді», ансамблю поліції і Національної гвардії України, «Самотня гармонь», хору ім. Г.Г. Верьовки; вистави «Любов на довгу дистанцію», «І тільки смерть розлучить нас», лялькового театру, «Будьте, як вдома»; балет «Спляча красуня»);
- 3) державні свята – 6 (День Соборності України, День пам'яті та примирення, День Незалежності України, День Конституції України, День Державного прапора України, День захисника України);
- 4) акції пам'яті – 7 (Героїв Крут, Саві Божку, Тарасові Шевченку, Героїв Небесної сотні, загиблим воїнам-афганцям, День пам'яті жертв голодомору, День пам'яті жертв політичних репресій);
- 5) народні свята – 1 (Масляна);
- 6) презентація книг та збірників – 5 (збірник, присвячений поету-фронтовику Степанові Таманову, афганській війні «... І біль, який з роками не пройде», «Зоряна криниця», «Зимова симфонія», книга «Любава» Надії Останіної);
- 7) зустрічі з діячами культури – 2 (українська група «Антитіла», з поетесою Любов'ю Чорною);
- 8) відкриття муралів із портретами письменників;
- 9) Міжнародні свята 1 (Міжнародний день рідної мови);
- 10) День Європи.

Обласний рівень – 4 заходи

- 1) фестиваль культури «Навесні»;

- 2) Східний освітній форум;
- 3) релігійний фестиваль «Хрещенням відкривають небеса»;
- 4) регіональний конкурс музикантів.

Всеукраїнський рівень – 3 заходи

- 1) Всеукраїнська акція «За мир та щастя в Україні»;
- 2) національний рекорд України в категорії «Мистецтво»;
- 3) фестиваль «3 країни в Україні».

Дані таблиці яскраво демонструють якісні зміни в культурному житті міста. Культурні заходи відбуваються на рівні міста, області та країни. Пожваблюється відвідування діячами культури Покровська, відбуваються презентації книг, фотовиставок, проводиться святкування державних свят тощо. У Покровську розпочався «золотий» період культурного життя, під час якого мешканці не лише міста, а й регіону, беруть участь у різноманітних фестивалях, конкурсах, традиційних святах. Можна стверджувати, що саме з 2016 року утворився якісний культурний простір міста Покровськ.

З 2019 року ситуація в місті Покровськ, як і в світі, змінилася у зв'язку з поширення пандемії коронавірусної хвороби (Див. табл. 3). Але навіть ця складність не зупиняє розвиток міста. За останні декілька років влада міста та різноманітні підприємства постійно влаштовують конкурси проєктів. Реалізація проєктів повинна вирішувати якусь проблемну сторону життя міста. Наприклад, у культурній сфері за останній рік було реалізовано проєкт із відкриття сучасної арт-студії «Моє місто» на базі ЗОШ № 15.

Таблиця 3. Аналіз культурних заходів міста Покровськ за період із вересня 2020 по вересень 2021 рр. [3]

Міський рівень – 16 заходів

- 1) виставка картин, фотографій та декоративно-прикладного мистецтва – 2 виставки каменів «Самоцвіти світу», виставка до Дня визволення України від нацистських загарбників
- 2) театралізовані постановки та концерти – 8 (ансамбль танцю ім. Павла Вірського, День міста, День молоді, концерт місцевої рок-групи «Фаза», присвячений пам'яті Віктора Цоя, концерт до Дня матері «Світ врятує любов», фестиваль «Стрітенські зустрічі», концерт «Вклонімося ветеранам»)
- 3) державні свята – 4 (святкування до 30 річниці незалежності України, День Державного Прапора, День Національної поліції, День Конституції)
- 4) акції пам'яті – 5 (День пам'яті жертв в Бабиному Яру, День звільнення Донбасу від фашистсько-нацистських загарбників, День пам'яті захисників України, День скорботи і вшанування пам'яті жертв війни в Україні, Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту)
- 5) конкурси – 1 (конкурс дитячих малюнків до Дня людей похилого віку, для людей з інвалідністю «Краса без обмежень» та «Мужність без обмежень»)
- 6) фотофестиваль «Залізник-фест»
- 7) День Європи
- 8) День захисту дітей
- 9) виставка молодіжних проєктів до 100-річчя ДонНТУ

Обласний рівень – 1 захід

- 1) VII Конгрес освітян Донеччини «Освітня реформа Донеччини: Рухаємось вперед!»

Всеукраїнський рівень – 1 захід

- 1) III Східний освітній форум «Нові виклики як фактор якісної трансформації системи освіти».

Період з початку 2016 р. можна вважати вдалим початком у створенні культурного простору, який розвиває свою структуру, виконує відповідні функції, змінюється, формуючи образну модель суспільства та нації. Тобто, культурний простір втілюється в діях людини, її творчості, вихованні, знаннях, ментальності, загальному розвитку, допомагає зберегти традиції та сформувати цінності людини, суспільства та держави.

Для того, щоб створити перспективний план поліпшення культурного життя громади, необхідно знати проблеми міста. Що хвилює мешканців Покровська?

По-перше, це низький рівень моральних цінностей. Відчувається певна духовна криза, занепад моралі, що пояснюється й асоціальним рівнем життя окремих громадян, невпевненістю в майбутньому, байдужістю, апатією. По-друге, це проблеми сім'ї. Збільшується кількість родин, у яких батьки позбавлені прав виховувати дитину; зростає кількість безпритульних дітей, поширюється побутове пияцтво тощо. Усі ці фактори руйнують сім'ю, а як наслідок, – і людину. По-третє, це знецінення народних традицій та втрата зв'язку з історичною минувиною. І остання проблема, але не менш важлива, це становище освітнього процесу.

З огляду на зазначене вище, перспективний план поліпшення культурного життя громади Покровська повинен охопити розглянуті проблемні напрями (Див. схема 1).

Схема 1. Перспективний план поліпшення культурного життя громади

Таким чином, ми стоїмо наразі на порозі великих зрушень у розвитку української культури. Багатовіковий досвід її еволюції, у якому були часи піднесення й занепаду, розквіту і згасання, свідчить, що наша культура має сили та резерви для виходу з кризового стану. Але це потребуватиме максимально зосереджених зусиль усього народу, державної підтримки,

докорінних змін у сучасній культурній сфері. Стає зрозумілим, що глибинна структурна перебудова всіх сфер життя українського народу, включення в загальноєвропейську та загальносвітову цивілізацію неможливі без концентрації громадянської уваги на культурній роботі, без визнання пріоритетності вирішення завдань духовного оновлення країни.

Незважаючи на проблеми, культура України була й залишається яскравим явищем світової культури, становить ще не використаний резерв у загальнолюдській цивілізації. Відновлення культури українських громад – важлива складова розвитку держави та самовизначення нації. Тому Покровськ, як українське місто, орієнтується на задоволення духовних потреб своїх жителів та відродження народної культури.

THE RENEWAL OF THE CULTURAL SPACE OF THE MODERN POKROVSK

SUMMARY

The article considers the process of reviving the cultural life in the town of Pokrovsk (Donetsk Oblast) after the Revolution of Dignity. The study analyzes the statistics of Internet resources to characterize the state of modern cultural space of Pokrovsk in 2011, in May 2016 – May 2017, and in September 2020 – September 2021. The article presents the author's scheme of long-term plan to improve the functioning of cultural space in the town.

Keywords: culture, cultural space, cultural life, cultural center.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Офіційний сайт телеканалу «Орбіта». URL: <http://orbitaln.dp.ua/about>.
2. Офіційний сайт Покровської міської ради Донецької області. URL: <https://pkrov.dp.gov.ua/>
3. Офіційний сайт новин POKROVSK.NEWS. URL: <https://pokrovsk.news/>
4. Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі [Електронний ресурс] / С. Кульчицький, Л.Якубова. К. : Інститут історії України, 2015. 813 с. URL: <http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/about/text/978-966-02-7864-6.pdf> (дата звернення: 05.04.2017).
5. Пірко В.О. Заселення Донеччини у XVI-XVIII ст. (короткий історичний нарис і уривки з джерел) [Електронний ресурс] / Український культурологічний центр. Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. 180 с. – URL: http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/Donetsk_population.pdf (дата звернення 11.04.2017).
6. Пономаревський С. Проблема культурно-освітнього простору та її смислове усвідомлення. *Молодь і ринок*. 2012. №1 (84). С. 74–79.

Одержано редколегією 23.09.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ФОТОГРАФІЇ. МИХАЙЛО КИСІЛЬ – ТАЛАНОВИТИЙ МУЗИКАНТ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ

У статті розглядається питання побутування музичних інструментів в окремо взятому селі Пологи-Яненки на Переяславщині. Дослідження ґрунтується на прикладі життя самобутнього музиканта-самоука – Кісіля Михайла Федосійовича, жителя цього населеного пункту, й було проведене за матеріалами польових досліджень наукових співробітників науково-дослідного сектора «Музей кобзарства» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Ключові слова: *респонденти, вчитель, музикант-самородок, гармонь, скрипка, бандура, балалайка, сопілка, комбат, штрафний батальйон.*

Співробітники Музею кобзарства Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» уже впродовж декількох років проводять активну експедиційно-пошукову роботу. Вона спрямована, насамперед, на виявлення інформації про побутування традиційної культури на Переяславщині, зокрема, кобзарства та бандурництва. Зазвичай, такі експедиції заздалегідь сплановані, але є винятки щодо плану експедиційно-пошукової роботи. Зокрема, це відбувається, коли в поле зору потрапляє цікавий краєзнавчий матеріал, який потребує підтвердження та всебічного детального дослідження, вивчення, візуалізації.

Так, у мережі Facebook у групі «Хоцьки Історія Генеалогія» автори випадково натрапили на фото молодого чоловіка з бандурою та двох дівчат. Це фото нас зацікавило саме з огляду на те, що в чоловіка в руках була бандура аматорська хроматична. Пізніше було організовано та проведено зустріч із автором посту – Катериною Бузницькою. Вона проживає в м. Києві, та народилася, закінчила школу і певний час мешкала в с. Хоцьки на Переяславщині. Бузницька Катерина надала для огляду нам дві світлини, одна – це групове фото її предків: дідуся, бабусі та їхніх рідних. На другій світлині – молоді люди 1940-го р. На ній зображений чоловік із бандурою в руках, а по боках біля нього стоять дівчата. Це фото Катерина Бузницька назвала «хоцьківські дівчата. 1940 р.»: «Літо. Літня перерва під час навчання в Переяславській педшколі». Аналізуючи світлину, вона також зазначила: «...ліворуч моя мама, Бузницька Ганна Іванівна, а праворуч від бандуриста – мамина подруга, Тригубенко Тетяна Петрівна, вчителька, жила ніби, в с. Улянівка. Про бандуриста їй дещо підказав земляк, вчитель-пенсіонер Лисенко Олександр Олександрович: «...з бандурою може бути Кісіль Михайло родом із Поліг-Яненок (у 1940 р. проживав у Хоцьках). Він був надзвичайно талановитий, складав пісні» [1].

Авторів зацікавила постать чоловіка із бандурою, і саме це спонукало нас розпочати пошуки тих людей, які б могли щось про нього розповісти. Перш за все, було зроблено звернення щодо сприяння у вирішенні цього питання до

старости с. Ульянівка, яке межує із с. Пологи-Яненки – Ємця Петра Олександровича. Він допоміг знайти старожилів, які ще пам'ятали про М. Ф. Кісіля. У ході проведення опитування вдалося зібрати важливу інформацію та дані, які дали змогу скласти певну життєву картину цієї особистості.

Як згадує респондент, жителька з с. П-Яненки Рубан Ольга Тихонівна (1940 р. н.): «Чоловік з бандурою – Кісіль Михайло, родом із села Пологи-Яненки, приблизно 1915–1917 року народження. Він викладав у школі фізкультуру, трудове навчання та ще музику і співи. В 1940 році працював у школі села Хоцьки, і певний час там проживав. Достеменних даних немає, але кітель (форма військово-морського флоту на ньому) вказує, що він міг служити перед Другою світовою війною у військово-морському флоті. Чи мав якусь освіту, мені невідомо. Але скоріше, міг закінчити Переяславську педагогічну школу, як її тоді називали. Як він грав на бандурі не чула, а в школі ми співали комсомольські пісні, і Микола Федосійович грав в основному на скрипці та гармонії.

Його дружина – Кужільна Ганна Данилівна, сама родом із села Ташань, працювала вчителькою української мови та літератури в Полого-Яненківській школі. В родині було троє дітей – два сини і донька. Донька працювала в книжковому магазині в Києві, один син жив у Переяславі (нині покійний), а другий після школи навчався, а потім переїхав та проживає до цього часу в місті Золотоноша.

На православне свято Благовіщення, 7 квітня, якого року не пам'ятаю, коли вранці йшла на ферму, то почула новину про те, що її сусід – Михайло Кісіль, помер. Його вранці знайшли за дві хати до його двору, на лавочці. Згодом донька забрала вже дуже хвору матір до себе в Київ. Пізніше їх садибу, яка довго стояла пустою, розібрали, і розгорнули все дворище. В селі Пологи-Яненки нікого з рідних не залишилося» [2].

Колишній його учень – Рубан Володимир Васильович (1967 р.н.) надав таку інформацію про цю талановиту людину: «У Кісіля Михайла Федосійовича вдома була фісгармонія, скрипка, гармонь і бандура. Він був від природи обдарований музичним талантом, грав на багатьох інструментах, особливо на скрипці та гармонії. Ще в нього була дуже розумний собака, якого він видресував так, що він йому картоплю виривав. Він мав дуже багато різних значків, медалей, збирав їх, і цим захоплював своїх учнів [3].

Дуже цікаві та правдиві спогади внучатої племінниці М. Ф. Кісіля – Валентини Іванівни Олексенко-Кісіль (1964 р. н.), завідувачки Золотоніської міської бібліотеки: «Михайло Федосійович Кісіль – це мого дідуся, Семена Федосійовича Кісіля, рідний брат. Так, у нього був надзвичайний талант музиканта. Не знаю, чи він де навчався, цього я не пам'ятаю. Але знаю, що у нього була ціла колекція музичних інструментів, на яких він міг грати. Завжди був веселий, бадьорий у школі. Він викладав фізкультуру в моєму класі, я пам'ятаю, що взимку, коли виводив нас на лижний крос, то виймав із кармана губну гармошку, і під її супровід ми долали свою лижню. Ще у нього був улюблений собака чорної масті, і очі теж чорні, то ця собачка завжди

підспівувала йому, коли він грав. Він був йому дуже відданий і завжди оберігав його в дорозі та приводив додому. А коли з ним траплялися різні неочікувані ситуації, то його собачка вила і гавкала біля нього так, що мій батько, його племінник – Іван Семенович Кісіль, міг його знайти та йшов допомагати йому дістатися додому.

У Михайла Федосійовича був унікальний природний дар музиканта. Коли він чув пісню, яку співали чи то в школі діти, чи односельці на гулянці, то вже на другій стрічці він брав такі, як потрібно, акорди, і далі вільно акомпанував мелодію. Грав у більшості на гармонії в школі і на скрипці, а вдома у нього було таке стародавнє піаніно, фісгармонія, на якому він також грав. В останні роки життя, його оточували, різні люди, і він їм за копійки повіддавав свої музичні інструменти. На жаль, він мав залежність від алкоголю, що було прикро і для нього, і для родини. Мій батько, це син Семена Кісіля, також був музикантом аматором – грав на гармонії, але не таким віртуозом, як дід Михайло.

Усі чоловіки з родини Кісілів були надзвичайно майстровиті. Так, її батько, Іван Семенович Кісіль, він син Семена Федосійовича Кісіля (1913 р.), був природний самоук, він також грав на гармонії, співав. І все він міг робити своїми руками. Пригадую, коли вони з мамою купили стареньку машину, то вона скоро вийшла з ладу. Але він біля неї просидів увесь день, розібрав, усе перевірів, і сам склав!

Коли будували хату, родичі і сусіди допомогли, виклали короб майбутнього будинка, а далі батько все зробив своїми руками разом із мамою.

Ще один брат – Карпо Федосійович Кісіль – поїхав на навчання в Одесу, служив, воював, і там залишився жити. До рідного дому майже не приїздив. Одного разу на весілля когось із родичів навідався в рідні краї, у батьківську хату, і більше не бував. Тому, про цю гілку неординарної родини Кісілів ми нічого не знаємо», – розповіла Валентина Іванівна Кісіль (Олексенко).

Моя бабуся, дружина діда Семена, прожила 86 років солдатською вдовою. У неї було три листи, написані дідом Семеном із фронту. Вона їх зачитала до дірочок. А коли помирала, то попросила: «Покладіть ці листочки мого хазяїна зі мною в могилу». Ми так і зробили.

Інший брат Михайла Федосійовича – Карпо – служив в Одесі у військово-морському флоті, коли приїхав зі служби, привіз свою військову форму. Отож, Михайло любив одягати білий морський кітель, а взагалі все життя він носив військову форму і картуз. Бувало десь забуде картуза, але завжди знав де, йшов і знаходив щоразу. У діда Михайла було троє дітей – два сини і донька Антоніна. Один син, Володимир, йому за 70 років, він живе у Золотоноші, був учителем фізкультури, займався вільною боротьбою. Зараз він перехворів на тяжку хворобу, тож почувається не дуже здоровим. Другий син, на жаль, покійний, жив у Переяславі. А дочка Антоніна працювала в книжковому магазині на площі Перемоги в місті Києві. Після смерті батька, вона забрала матір, яка потребувала піклування, до себе в Київ.

Одного разу Михайло Федосійович йшов додому ввечері, вірної собачки в нього тоді вже не було, не дійшовши за два двори додому, він впав і помер.

Це було навесні. На хресті йому приладнали фото, де він зображений у військовій формі [4].

Валентина Іванівна, після зустрічі з авторами, додатково поспілкувалася з дочкою Михайла Федосійовича Кісіля, Антоніною Михайлівною Кісіль, яка проживає в Києві. Вона уточнила, що батько був 1915 року народження, пройшов дорогами війни. Антоніні Михайлівні дуже важко згадувати те життя і все, що потім сталося. Вона юною, після закінчення школи, поїхала на навчання до столиці, і дуже зрідка приїздила до рідного дому. Навчалася, а на канікулах працювала, заробляла собі на життя і навчання. Вона підтвердила, що в батька багато залишалося музичних інструментів, але, коли його не стало, то в хату забралися злодії і розікрали та понівечили все, що там залишалося, зокрема, й унікальний інструмент – фісгармонію. Таким чином, від батька дітям не залишилося ніякої пам'яті.

Син, Володимир Михайлович, зареєстрований по прізвищу матері – Кужільний, нині проживає в м. Золотоноша, має інвалідність, після хвороби. Його дружина повідомила, що в нього і зараз на горищі лежать дві його гармонії. Він закінчив інститут, був тренером вільної боротьби, і також любив грати на гармонії, але лише для себе – на людях не грав.

Дружина нашого музиканта Кужільна Галина Данилівна родом із села Ташань, що на Переяславщині, пройшла оstarбайтерські табори і пережила в своєму житті великі тяготи. Коли вони тікали з молодими дівчатами з фашистського полону, їм довелося стояти по шию в очереті холодної осінньої пори, що в подальшому вплинуло на її здоров'я. Вона повернулася додому, познайомилася і одружилася з Михайлом Федосійовичем Кісілем, працювала вчителькою української мови та літератури. Мала двох синів і доньку. Життя було, як у багатьох сільських інтелігентів, але в неї ускладнювалося ще й тим, що чоловік мав залежність від алкоголю.

На схилі літ далось взнаки пережите в молодості – розпочала прогресувати хвороба деформуючого поліартриту. Тому донька Антоніна забрала матір до себе, там вона дожила своє життя, і на одному з кладовищ міста знайшла свій спочинок.

Під час етнографічної експедиції у с. Пологи-Яненки Бориспільського району були отримані такі свідчення від місцевої жительки Коптило Ольги Прокопівни (1947 р.н.): «Кісіль М. Ф. був моїм учителем. Він викладав фізкультуру, музику та співи, трудове навчання, військову підготовку. Був дуже талановитим, грав на скрипці, баяні, гармонії, гітарі, балалайці, і сам був веселим. Проводив уроки фізкультури під музику. У нього була дуже розумна, вивчена ним собачка. Одного разу хлопці вирішили прогуляти, і сховалися від його уроку на цвинтарі, у вирві, яка ще від німців залишилася. Тоді він дав команду собачці – шукай учнів! І та прибігла на цвинтар, а школа була поряд, стала над ямою і почала гавкати. Знайшла шкільних прогульників!»

Запитання: Скажіть чи Кісіль М. Ф. грав на бандурі?

Відповідь: Бандура у нього також була, але він не грав на ній у селі, ні в школі, ні в клубі... Та, коли ми їздили виступати в Київ, то він брав бандуру. Якись роки керував музичним гуртком. Хлопці грали під його керівництвом і на

гітарі, і на «балабайках» (балалайках), на гармонії, а він – на бандурі. Він був надзвичайно талановитий, і до всього в науці музики доходив сам. Грав на скрипці, на гармонії та гітарі. Хоч, напевно, він закінчив перед війною педшколу в Переяславі» [5].

Цінними спогадами про свого вчителя поділилась уродженка с. Пологи-Яненки Бориспільського району Демяненко Віра Данилівна (1937 р.н.), яка з дитинства і до сьогодні живе по сусідству з садибою М. Ф.Кісіля. Вона згадує: «Я добре знала цю сім'ю, і самого Михайла Федосійовича Кісіля, і його дружину Галину Данилівну Кужільну, і доньку Антоніну. Сім'я була освічена, вчителювали в сільській школі. Вона українську мову і літературу викладала, а він – фізкультуру, музику та співи, трудове навчання, військову підготовку. Виховували трьох дітей: сини – Володимир і Віктор, донька Антоніна. Всі діти вивчилися, живуть у Києві, Золотоноші, в Переяславі жив старший син, але рано пішов із життя.

Я бувала у них у будинку, то бачила, що в кімнаті у них стояв музичний інструмент «на подобіє» піаніно, казали фісгармонія. Грав дуже гарно на багатьох інструментах. Керував гуртком, то учив деяких хлопців грати, і одну дівчину – Катерину Бойчук навчав на бандурі, і вона трішки грала, але вона вже померла... Коли дочка забрала, після смерті Михайла Федосійовича, матір у столицю, до себе на проживання, хата залишилася стояти пустою, а потім якісь зайшли люди пограбували їхній будинок, а музичні інструменти всі розгребли, а то потрощили...

Батько його, Федосій, розповідали мої батьки, був шевцем, гарно шив чоботи, одіж, був майстровитим».

Запитання: проведете нас на кладовище, покажете могилку Михайла Кісіля?

Відповідь: ...«добре, пішли покажу» [6].

Біля кладовища проживає Ващенко Василь Трохимович (1937 р. н.). Ми випадково зайшли до його оселі, щоб розпитати про те, де похований М. Ф. Кісіль, і ось як він згадав про нього:

«Він – Михайло Федосійович Кісіль, прийшов із Другої Світової війни дуже пригніченим, можна сказати нервовим, і не дуже розповідав про фронтів роки. Але хлопцям усе цікаво було знати, я сам згодом служив строкову службу на флоті – чотири роки, то мені цей період його життя був цікавий. Так от, він на фронті служив командиром штрафного батальйону, і прийшов із війни у званні капітана. Тому завжди носив військову одіж – кітель без погонів і картуз. Дурниць ніяких не робив. До нього зверталися відремонтувати баян там чи гармонію, і він це робив, знав досконало інструменти.

Пам'ятаю, що він грав на скрипці дуже гарно і на інших інструментах різних, але скрипкою володів унікально. Був жартівник, пригадую, коли викладав військову підготовку в школі, ми були в тирі, і він сказав: «Хто попаде в десятку, тому відразу даю 5 рублів! А тоді ж це були чималі гроші! І ось одна дівчина попадає в десятку! Він не міг повірити. Але ж треба було віддати те, що обіцяв. І він почав «грати»: дає, простягає руку, потім назад, і так

декілька раз, але прийшлося все-таки віддати 5 карбованців дівчині, яка вистрелила в десятку» [7].

Дем'яненко Віра Данилівна провела нас до могили М. Ф. Кісіля, на якій буйно квітує дика лілія, а з хреста на нас дивиться молоде обличчя у військовій гімнастерці з інтелігентним поглядом. Він прожив лише 63 роки, але в них перенесені жахіття війни, тяжкі повоєнні роки. Відмічений Богом рідкісним талантом музиканта, Михайло Федосійович Кісіль встиг подарувати радість сприйняття світу через музику багатьом людям, які жили з ним в один час.

Про те, чи грав він на бандурі, сільські люди мало пам'ятали. На вже згаданому фото 1940 р. він грає на бандурі. Це були роки, коли інструменти – бандуру й колісну ліру та їх носіїв нещадно репресували. За те, що ти дома «тримав бандуру чи релю, можна було потрапити в добрячу халепу», – згадувала донька одного полтавського бандуриста Орися Токаревська [8, с. 18]. Тому, важливо висловити думку, що саме через нетерпиме ставлення керівників тогочасної державної влади до будь-яких проявів української етнічної культури, заборону популяризувати суто український інструмент та занесення його до списку націоналістичних проявів у суспільстві, Полого-Яненківський музикант Михайло Федосійович Кісіль мав можливість не досить активно грати на бандурі.

Ось на такі краєзнавчо-етнографічні пошуки авторів наштовхнув пост у всесвітній соціальній мережі. Ще однією причиною цього дослідження стало прагнення якнайповніше дослідити прояви традиційного музикування на території Переяславщини. У подальшому планується дослідити ще декілька населених пунктів цього регіону, з метою формування цілісної картини щодо цього питання.

THE HISTORY OF ONE PHOTOGRAPHY. MICHAEL KISIL – A TALENTED MUSICIAN OF PEREYASLAV REGION SUMMARY

The article considers the usage of musical instruments in the village of Polohy-Yaneny (Pereyaslav region). The study is based on the life path of the resident of this village, self-taught musician Kisil Mikhail Fedosiyovych, and on the results of the field research conducted by the research sector of The Museum of Kobzarism of the National Historical and Ethnographic Reserve "Pereyaslav".

Keywords: respondents, teacher, nugget musician, harmonica, violin, bandura, balalaika, flute, combatant, penalbattalion.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Польові матеріали Костюк Н. В. Записано від респондента К. М. Бузницької, 1951 р.н., жительки м. Києва, родом із с. Хоцьки Бориспільського району Київської обл. у березні 2021 р.
2. Польові матеріали Тетері С. А., Костюк Н. В. Записано від респондента Рубан О. Т., 1940 р. н., жительки с. Пологи-Яненки Бориспільського району Київської обл., у червні 2021 р.

3. Польові матеріали Тетері С. А., Костюк Н. В. Записано від респондента Рубан В. В., 1967 р. н., жителя с. Пологи-Яненки Бориспільського району Київської обл., у червні 2021 р.
4. Польові матеріали Тетері С. А., Костюк Н. В. Записано від респондента Олексенко-Кісіль В. І., 1964 р. н., жительки м. Золотоноша, Черкаської обл., родом із с. Пологи-Яненки Бориспільського району Київської обл., у червні 2021 р.
5. Польові матеріали Тетері С. А., Костюк Н. В. Записано від респондента Коптило О. П., 1947 р.н., жительки с. Пологи-Яненки Бориспільського району Київської обл., у червні 2021 р.
6. Польові матеріали Тетері С. А., Костюк Н. В. Записано від респондента Дем'яненко В. Д., 1937 р.н., жительки с. Пологи-Яненки Бориспільського району Київської обл., у червні 2021 р.
7. Польові матеріали Тетері С. А., Костюк Н. В. Записано від респондента Ващенко В. Т., 1937 р.н., жителя с. Пологи-Яненки Бориспільського району Київської обл., у червні 2021 р.
8. Розсоха Л. О. Миргородські кобзарі й бандуристи. Миргород: ТОВ «Видавництво «Миргород», 2015. 240 с.

Одержано редколегією 28.09.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ

УДК 821 (477)

Касьяненко Є.О.

БАХМУТ У ДОЛЯХ МАЙСТРІВ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА (нотатки до літературної історії краю викладача коледжу)

У статті підкреслюється необхідність ширшого залучення на заняттях літератури рідного краю краєзнавчих матеріалів, що допоможуть молоді більш детально ознайомитися з творчістю письменників-земляків. Автор ознайомлює з історією журналу «Забой» як одного з найбільш впливових видавничих органів Донбасу в 20-ті роки ХХ ст., визначає персональні літературні орієнтири Бахмутчини.

Ключові слова: література рідного краю, майстри художнього слова, журнал «Забой», поети, прозаїки.

Сьогодні ми все частіше звертаємося до історії рідних місць, намагаємося глибше і всебічно її пізнати. Адже шлях до загальнолюдської культури пролягає через національне виховання. Потреба людини у пізнанні своєї землі сформувала впродовж віків науку – краєзнавство. Краєзнавці здійснюють значну різноманітну роботу щодо організації охорони пам'яток історії і культури, збирають відомості про природні резерви, шукають історичні документи й архівні матеріали, вивчають культуру і побут, народну творчість, видають географічні, історичні, етнографічні описи свого краю, довідники, путівники тощо. Уже стало традицією проводити заняття з літератури рідного краю, на яких молодь знайомиться з творчістю письменників-земляків, розвиває інтерес до літератури рідного краю. Такі уроки виховують у нас любов до Батьківщини, до рідного краю, гордість за батьківську землю. У пропонованій роботі прагнемо надати літературознавчий матеріал щодо письменників бахмутського краю.

Вислів Марієтти Шагінян про те, що «місто з двома назвами – стара – нова – має особливо цікаву історію», цілком підходить до одного з найстаріших населених пунктів Донбасу – Артемівськ–Бахмут [1].

З давніх часів воно виконувало роль торгового, політико-адміністративного міста, а в наш час є значним індустріальним центром Донбасу. У ньому втілювалося багате минуле, з ним пов'язали життя відомі історичні особи: керівники соціальних виступів О. Пугачов і К. Булавін, композитор І. Карабиць, співак Є. Мартинов, кінорежисери Л. Шепітько і В. Костроменко, кінодраматург Є. Онопрієнко та інші. Нарешті, Бахмут розкривається ще однією стороною – як носій досить давніх літературних традицій, численних культурних починань у Донбасі: театрального, музичного,

радіомовного. Як дізнаємося на заняттях літератури рідного краю, ознаки літературного життя почали проявлятися тут ще в кінці XIX століття. На той час у Бахмуті зросла видавнича діяльність, збільшилася кількість періодичних видань. А у 20-х роках XX століття місто було своєрідною «літературною Меккою» для письменників, що цікавилися індустріальною тематикою й економічним розвитком шахтарського краю. Навколо бахмутського журналу «Забой», що вийшов у вересні 1923 р., та однойменної письменницької організації розгорнулося потужне літературне життя. Спочатку в журналі друкувались переважно твори російських письменників. Проте, журнал ставив своїм завданням плекання місцевих письменницьких кадрів, і згодом на його сторінках з'явилися імена В. Сосюри, Б. Горбатова, В. Гайворонського, П. Безпощадного, П. Байдебури, П. Чебаліна, Ю. Чорного-Діденка та багатьох інших. Талановитої молоді в Донбасі виявилось чимало. Серед донбаського письменства зростає тенденція до написання творів саме українською мовою. Це відомі на той час письменники Б. Горбатов, Г. Баглюк, Г. Жуков, В. Гайворонський, В. Торін та багато інших. Протягом десяти років журнал «Забой» друкувався українською мовою, особливо після призначення Г. Баглія та В. Гайворонського головними редакторами [2].

З нашим містом у різні періоди зріднилися поети і прозаїки, серед яких ми знаходимо чимало видатних імен, які поповнили своїми творами скарбницю українського художнього слова. Уродженці бахмутського краю Всеволод Гаршин, Микита Шаповал, Борис Горбатов, Микола Чернявський, Світлана Решетова та багато інших прославили та возвеличили наше чудове місто. Щоправда, деякі з цих авторів були незаслужено забуті, але їхнє художнє слово поступово приходять до нас сьогодні, їхні імена виринають із небуття історії. Це ще один крок до відродження духовності нації, до вирішення проблем національного виховання.

Дорогою до коледжу ми щодня проходимо повз недобудований комплекс «Фабрика». І тільки нещодавно дізналися, що на цьому місці в позаминулому столітті стояв триповерховий кам'яний будинок. У ньому було розміщено Бахмутське повітове духовне училище. У списку учнів училища з 1878 до 1883 рр. значився майбутній поет, письменник, наш земляк Микола Чернявський. Пізніше 12 років тут триватиме його педагогічна діяльність. Він викладатиме церковні співи й музику, крім цього збиратиме фольклор, активно займатиметься самоосвітою. Тоді й почав писати свої поезії, заглиблюватися у вивчення української літератури. Викладання в той час відбувалося лише російською, тому, можливо, згодом він став таким собі звичайним російським письменником. Але під впливом української літератури зрозумів, що не бачить себе в цьому мовному середовищі: «Отже, переломний момент настав у душі під впливом творів Куліша та Шевченка. «Ось той стан, ось ці борці, що до них ти повинен іти», – владно без вагання сказало моє серце. Велике і славетне море московське, але воно заливає твій рідний край, воно вороже твоєму народові, з ним треба боротися, а не посилювати його, примикаючись до його хвиль», – написав Микола Чернявський, який до останнього лишався вірним ідеї та поплатився за це своїм життям. Він не був активним у революційній

діяльності, але, попри це, у визвольному русі його вплив великий. Талант М. Чернявського помітили М. Коцюбинський, І. Франко, Б. Грінченко [3].

Доля поета була подібна до доль багатьох люблячих синів та дочок нашої Батьківщини – він не повернувся з в'язниць НКВС. Але залишився жити у своїх творах. Критики зазначають, що М. Чернявський є одним із найвизначніших майстрів сонета, зокрема в «Донецьких сонетах» (виданих 1898 р. у Бахмуті) [4]. Він перший в українській поезії створив жанрові картини з життя донецького селянства і робітництва, тут постають ліричні пейзажі нашого краю. Збірка стала першою українською художньою книжкою, надрукованою в Донбасі. З цього часу, власне, почався розвиток літературного життя у шахтарському краї. Відродження його імені сталося 1964 року, коли донецький літературознавець Костенко надрукував у видавництві «Донбас» літературно-критичний нарис про життєвий і творчий шлях Миколи Чернявського «На шляхах велелюдних». Але осередки пам'яті про Чернявського на Донеччині з'явилися після набуття Україною незалежності. А в середині 1990-х у Бахмуті було створено музейну кімнату Миколи Чернявського [5].

У нашому коледжі вчився нащадок видатного поета, який залишив у кабінеті української мови та літератури копії сімейних фотокарток, автобіографію поета, записи спогадів своєї бабусі.

Невіддільне від Бахмута ім'я ще одного українського поета – Володимира Сосюри. Дебютні Сосюрині вірші (1916–1918 рр.) з'явилися на сторінках бахмутської «Народної газети» та журналу «Вільна думка». У 20-х роках ХХ століття він декілька разів приїздив у службових справах у місто. У грудні 1953 р. останній раз відвідав Артемівськ, читав свої вірші на літературному вечорі в лекційному залі бібліотеки. У своєму виступі поет підкреслив, що йому приємно було зустрітись із земляками [6]. А в останні роки життя поет ще раз заявить про свою любов до Бахмута: «Місто мого щастя... Хіба я можу тебе забути, мій Бахмуте, що золотавою рукою дав мені путівку в чудесний світ поезії, щоб я все життя співав про тебе, мій зоряний Донбас. Вічно в моїм серці ти, мій Бахмуте!» [6]. А ще це місто тривожної юності Сосюри, його першого широкого і палкого кохання до Констанції Рудзянської, яка назавжди увійшла в його душу.

Хочеться сподіватись, що наше й наступне покоління сприймуть заклик талановитого поета, справжньої людини з ніжною душею та щирою вдачею. Свою ж любов до Батьківщини поет неодноразово доводив, часто ризикуючи як своїм життям, так і життям своїх рідних...

Та літературний Бахмут – це не тільки геніальне вчора. Вдячну читацьку аудиторію мають сучасні прозаїки та поети, які в своїх творах утверджують вселюдські гуманістичні ідеали, сприяють розквіту української літератури.

Любов'ю до рідного міста палали і палають серця багатьох творчих особистостей, які стали славетними співцями нашої землі. Серед них Світлана Решетова, що порівняно недавно відійшла у вічність.

Народилась у селі Никифорівка, закінчила філологічний факультет Слов'янського педагогічного інституту, а потім розпочала вчительську роботу

у ЗОШ № 2. Знімалась у фільмі про Сосюру «Повернення» і стала лауреатом премії його імені, а також премії «Плакаймо рідну мову» [7].

Кожного разу, відкриваючи збірку Світлани Андріївни, трепетно готуємося до співпереживання, породженого знайомим і незнайомим світом поезій, який створювала поетеса своїм талантом і працею. Поезія – то її власна неповторна частка єства, щира і задушевна сповідь, сповнена високим громадянським звучанням. Вона опоетизовувала найдорожче – рідну Вітчизну, рідне місто, рідну мову:

Бахмутський край – єдиний в світі мій.

До тебе серцем і думками лину.

В тобі єднання всіх щасливих мрій,

Купає сонце світлу твоєю днину.

Світлана Андріївна – авторка тексту гімну нашого міста.

Бахмут здавен красиве, горде місто,

Не сплив безслідно в древній сивій млі.

Артемівськ-Бахмут – лунає врочисто,

Немов одвічний поклик журавлів.

Рядки поетеси здійснюють сильний вплив на емоції. Її слова викликають жагу творення, бажання вміти перевтілити буденні речі. Її слова – посланці людяності й любові.

«Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не гідний пошани», – писав М. Рильський [8]. Звернена до нащадків заповідь поета особливої актуальності набуває тепер, коли йде активний процес відродження історичної пам'яті.

Отже, наявний красназнавчий матеріал надає можливість здійснювати цілеспрямовану роботу з виховання спільної історичної пам'яті, пошани до попередніх поколінь. Рідний краю! Ти славишся людьми працьовитими, талановитими. Це вони прославили і возвеличили рідну землю своєю творчістю. І ми пишаємося тим, що маємо право називатися земляками таких видатних митців художнього слова.

BAKHMUT IN THE FATE OF FINE LITERARY STYLISTS (a college teacher's notes to the literary history of the region)

SUMMARY

The article emphasizes the need to involve the local history materials in literature classes, which will help young people to get acquainted in more detail with the work of fellow writers. The author studies the history of the magazine *Zaboy* as the most influential publishing body of Donbas in the 1920s and recollects the names of poets and writers connected with the history of Bakhmut.

Keywords: literature of the native land, fine literary stylists, magazine *Zaboy*, poets, writers.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Задосенко О.М. Донеччина літературна. Хрестоматія з літератури рідного краю (5–9 класи). Донецьк : Східний видавничий дім, Донецьке відділення Наукового товариства ім. Шевченка, 2008. 300 с.
2. Орієнтири–2021: методичні матеріали для планування роботи бібліотек. Відповід. За випуск Ю.С. Василенко. Донецька обласна бібліотека для дітей. Маріуполь, 2020. URL: <http://bibliokids-mrpl.com.ua/uk/твоя-донецчина /краєзнавство.html>
3. Шевченко А. Бахмутська мозаїка. Артемівськ, 2008. 221 с.
4. Чернявський Микола. Донецькі сонети. Поезія. Бахмут. 1898. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Cherniavskiyi_Mykola/Donetski_sonety_vyd_1898/.
5. Чернявський Михайло Федорович Біографія. URL: <https://ukrlit.net/biography/chernyavski.html>
6. Замковой В. Артёмовский литературный цех. Артёмовск, 1993. 226 с.
7. Решетова С. Зоряна криниця. Артемівськ, 2004. 135 с.
8. Див. URL: <https://vseosvita.ua/library/socialnij-proekt-mi-ukrainci-talanoviti-uspisni-ta-kreativni-291378.html>

Одержано редколегією 25.09.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

УДК 94 (477)«1942/1943»

Шуленова С.О.

БАХМУТ В ОСОБИСТОСТЯХ: ЯСКРАВА ЗІРКА ОЛЕКСАНДРИ КОЛПАКОВОЇ

Статтю присвячено Колпаковій Олександрі Афанасіївні, яка в роки Другої світової війни під час окупаційного режиму в місті Артемівську очолила антинацистський опір. Здійснено спробу надати її психологічний портрет, окреслити основні етапи становлення та діяльності керованої нею групи підпільників. Статтю подано як матеріал для використання в аудиторній та позааудиторній роботі зі здобувачами освіти.

Ключові слова: «новий порядок», підпільна організація, окупаційний режим, Друга світова війна, військовополонені, гестапо.

Історія людства ніколи не була безособистісною, бо саме людина є творцем соціальних процесів, культурних досягнень і моральних імперативів. Історія кожної держави багата на події, які пов'язані з надзвичайними жінками, їхньою роллю в конкретних життєвих обставинах.

Жінка завжди оберігала рід український. І не раз їй доводилося ставати воявницею на полі битви за гідність українського імені, за щастя майбуття.

Ми знаємо або принаймні прагнемо знати її колективний портрет. Значну роль у його написанні відіграла Українська асоціація дослідниць жіночої

історії, учасниці якої підготували вже низку робіт із окресленої проблематики [1]. Однак колективний портрет складається з безлічі індивідуальних.

У межах програми «Вулиці нашого міста», яка реалізується з 2019 р. [2], пропонуємо матеріал про Олександру Афанасіївну Колпакову. Хто вона? Чому її пам'ятають жителі Бахмута й її ім'ям названо вулицю?

Колпакова Олександра Афанасіївна народилась 23 квітня 1907 р. в сім'ї робітника солерудника ім. Шевченка Колпакова Афанасія Омеляновича. Батько Олександри був активним учасником революційних подій 1905–1907 років, за що в 1907 році був арештований, а в 1915 висланий до Сибіру як політично неблагодійна людина. Мати, Олександра Іллівна, разом із чоловіком до революції вела конспіративну роботу на заводах Донбасу, брала участь у розправі над жандармським підполковником Рибалком, була заарештована царською охоронкою і заслана до Сибіру [4].

Після закінчення школи Олександра працювала, а в 1924 році поїхала вчитися до Луганська. Після навчання тривалий час Олександра Афанасіївна працювала на Південному кордоні СРСР у м. Тирасполі, а в 1937 році переїхала до міста Артемівська (нині Бахмут), де до 1941 року працювала директором школи № 7 ім. М. Горького.

У суворі роки випробувань, коли нацистські загарбники здійснили віроломний напад на нашу Батьківщину, увесь радянський народ піднявся на боротьбу, яка розгорнулася не тільки на фронті, але й у тилу ворога. Одним із організаторів опору німецько-фашистським загарбникам у нашому місті стала Олександра Афанасіївна Колпакова.

30 жовтня 1941 року місто Артемівськ було окуповано німецько-фашистськими загарбниками. В перші тижні «нового порядку» Олександра Афанасіївна стала зрідка з'являтися на людях, майже не виходила на вулицю. Вона наче замкнулась у собі, у своїх роздумах про те, як бути корисною своїй громаді та країні. Її самоізоляція призвела до того, що поступово про Колпакову почали забувати і друзі, і недруги. Але вона пам'ятала і тих, і інших...

Основним її заняттям в ці дні було безкінечне перечитування підручника німецької мови та написання патріотичних листівок, і в листопаді 1941 року Олександра Афанасіївна раптом змінила свою поведінку. Її постійна відсутність вдома сильно турбувала матір вчительки – Олександру Іллівну.

Олександра не казала матері про свої справи, а та і не питала. Але одного разу Олександра Іллівна, яка давно вже здогадувалась про те, що коїться, почала вимагати пояснень. Матері можна було відкритися. Адже дочка знала про її активну політичну молодість. Літня жінка зрозуміла свою дочку і без коливання вирішила присвятити залишок своїх днів, як колись і молодість, служінню Батьківщині, боротьбі з її ворогами. Мовчазний, але міцний союз матері та дочки було встановлено.

Відвідування сіл, бесіди з сотнями різних радянських людей ще більше зміцнили в Олександрі Афанасіївні віру в перемогу. Ніякі драконівські методи гестапо не могли зруйнувати гордого духу донбасівців, не скорили їх. Сотні людей бажали боротьби і помсти. І Олександра Афанасіївна, підкорившись

почуттю великого внутрішнього обов'язку, вирішила очолити боротьбу проти окупантів. Вона була нестримна у ненависті до ворога і в той же час самовіддана друзям та соратникам. Колись, працюючи у школі, навчилася поглядом розуміти своїх учнів, і зараз це глибоке знання людської психології їй стало в нагоді. Вона ретельно шукала і знаходила потрібних людей. Створена нею організація ширилась та міцніла. В Артемівську заговорили про підпільні листівки, звернення, в яких люди дізнавалися правду про події на фронті та про звірства гітлерівців.

Кривавий день 3 січня 1942 року назавжди запам'ятався жителям Артемівська – на центральній площі міста німці повісили 10 невинних цивільних, яких приговорили до страти за «спалений» театр. Вже опівдні на багатьох будівлях міста з'явилися листівки, що спонукали населення до активної боротьби з катами [3].

Під час літнього наступу німецько-фашистських загарбників, коли на Дінці зав'язались жорстокі бої, Олександра Афанасіївна вночі переставила дороговказ і загнала цілу колону танків противника в протилежну сторону – на Костянтинівку. Того ж тижня вона, дізнавшись про наміри сімнадцяти німецьких солдат дезертирувати з армії, допомогла їм здійснити цей задум.

Восени 1942 року відбулося об'єднання патріотичних сил міста. Олександра налагодила зв'язок із керівниками інших підпільних груп, та, за одногосним рішенням, стала керівником бойової підпільної організації Артемівська. Тепер її називали «Олександріна», що означало «Непереможна». Восени того ж року організація мала вже міцну матеріальну базу. У багатьох селах району і на двох соляних шахтах «Олександріна» створила периферійні підпільні групи. За завданням Колпакової патріотична група знищила літак ворога, кілька автомобілів та систематично порушувала зв'язок зенітних батарей противника. Радянські льотчики за допомогою сигналів групи «Олександріни» скидали бомби, в результаті чого було знищено дві їдальні та вбито багато німецьких офіцерів. У багатьох установах та організаціях, що працювали на окупантів, у підпільників були свої люди, які допомагали патріотам. Наприклад, з ініціативи «Олександріни» сани та вози, виготовлені на фабриці «Дерево-метал», потрапляли часто не до гітлерівців, а до партизан та підпільників [3].

Страшної осені, коли німці вже дивились у Волгу з крутих сталінградських берегів, «Олександріна» не втратила присутність духу. Підпільники ставали дедалі активнішими та зухвалішими. Поліцаї не встигали вже знімати листівки, що з'являлись по всьому місту. Члени підпільної організації організовували втечі військовополонених із таборів.

Особиста сміливість, яка межувала з зухвалістю, поєднувалась в «Олександріни» з обережністю. Вона добре знала психологію ворога, вміла безпомилково розрахувати ефект кожної операції. Поновивши старе знайомство, вона «потоваришувала» з матір'ю начальника в'язниці. А як тонко та дотепно водила вона за ніс німецьких офіцерів та їх прибічників, вдаючи світську даму на новорічному балу у бургомістра Артемівська!

В одну із січневих ночей «Олександріна» спільно з товаришами скоїла напад на німецький літак, що здійснив вимушену посадку поблизу шахти № 21. Сміливці-підпільники вбили вартового та закидали літак пляшками з паливом [5].

Щоночі вулицями міста лунали постріли, а пожежі, організовані підпільниками, стали звичним явищем – під ногами німців буквально палала земля. Патрулям залишалось тільки підбирати трупи в нацистських мундирах. За кожним рогом окупантів та колабораціоністів підстерігала куля підпільника. А місцеві мешканці рахували дні і години, коли до Артемівська ввійде рідна армія, яка переможно рухалася на Донбаському напрямку. Олександра Колпакова, як і всі артемівці, горіла бажанням будь-якою ціною прискорити щасливу мить. Але гітлерівці, налякані перемогами радянських військ, вирішили одним ударом знищити радянське підпілля. В ніч на 20 червня 1943 року в Артемівську та навколишніх селах почалися облави. Німці виганяли напівроздягнених, наляканих цивільних людей із осель, а самі нищпорили по їх квартирах, шукаючи зброю, цінності та документи. Заарештованих били до смерті на очах жінок і дітей.

О другій годині ночі есесівці увірвались до квартири, де мешкала сім'я Олександри Афанасіївни Колпакової. Вони схопили доньку з матір'ю, зв'язали їх, і разом з іншими заарештованими завантажили в авто і вивезли на територію шахти ім. Володарського.

Біля шахти, у натовпі затриманих «Олександріна» побачила побитих, скривавлених товаришів по підпіллю і здогадалась про зраду. Катували арештантів усю ніч. Нелюди били їх гумовими палицями, зривали нігті, наступали чоботами на безпритомне тіло Олександри Афанасіївни. Вранці мама, Олександра Іллівна, підповзла до доньки і не впізнала її. Перед нею лежала знівечена жінка. Донька мовчала, тільки очі блищали ненавистю до ворога і одночасно жалем до матері. Згодом Олександріну Колпакову перевезли у Часів-Ярське відділення гестапо. Ворог дуже мало знав про організацію та намагався витягти потрібну інформацію із заарештованої. Але сила духу, сміливість та почуття обов'язку «Олександріни» були нездоланими. На сімнадцятий день катувань та допитів гестапівці не почули жодного слова.

Коли навколо Артемівська у вересні 1943 року вже лунала далека канонада пострілів рідної армії, «Олександріна» з 48 товаришами прийняла мученицьку смерть [3].

Так обірвалось життя жінки-героя, яка не замислюючись віддала своє життя заради служіння своєму народові.

В історії України є багато прикладів жіночої самовідданості. Жіночий досвід є невід'ємною складовою формування нашої історичної пам'яті. Жінки-героїні, заслужили безмежну нашу шану і подяку.

**BAHMUT IN PERSONALITIES: A BRIGHT STAR OF ALEXANDRA
KOLPAKOVA
SUMMARY**

The article is dedicated to Kolpakova Alexandra Afanasievna, who led the anti-Nazi resistance in the occupied Artemivsk during the Second World War. The author presents her psychological portrait, outlines the main stages of formation and activity of her underground group. The article can be used as material for classroom and extracurricular activities.

Keywords: "new order", underground organization, occupation regime, World War II, prisoners of war, the Gestapo.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка в часи екстремального насильства: зб.наук.праць / за наук.ред. Г. Грінченко, К.Кобченко, О. Кісь. К.: ТОВ «АРТ КНИГА», 2015; Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі. Львів, 2012; Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти. Львів, 2017; Стяжкіна О. Стигма окупації: Радянські жінки у самобаченні 1940-х років. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019 та ін.
2. Рішення виконавчого комітету Бахмутської міської ради від 13.03.2019 № 57 «Про внесення змін до Переліку тотожних назв вулиць, провулків, які мають розбіжності у відомостях щодо об'єктів топоніміки міста Бахмута, затвердженого рішенням виконкому Бахмутської міської ради від 12.07.2017 № 154» - <https://artemrada.gov.ua/24479>.
3. Історія рідного краю: частина II / Р. Лях, В. Нікольський та ін. Донецьк, 1998.
4. Мурманцева В. С. Советские женщины в Великой Отечественной войне. М., Мысль, 1974.
5. Омеляненко И. Я. «За наше правое дело». М.: Политиздат, 1988.

Одержано редколегією 26.09.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

РЕЦЕНЗІЇ

Ю.М. Бровендер, А.Г. Чернишов

Археологія і молодь: досвід роботи у закладах освіти Луганської області: монографія / Наук. ред. Р.О. Литвиненко. Сєверодонецьк: вид-во СНУ імені В. Даля, 2021. 100 с.

Монографію підготовлено провідним фахівцем у галузі археології, доктором історичних наук, професором Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля Ю.М. Бровендером у співавторстві з учителем історії та правознавства вищої кваліфікаційної категорії, вчителем-методистом середньої загальноосвітньої школи № 18 м. Сєверодонецька А.Г. Чернишовим. Робота складається з чотирьох розділів, логічно пов'язаних між собою ідеєю розкриття можливостей археології у формуванні національної самосвідомості.

Перший розділ (с. 8–24) висвітлює стан та перспективи археологічних досліджень у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля, які цілеспрямовано проводяться вже майже три десятиліття. Навіть переміщення університету в умовах збройного конфлікту в 2014 р. не припинило археологічних досліджень, проведення яких відновилося вже в 2017 році через поновлення археологічної практики здобувачів вищої освіти. Того ж року відбулася й перереєстрація на базі університету Східноукраїнської філії Інституту археології НАН України під керівництвом Ю.М. Бровендера.

Другий розділ (с. 25–35) присвячено з'ясуванню ролі і місця саме цієї археологічної практики в розвитку професійних компетентностей здобувачів вищої освіти. Автори монографії визначають цілі та завдання навчальної практики, етапи її підготовки та проведення, методичку оцінювання результатів. Подано значний матеріал за результатами проведених практик на території Луганської та Донецької областей, наприклад, у Сватівському районі Луганщини та Добропільському районі Донеччини.

На особливу увагу, з точки зору рецензента, заслуговує третій розділ «Польова археологія як засіб формування ключових компетентностей нової української школи» (с. 36–66), в якому автори, на матеріалах роботи секції «Археологія» Луганської малої академії наук, предметно визначають характер і особливості формування цих компетентностей в учнівської молоді. Проаналізовано такі ключові компетентності НУШ – спілкування державною мовою, спілкування іноземними мовами, математична компетентність, основні компетентності у галузі природничих наук і технологій, інформаційно-цифрова компетентність, уміння вчитися впродовж життя, ініціативність та підприємливість, соціальна та громадянська компетентності, обізнаність та самовираження у сфері культури, екологічна грамотність та здорове життя. Значення цих компетентностей для людини підкріплено численними висловами учасників МАН (с. 64–66).

У четвертому розділі (с. 68–93) автори окреслюють перспективи археологічних досліджень на території Луганщини з точки зору наявності тут

значної кількості недосліджених або малодосліджених археологічних пам'яток. Уже назва розділу «Луганщина – Ельдорадо для археологів» свідчить про аргументований оптимізм авторів щодо майбутнього археологічних досліджень краю.

Монографія містить значний ілюстративний матеріал з фотофіксацією етапів навчальної практики та її результатів, що, в свою чергу, підвищує рівень сприйняття тексту і надає можливість ознайомитися з основними положеннями навіть нефаховому читачу. Автори переконливо доводять вагоме значення формування навичок критичного мислення у школярів, подають можливі технології його розвитку й удосконалення на матеріалах археологічних досліджень, під час яких учасники самостійно «добувають» такі важливі аргументи.

У роботі подано цікавий досвід наступництва різних ланок освітнього процесу та різних рівнів освіти, зокрема, середньої та вищої школи. Безперервність освіти, як один із наріжних каменів Нової української школи, стала лейтмотивом рецензованої монографії. Рекомендуємо монографію для ознайомлення викладачам і вчителям, студентам і учням, всім, хто цікавиться археологією та історією рідного краю.

Докашенко Г.П.,
доктор історичних наук, професор,
Горлівський інститут іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Аханов Анвар Кенжебаєвич, викладач історії, Комунальний державний заклад «Середня загальноосвітня школа № 30», магістр історичного факультету КарДУ ім. Є.А. Букетова (Казахстан)

Бондаренко Поліна Сергіївна, доктор філософії (PhD), старший викладач кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» та кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського інститут іноземних мов ДВНЗ ДДПУ (м. Бахмут)

Бровендер Юрій Михайлович, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Верченко Вікторія Олександрівна, дійсний член секції МАН «Наукові дослідження в галузі географії», Часовоярський Центр дитячої та юнацької творчості

Воронова Надія Сергіївна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Докашенко Віктор Миколайович, доктор історичних наук, професор кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Бахмут).

Докашенко Галина Петрівна, доктор історичних наук, професор кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Бахмут).

Задунайський Вадим Васильович, доктор історичних наук, професор кафедри історії Гуманітарного факультету, Український католицький університет (м. Львів).

Євсєєнко Сергій Андрійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Бахмут).

Касьяненко Єлизавета Олександрівна, студентка 2-го курсу дошкільного відділення Комунального закладу «Бахмутський педагогічний фаховий коледж»

Кашкараєва Чинара Кайбулдаєвна, старший викладач кафедри «Міжнародні відносини» Киргизько-Російського Слов'янського університету (м. Бішкек).

Ковальська Наталія Валеріївна, старший викладач кафедри педагогіки та методики викладання, Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Бахмут)

Концур Вікторія Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Бахмут).

Костюк Наталія Володимирівна, науково-дослідний сектор «Музей кобзарства», Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»

Макаричев Андрій Станіславович, доктор політичних наук, професор регіональних політичних досліджень Університету Тарту (Естонія)

Мєлєкєсцєв Кирило Ігорович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Новосельський Андрій Михайлович, аспірант Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Островська Світлана Демидівна, член Мирноградської організації національної спілки краєзнавців України «Старий рудник», учитель історії ЗОШ № 9 Покровської міської ради Донецької області

Сиротенко Валерій Павлович, заступник генерального директора ДОКМ з наукової роботи, кандидат філологічних наук, доцент, Донецький обласний краєзнавчий музей (м. Краматорськ)

Темірова Надія Романівна, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця).

Тетєря Світлана Анатоліївна, науково-дослідний сектор «Музей кобзарства», Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»

Тухтамуратов Жанкелді Кєнжебаєвич, вчитель історії, Комунальний державний заклад «Середня загальноосвітня школа № 12», магістр історичного факультету КарДУ ім. Є.А. Букєтова (Казахстан)

Шалашна Наталія Миколоївна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Шулєпова Софія Олександрівна, студентка дошкільного відділення Комунального закладу «Бахмутський педагогічний фаховий коледж»

Наукове видання

ГРАНІ ІСТОРІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Відповідальна за випуск В. В. Концур

За достовірність викладеного відповідальність несе автор,
думка якого може не збігатися з позицією редакційної колегії.

Підписано до друку 2021 р. Формат
Умов. друк. арк. Друк лазерний. Замовлення №
Тираж 100 прим.